

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA / MOLDOVA STATE UNIVERSITY
LABORATORUL DE CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE „TRACOLOGIE”
“THRACOLOGY” SCIENTIFIC RESEARCH LABORATORY

Relații interculturale

în spațiul tiso-nistean în epoca fierului

Cross-Cultural Interaction

in the Tisza-Dniester region in the Iron Age

CHIȘINĂU 2020

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA / MOLDOVA STATE UNIVERSITY
LABORATORUL DE CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE „TRACOLOGIE” /
“THRACOLOGY” SCIENTIFIC RESEARCH LABORATORY

Relatii interculturale

în spațiul tiso-nistean în epoca fierului

Cross-Cultural Interaction in the Tisza-Dniester region in the Iron Age

Editori / Editors

Aurel Zanoci

Mihail Băț

CHIȘINĂU 2020

Proceedings of the Saharna
Summer Colloquia

Colegiul de redacție / Editorial Board

Aurel Zanoci
Mihail Băț
Claudia Cemărtan

Descrierea CIP a Camerii Naționale a Cărți

Relații interculturale în spațiul tiso-nistean în epoca fierului = Cross-Cultural Interaction in the Tisza-Dniester region in the Iron Age / Universitatea de Stat din Moldova, Laboratorul de Cercetări Științifice „Tracologie”; editori: Aurel Zanoci, Mihail Băț. – Chișinău: S. n., 2020 (Tipogr. „Bons Offices”). – 188 p. – (Saharna Summer Colloquium, ISBN 978-9975-87-746-6; 5).

Tit. paral.: lb. rom., engl. – 50 ex.

ISBN 978-9975-87-745-9.

902/903*638"

R 43

Volum editat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”

Copertă: ștampilă de amforă de Sinope (fragment), descoperită la Saharna Mare (foto N. Mateevici).

ISBN 978-9975-87-746-6

ISBN 978-9975-87-745-9

Cuprins Contents

4	Aurel Zanoci Cuvânt înainte Foreword
7	Dragoș Măndescu Între est și vest. Conexiuni interculturale în prima epocă a fierului, reflectate în necropola de la Valea Stânii, jud. Argeș Between East and West. Early Iron Age intercultural connections reflected by the necropolis from Valea Stânii, Argeș county
23	Andrei Corobcean Geții și sciții: o (re)construcție a diferențelor etnice în arheologie Getae and Scythians: a (re)construction of ethnic differences in archeology
39	Alexandru Berzovan, Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea Fragmente de amfore grecești inedite, aflate în colecția Muzeului Parohial din Țibana (jud. Iași) Unpublished fragments of Greek amphorae in the collections of Țibana Parish Museum (Iași County)
51	Aurel Zanoci, Mihail Băț Interacțiuni și schimburi în microzona Saharna în contextul conexiunilor culturale din a doua epocă a fierului Interactions and exchanges in Saharna microregion in the frame of cultural connections during the Late Iron Age
105	Сергей Фидельский / Serghei Fidelsky Латенские аксессуары костюма с левобережья Среднего Днестра La Tène costume accessories from the left bank of the Middle Dniester region
119	Valeriu Sîrbu, Ioan-Valentin Cernău Originalitate și imitație în tipurile de vase geto-dacice din dava de la Crăsanii de Jos – <i>Piscul Crăsani</i> (România) Originalité et imitation dans les types de vases géto-daces trouvés dans la dava de Crăsanii de Jos – <i>Piscul Crăsani</i> (Roumanie)
147	Vasile Iarmulschi, Octavian Munteanu Fibula de tip Kostrzewski K din așezarea de la Kruglik: reper al conexiunilor dintre Europa centrală și silvostepa est-carpatică în epoca La Tène târziu A Kostrzewski K type fibula from Kruglik settlement: landmark of links between Central Europe and East-Carpathian forest-steppe in the Late La Tène era
161	Daniel Spănu Piese de orfevrie La Tène târziu documentate de Ion Nestor la Berlin Late La Tène Silver Jewellery Items Documented by Ion Nestor in Berlin

Cuvânt înainte

Dr. Aurel Zanoci

conferențiar universitar, director de proiect

Contactele culturale și interacțiunile dintre comunitățile umane din Eurasia, pe parcursul preistoriei și protoistoriei, constituie subiectul mai multor studii de specialitate, apărute în a doua jumătate a secolului XX, precum și în primele două decenii ale secolului curent.

Nu rămâne în afara atenției cercetătorilor nici spațiul tiso-nistean, care, grație amplasării sale geografice, a fost locul unde s-au „cristalizat” mai multe culturi arheologie, ca urmare a contactelor dintre comunitățile din Europa Centrală, peninsula Balcanică și arealul nord-pontic.

Acest lucru poate fi urmărit, mai ales, în epoca fierului, preponderent la mijlocul – a doua jumătate a mileniului I a. Chr., când în acest spațiu s-au întâlnit și au coabitat purtători ai diferitor culturi/etnii, cum ar fi: traco-geto-dacii, sciții, celții și germanicii – toți, la rândul lor, influențați de civilizația greacă, reprezentată în nordul și nord-vestul Pontului Euxin de orașele-colonii grecești.

La realizarea prezentului volum și-au dat concursul mai mulți specialiști în domeniu, reprezentanți ai diferitor centre științifice din România și Republica Moldova, care fac cunoscute publicului larg o serie de artefacte inedite sau reinterpretează unele descoperiri mai vechi, plecând de la nivelul actual al cunoștințelor noastre în materie de relații interculturale.

Prin culegerea *Relații interculturale în spațiul tiso-nistean în epoca fierului* încercăm să aducem o contribuție la elucidarea, poate, chiar și la soluționarea unor probleme ce țin de contactele dintre comunitățile din zona respectivă, precum și a impactului acestora asupra dezvoltării lor economice, social-politice și culturale.

Foreword

Dr. Aurel Zanoci

Associate Professor, Project Director

Cultural contacts and interactions between human communities in Eurasia throughout the prehistoric and protohistoric periods are the subject of several specialized studies that appeared in the second half of the 20th century and in the first two decades of the present century.

The Tisza-Dniester region, which, due to its geographical location, was the place of the “crystallization” of several archaeological cultures as a result of contacts between the communities of Central Europe, the Balkan Peninsula and the Northern Black Sea area, is not ignored either.

Particularly this can be traced in the Iron Age, mainly in the middle and second half of the 1st millennium BC, when different cultures or ethnic groups, such as Thraco-Geto-Dacian, Scythian, Celtic, and Germanic communities, met and cohabited in this area, all, in turn, being influenced by Greek world represented by the colonies of the northern and northwestern Black Sea coast.

Specialists in the field, representatives of various scientific centers in Romania and the Republic of Moldova, have contributed to this volume, bringing to the public a number of unpublished artifacts or reinterpreting some older finds based on the current state of knowledge in the field of intercultural relations.

Through the volume *Cross-Cultural Interaction in the Tisza-Dniester Region in the Iron Age* we may try to contribute to elucidate, perhaps even to solving the problems associated with contacts between communities in this area, as well as the influence of these contacts on their economic, socio-political and cultural development.

Între est și vest. Conexiuni
interculturale în prima epocă a
fierului, reflectate în necropola
de la Valea Stânii, jud. Argeș

Between East and West.
Early Iron Age intercultural
connections reflected by the
necropolis from Valea Stânii,
Argeș county

Dragoș Măndescu

Cuvinte-cheie: Hallstatt târziu, Ferigile, Ciumbud, traci, sciți, inventar funerar, Valea Stânii, interconectivitate.

Rezumat: Articolul reia discuția problemei interconectivității culturale dintre grupul Ferigile de la sud de Carpați și grupurile culturale învecinate, mai apropiate sau mai îndepărtate, de la finele primei epoci a fierului (Ciumbud, Szentes-Vekerzug/Alföld, cultura scitică timpurie) și aduce noi elemente pentru o perspectivă de ansamblu asupra pieselelor de inventar funerar din mormintele necropolei de incinerare de la Valea Stânii: podoabe (mărgelile de caolin, pandantiv din mandibulă de animal), piese de prestigiu (imitații de canini de cerb), piese de armament și de echipament militar (vârfuri de săgeți, plăcuțe de cuirasă), piese de harnașament (zăbale și verigi). Cele mai multe dintre piesele de inventar funerar prezentate aici au statutul de unicat în cadrul grupului Ferigile.

Keywords: late Hallstatt period, Ferigile, Ciumbud, Thracians, Scythians, grave goods, Valea Stânii, inter-connectivity.

Abstract: The paper resumes the discussion upon the issue of cultural interconnectivity between southern Sub-Carpathian Ferigile group and the neighboring cultural groups, from nearby or more remote, dating back from the final period of the Early Iron Age (Ciumbud, Szentes-Vekerzug / Alföld, early Scythian culture) and brings new elements for an overview perspective, from the grave goods elements of the tombs of the incineration necropolis in Valea Stânii: personal adornments (kaolin beads, pendant from animal jaw), items of prestige and status representation (imitations of deer canines), weapons and military equipment (arrowheads, armor scales), horse harness parts (horse bits and links). Most of the elements of grave goods assemblages presented here have the status of unique items within the Ferigile group.

În încercarea de a reconstitui peisajul cultural ce a urmat dezintegrării „blocului” Basarabi, sunt bine cunoscute opiniile conform cărora evoluțiile grupurilor regionale, aflate de-o parte și de alta a Carpaților, cu caracteristici foarte bine particularizate, au urmat căi și modele diferite, supuse în mod inegal influențelor (și prezențelor) externe și fără a întreține un program evident de conexiuni interculturale. Maniera în care au fost tratate în literatura subiectului grupurile hallstattiene târzii Ferigile și, îndeosebi, Ciumbud oferă cele mai bune exemple în ilustrarea acestei tradiții înrădăcinate deja în accentuarea și uneori supralicitarea trăsăturilor particulare, considerate definitorii, în detrimentul evidențierii elementelor comune și a legăturilor interculturale (Vulpe 1970; Vasiliev 1980; Vasiliev 1982; Vulpe 1990, 160 și urm.).

In the attempt to reconstruct the cultural landscape that followed the disintegration of the Basarabi “block”, are well-known the opinions according to which the evolutions of the regional groups on both sides of the Carpathians, with very particular characteristics, have followed different paths and patterns, subject to unequal exposure to external influences (and presences) and without maintaining an obvious program of intercultural connections. The manner in which the late Hallstattian groups Ferigile and especially Ciumbud were treated in the literature of the topic offers the best examples in illustrating this tradition already rooted in accenting and sometimes overbidding the particular features considered defining, to the detriment of emphasizing common elements and intercultural connectivity (Vulpe 1970; Vasiliev; 1980; Vasiliev 1982; Vulpe 1990, 160 et seq.).

Necropola de la Valea Stânii, comuna Țițești, județul Argeș (fig. 1), a cărei cercetare arheologică sistematică a început recent, în anul 2014, face notă discordantă prin dovezile pe care le aduce în sprijinul ilustrării unor legături între aceste grupuri culturale mult mai strânse decât se credea până acum. O eventuală reticență, manifestată de purtătorii grupului Ferigile, retrași în zonele ferite ale Subcarpaților Olteniei și Munteniei, față de contactele externe este un concept ce nu mai poate fi susținut. De altfel, pentru fiecare dintre cele trei etape principale de evoluție (Ferigile-Sud, Ferigile-Nord și Ferigile III), de-a lungul a circa două secole, grupul Ferigile a experimentat cu certitudine recepționarea și asimilarea unor influențe exercitate de principalele surse de prestigiu și putere ale vremii: lumea illirică, cea scitică, respectiv, mediul cultural al tracilor sudici (Vulpe 1977). Deschiderea culturală manifestată de grupul Ferigile către culturile învecinate de la finalul primei epoci a fierului (Măndescu 2017) este o realitate ce nu poate fi negată, iar necropola de la Valea Stânii vine cu noi argumente în susținerea acestei imagini.

Până la cea mai recentă campanie de săpături arheologice, desfășurată în toamna anului 2018, din întreaga necropolă au fost cercetați 19 tumuli, cantitate pe care o estimăm a reprezenta ceva mai puțin de jumătate din numărul total al complexelor funerare de la Valea Stânii (fig. 2). Elementele de rit (numai incinerare) și ritual funerar (arderea în altă parte, și nu pe locul mormântului, depunerea oaselor calcinate pe solul antic sau în urnă, tumuli mici cu manta din piatră de râu ridicați peste mormânt, abundența ceramicii foarte fragmentată), întâlnite în

Fig. 1. Locul amplasării necropolei Valea Stânii.

Fig. 1. The location of the necropolis Valea Stânii.

The necropolis at Valea Stânii, Țițești commune, Argeș county (fig. 1), whose systematic archaeological research began recently, in 2014, makes a discordant note by the evidence it brings in support of illustrating connections much intense than previously thought between these two cultural groups. A possible reluctance manifested by the bearers of Ferigile aspect, withdrawn in the remote areas of the Sub-Carpathian Oltenia and Muntenia, towards the external contacts is a concept that cannot be sustained anymore. Moreover, for each of the three main stages of own evolution (Ferigile-South, Ferigile-North and Ferigile III), for about two centuries, the Ferigile group experienced with certainty the reception and assimilation of influences exerted by the main sources of power and

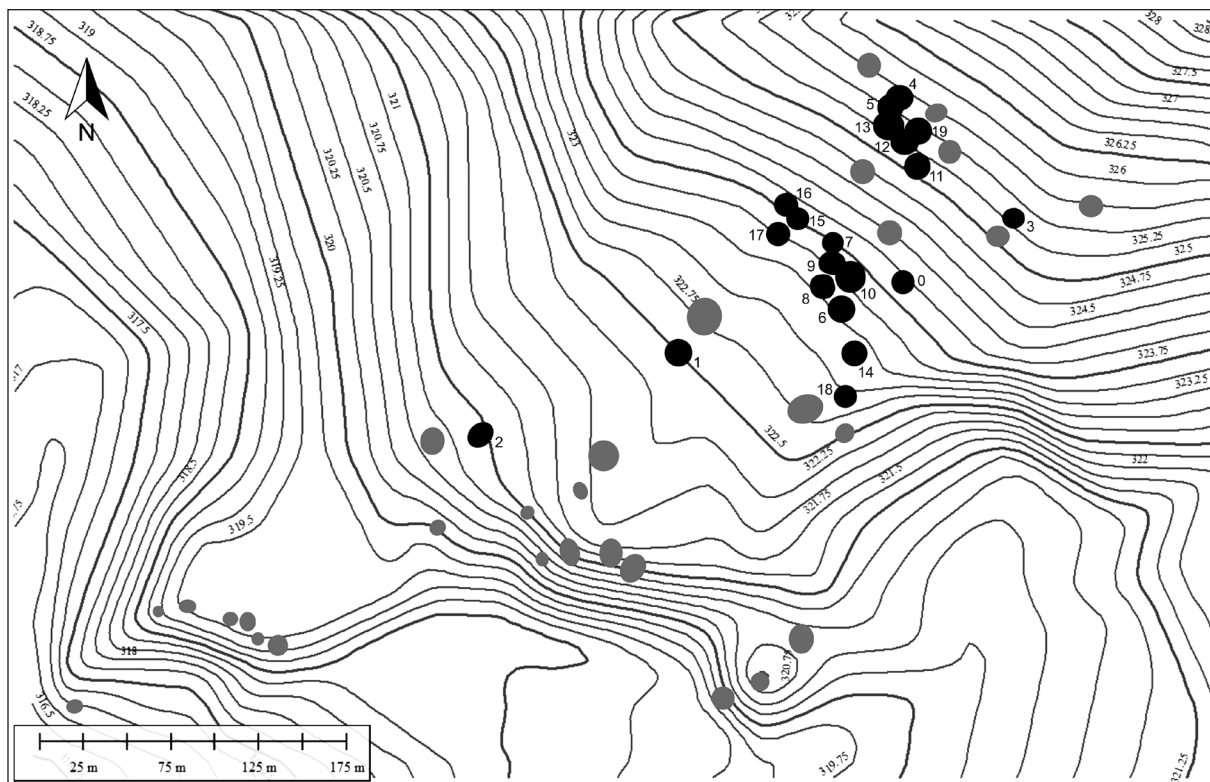

Fig. 2. Valea Stânii. Planul necropolei.

Fig. 2. Valea Stânii. The plan of the necropolis.

această necropolă sunt tipice pentru grupul Ferigile. Pe lângă trăsăturile locale predominante, ilustrate îndeosebi de ceramică (în totalitate lucrată cu mână), la Valea Stânii se fac simțite din plin măturile unor influențe și contacte externe, prin intermediul pieselor din inventarul funerar, unele dintre ele fiind unicat la nivelul întregului grup Ferigile.

prestige of the time: the Illyrian world, the Scythian world, respectively, the cultural milieu of the southern Thracians (Vulpe 1977). The cultural openness manifested by the Ferigile group to the neighboring cultures from the last period of the Early Iron Age (Măndescu 2017) is a reality that cannot be denied, and the necropolis from Valea Stânii brings with new arguments to strengthen this image.

Piese de inventar funerar străine mediului cultural hallstattian târziu Ferigile şi-au făcut simţită prezenţa la Valea Stânii încă din primele campanii de cercetări arheologice. În trei din mormintele exploarate (tumului 1, 4 şi 10) au fost descoperite mici mărgelile de caolin, pentru prima dată atestate în mormintele de tip Ferigile. Mărgelile sunt de dimensiuni foarte mici (sub forma unor discuri perforate cu diametrul de 1,5-4,5 mm şi grosimea de 0,5-1,2 mm), aproape de nereperat în momentul cercetării *in situ* a mormintelor (Măndescu et al. 2017).

În unicul mormânt din tumulul 1 – un mormânt de incineraţie în urnă, situat central –, între oasele calcinate, se aflau numeroase mărgelile mărunte de caolin, din care au fost recuperate 340 exemplare. Un al doilea lot de 272 astfel de mărgelile, răspândite printre oasele calcinate şi fragmente ceramice, provine din mormântul dublu situat central în tumulul 4, de incineraţie cu oasele depuse pe solul antic. În sfârşit, în mormântul din tumulul 10, tot un mormânt cu oasele calcinate depuse pe solul antic, au fost descoperite două mărgelile de caolin, una întreagă şi cealaltă fragmentară (fig. 3).

Acest tip de piese de podoabă este răspândit în sec. VII-VI a. Chr. pe spaţii largi, din nordul Caucazului (în mormintele culturii scitice timpurii) până în sud-estul Poloniei (într-un mediu corespunzător culturii lusaciene Tarnobrzeg) şi de la Dunărea de Jos până în nordul Ucrainei (în mormintele scitice din zona Aksjutincy). O densitate mare a descoperirilor a fost documentată în mormintele grupului Ciumbud din Transilvania: peste 1100 piese au fost descoperite în 14

Until the most recent archaeological excavation season, carried out in the autumn of 2018, 19 barrows were explored throughout the necropolis, an amount that we estimate to represents less than half of the total number of funeral complexes at Valea Stânii (fig. 2). The peculiarities of funerary rite (incineration only) and ritual (burning place elsewhere, not on the grave spot, depositing calcined bones directly on ancient ground or in a ceramic pot as urn, small barrows made in river stone covering the grave, abundance of high degree fragmented pottery) found in this necropolis are typical for the Ferigile group. In addition to the predominant local features illustrated especially by pottery (entirely handmade), at Valea Stânii the testimonies of external influences and contacts are felt through some artifacts part of the grave goods series, some of them being unique items at the level of the whole Ferigile group.

Grave goods elements foreign to the late Hallstattian cultural milieu of Ferigile group made their presence felt at Valea Stânii from the early archaeological research seasons. In three of the graves explored (barrows no. 1, 4 and 10) were discovered small kaolin beads, for the first time attested here in the Ferigile-type tombs. The beads are very small in size (in the shape of perforated discs with a diameter of 1.5-4.5 mm and a thickness of 0.5-1.2 mm), almost unnoticed at the time of the *in situ* exploration of the graves (Măndescu et al. 2017).

In the only grave in the barrow no. 1, a central tomb of incineration with urn, between the calcined bones were found numerous small kaolin beads, of which 340 exemplars were recovered. A second batch of 272 such beads, spread among the burnt bones and ceramic fragments, comes from the grave centrally located under

Fig. 3. Valea Stânii, tumulii 1, 4 și 10. Mărgele de caolin.

Fig. 3. Valea Stânii, barrows nos. 1, 4 and 10. Kaolin beads.

morminte din cadrul a șapte necropole: Blaj, Simeria, Gâmbaș, Târgu Mureș, Ciumbud, Teiuș și, mai ales, Ozd. Dispunerea lor în cadrul inventarului funerar al mormintelor de înhumare și în raport cu scheletele păstrate arată că erau purtate în salbe, pe cap sau la gât. Conform caracteristicilor inventarelor funerare cu care aceste podoabe se asociau, dar și în acord cu unele determinări antropologice, salbele de mărgele de caolin erau atributul portului feminin. Determinarea antropologică a oaselor calcinate din tumulul 4 de la Valea Stânii confirmă acest fapt (Măndescu et al. 2017).

the barrow no. 4, a double tomb of incineration with the bones laid on the ancient ground. Finally, in the grave of the barrow no. 10, a tomb with calcined bones deposited on the ancient ground, two kaolin beads, one whole and the other fragmentary, were discovered (fig. 3).

This kind of personal adornment is widespread in the 7th-6th centuries BC on a large area, from the North of the Caucasus (in the tombs of the early Scythian culture) to the South-East of Poland (in a milieu corresponding to the Tarnobrzeg Lusatian culture), and from the Lower Danube to the North of Ukraine (in the Scythian tombs of the Aksutinsky area). A high density of such kind of adornments was documented in the tombs of the Ciumbud group, in Transylvania: over 1100 exemplars were found in 14 graves from seven necropolises: Blaj, Simeria, Gâmbaș, Târgu Mureș, Ciumbud, Teiuș and especially Ozd. Their arrangement in the grave goods framework of the inhumation tombs and the relation to the preserved skeletons shows that these beads were worn in necklaces, on the head or coiled around the neck. According to the characteristics of the grave goods with which these adornments were assembled in the sealed contexts, but also in agreement with some anthropological determinations, the necklaces of kaolin beads were the attribute of the female attire. The anthropological study of the calcined bones in the tumulus 4 tends to confirm this fact (Măndescu et al. 2017).

As no kaolin deposit is known in the area of southern Sub-Carpathians (Getic Plateau), it is unlikely that the raw material was obtained locally. We are inclined to give credit to the possibility that the beads from Valea Stânii represent importations from neighboring cultural milieux with rich natural resources of kaolin in their distribution area. Most plausibly, the origin of the southern Carpathian beads

Cum nu ne este cunoscut vreun depozit de caolin în zona Subcarpaților Meridionali (Podișul Getic), este puțin probabil ca materia primă să fi fost obținută local. Înclinăm să acordăm credit posibilității ca mărgelile de la Valea Stânii să reprezinte importuri din mediile culturale vecine, cu bogate resurse naturale de caolin în arealul lor de răspândire. Cel mai plauzibil, originea mărgelilor de la sud de Carpați trebuie căutată în zona grupului Ciumbrud. Abundența acestor mărgeli în grupul Ciumbrud este dublată și de o mare densitate a resurselor minerale de caolin în Transilvania: în primul rând, zăcămintele de la Ciugud și Aghireșu, situate chiar în arealul de răspândire al grupului, dar și altele, foarte consistente, către nord (zona Parva – Cormaia – Rebrîșoara) și către est (Harghita Băi și Sânsimion). Cu toate acestea, nu pot fi excluse ca surse ale materiei prime sau ale produsului finit nici alte zone mai apropiate sau mai îndepărtate de Podișul Getic, resurse naturale de caolin întâlnindu-se atât înspre vest, în Banat, la Sichevița, cât și către est, în Dobrogea septentrională, la Măcin, sau meridională, la Medgidia. De asemenea, dincolo de Transilvania, către nord-vest, sunt cunoscute depozitele de caolin din zona Tokaj – Masivul Zempléni (Măndescu et al. 2017).

Importurile din grupul Ciumbrud nu s-au limitat numai la aceste podoabe mărunte, dacă avem în vedere inventarul funerar al tumulului 10. În unicul mormânt din acest tumul au apărut – de asemenea atestate pentru prima oară în mediul cultural Ferigile – săgeți din bronz aparținând unor variante diferite, cu două și trei aripioare și cu trei muchii (Hellmuth 2006, 192-194, fig. 2; Hellmuth 2010, 7-153). Nu mai puțin de 30 astfel de vârfuri de săgeți (fig. 4), unele dintre

should be sought in the area of the Ciumbrud group. The abundance of these beads in the Ciumbrud group graves is also doubled by the high density of kaolin mineral resources in Transylvania: firstly, the deposits from Ciugud and Aghireșu, located just in the area of the group's distribution, but also others, very consistent, to the North (the area of Parva – Cormaia – Rebrîșoara) and to the East (Harghita Băi and Sânsimion). However, nor other areas closer or farther from the Getic Plateau can be excluded as sources of the raw material or of the finished product, natural kaolin resources being found both to the East, in Banat, at Sichevița, and to the East, in northern and southern Dobrogea, at Măcin, respectively Medgidia. Also, beyond Transylvania, to the Northwest, kaolin deposits in the Tokaj area – Zempléni Massif are known (Măndescu et al. 2017).

The importations from the Ciumbrud group were not limited to these small adornments only, if we consider the funeral inventory of the barrow no. 10. In the single grave under this barrow (explored in 2016) appeared for the first time attested in the Ferigile group the bronze arrowheads belonging to some different variants, leaf-shaped, trefoil and triangular cross-section blade (Hellmuth 2006, 192-194, fig. 2; Hellmuth 2010, 7-153). Not less than 30 such arrowheads (fig. 4), some of them barbed (14 exemplars, trefoil and leaf-shaped), were found deposited together with a “soldered” bulk composed by another around 10 thin, flat, and triangular iron copies belonging to the well-known Ferigile type arrowhead, along with ash, charcoal and few calcined bones (Măndescu 2019). Thus, the contemporaneity between the two great types of arrows (bronze “Scythian” and iron Ferigile one) is demonstrated, as well as the fact that the Ferigile communities were not so conservative about this type of weapon, anyway, at least

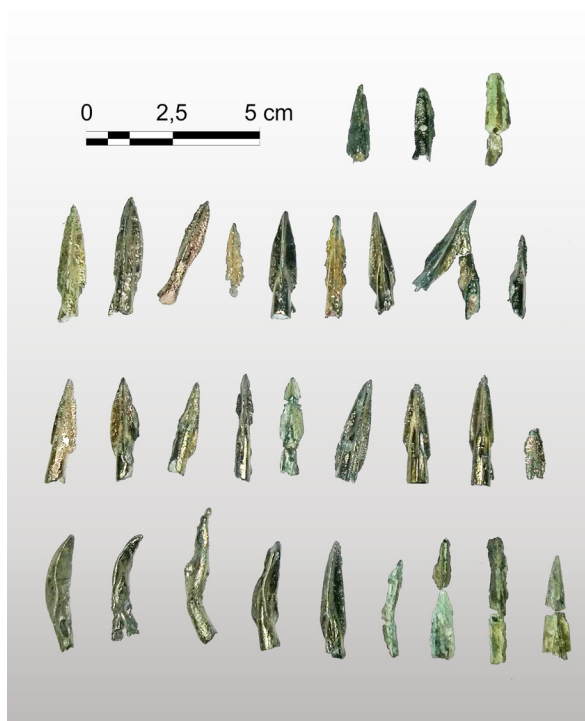

Fig. 4. Valea Stânii, tumulul 10. Vârfuri de săgeți din bronz.

Fig. 4. Valea Stânii, barrow no. 10. Arrowheads in bronze.

ele cu spin (14 exemplare, cu două și trei aripioare), erau depuse, împreună cu alte circa 10 vârfuri de săgeți triunghiulare, aplatizate, din fier, aparținând cunoscutului tip Ferigile („sudate” între ele în urma ruginirii), laolaltă cu cenușă, cărbune și câteva oase calcinate (Măndescu 2019). Astfel, contemporaneitatea dintre cele două grupuri de săgeți (cele „scitice” de bronz și cele din fier, de tip Ferigile) este demonstrată, ca și faptul că comunitățile Ferigile nu erau atât de

not in the manner and extent that were suspected so far. The same types of arrowheads as those from Valea Stânii are very common in Transylvania, in the Ciumbrud group, where they make up the variants A1a, A2a, A2b and A3 and where they are part of the panoply discovered in almost every one of the group's tombs with weapons (Vasiliev 1974, 49; Vasiliev 1980, 74, pl. 9/3-9; 27).

From more remoted cultural areas further away from the northwest (the Szentes-Vekerzug / Alföld culture), particular influences on the horse harness parts occur. The fragmentary horse bit (a cheek bar and a fragment of mouthpiece – fig. 5) of Szentes-Vekerzug type from the barrow no. 10 (Măndescu 2019, 198, fig. 6/1) not only contributes to the quantitative increase of these finds within the Ferigile group, but points out to the maximum limit towards south-east of the spread of this type of curb bits (Teleagă 2017, 11, fig. 2). In support of the relationship with the Szentes-Vekerzug culture, there are also the two bronze harness rings, with outer clover-like shape, discovered next to a horse bit mouthpiece (fig. 6) in the pit containing calcined bones of animal (most likely horse) from the margin of the barrow no. 9 (Măndescu, Dumitrescu 2017, 152). The same set of harness parts, consisting of a Szentes-Vekerzug-type horse bit and two bronze harness rings identical to those from Valea Stânii, was found in a cremation tomb on the southern periphery of Nitra (Romsauer 1993, 12, fig. 10).

Another unusual occurrence for the Ferigile group, the necropolis from Valea Stânii offered the first items of scale armor elements in the territory between the Carpathians and the Danube. Five iron scales from an armor were part of the grave goods of a secondary cremation tomb in the

Fig. 5. Valea Stânii, tumulul 10. Fragmente dintr-o zăbală de fier (psalie și parte din muștiuc).

Fig. 5. Valea Stânii, barrow no. 10. Fragmentary horse bit in iron (cheek bar and part of mouthpiece).

conservatoare în privința acestui tip de săgeată, cel puțin, nu în măsura bănuită până acum. Vârfuri de săgeți de același fel cu cele de la Valea Stânii sunt atesate foarte frecvent în Transilvania, în grupul Ciumbrud, unde alcătuiesc variantele A1a, A2a, A2b și A3 și unde fac parte din panoplia descoperită în aproape fiecare dintre mormintele cu arme ale grupului (Vasiliev 1974, 49; Vasiliev 1980, 74, pl. 9/3-9; 27).

Din arealele culturale și mai îndepărtate dinspre nord-vest (cultura Szentcs-Vekerzug, Alföld), se fac simțite influențe, îndeosebi, în privința elementelor de harnașament. Zăbala fragmentară (o psalie și un

Fig. 6. Valea Stânii, tumulul 9. Fragment dintr-o zăbală de fier (muștiuc) și verigi / aplici de harnașament din bronz.

Fig. 6. Valea Stânii, barrow no. 9. Fragmentary horse bit in iron (mouthpiece) and harness rings in bronze.

eastern margin of the tumulus no. 8 (fig. 7), and from the tumuli nos. 7, 11 and 12 come another similar items, also in iron, some of them only in fragmentary state.

Searching for the origins of this ritual pattern of funerary deposition, of course, the Scythian warriors who generally used the armors of iron or bronze scales, they could be designated as responsible for the widespread use of this element of military equipment during the epoch. But most of the Scythian graves with armor dates back to the 4th and 3rd centuries BC. (Černenko 2006, 30-58); however, the chronologies of some of these features have been

fragment din muștiuc – fig. 5) de tip Szentes-Vekerzug din tumulul 10 (Măndescu 2019, 198, fig. 6/1) contribuie nu numai la sporirea cantitativă a acestor descoperiri în cadrul grupului Ferigile, ci punctează limita maximă către sud-est a răspândirii acestui tip de zăbală (Teleagă 2017, 11, fig. 2). De asemenea, în susținerea relațiilor cu cultura Szentes-Vekerzug, sunt de semnalat și cele două aplice de harnașament din bronz, cu formă treflată, descoperite, alături de un muștiuc de zăbală (fig. 6), în groapa conținând oase calcinate de animal (foarte probabil, cal) din marginea tumulului 9 (Măndescu, Dumitrescu 2017, 152). Aceeași garnitură de piese de harnașament, alcătuită dintr-o zăbală de tip Szentes-Vekerzug și două aplice treflate din bronz, identice cu cele de la Valea Stânii, a fost găsită într-un mormânt de incinerare în periferia sudică a Nitrei (Romsauer 1993, 12, fig. 10).

Din nou cu totul neobișnuit pentru grupul Ferigile, necropola de la Valea Stânii a livrat cei mai vechi solzi de armură din arealul cuprins între Carpați și Dunăre. Cinci solzi de armură din fier provin dintr-un mormânt secundar de incinerare în urnă din marginea estică a tumulului 8 (fig. 7), iar din inventarul mormintelor din tumulii 7, 11 și 12 făceau parte alte exemplare asemănătoare, unele fragmentare.

Căutând originile acestui element ritual de depunere funerară, desigur că războinicii sciți, care utilizau în mare măsură cămașa de zale din solzi de bronz sau fier, ar putea fi indicați responsabili de răspândirea în epocă a acestui element de echipament militar. Dar cele mai multe din mormintele scitice cu astfel de armuri datează din secolele IV-III a. Chr. (Černenko

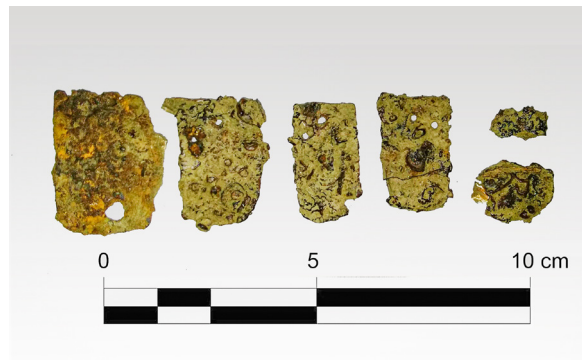

Fig. 7. Valea Stânii, tumulul 8. Solzi de armură din fier.

Fig. 7. Valea Stânii, barrow no. 8. Armor scales in iron.

revised based on the dates of the associated arrowheads, proposing much earlier data, during the 8th-6th centuries BC (Hellmuth 2010).

Presumably, the armor scales from Valea Stânii should be placed in connection either with the core discoveries from the Scythian kurgans dotting the forest-steppe zone of Middle Dnieper basin (Guljaj-Gorod, Luki, Makeevka, Steblev, Aksjutinci, Žurovka, Žabotin etc. – Ильинская 1968, 100-101, табл. 1/10-11; 7/19; 38/7; 47/9, 24; 48/49; 49/8; 56/16; Černenko 2006, 10-11), either with those from a closer area, both chronologically and spatially, namely with the Szentes-Vekerzug / Alföld cultural milieu, where such kind of discoveries are well represented for the 7th-6th centuries BC (e.g. Ártánd, Törökszentmiklós, Tarnabod, Csárdászallás, Csanytelek, Chotín, Smolenice-Molpír – Kemenczei 2009, 50, pl. 5/1; 90/5; 127/7). The most eloquent case, and chronologically relevant, remains the grave of Ártánd, dated around 600 BC according to the

2006, 30-58), cu toate că cronologiile unora dintre aceste complexe au fost revizuite pe baza datărilor vârfurilor de săgeți asociate, propunându-se date mult mai timpurii, în decursul sec. VIII-VI a. Chr. (Hellmuth 2010).

Este de presupus că solzii de armură din fier de la Valea Stânii ar trebui să fie puși în legătură fie cu nucleul de descoperiri din kurganele scitice, ce împânzesc zona de silvostepă a bazinului Niprului mijlociu (Guljaj-Gorod, Luki, Makeevka, Steblev, Aksjutinci, Žurovka, Žabotin etc. – Ильинская 1968, 100-101, табл. 1/10-11; 7/19; 38/7; 47/9, 24; 48/49; 49/8; 56/16; Černenko 2006, 10-11), fie cu cele dintr-o zonă mai apropiată, atât cronologic cât și spațial, și anume cu mediul cultural Szentes-Vekerzug (Alföld), unde astfel de descoperiri sunt bine reprezentate pentru secolele VII-VI a. Chr. (Ártánd, Törökszentmiklós, Tarnabod, Csárdászallás, Csanytelek, Chotín, Smolenice-Molpír – Kemenczei 2009, 50, pl. 5/1; 90/5; 127/7). Cel mai elocvent caz, în același timp și relevant cronologic, rămâne mormântul de la Ártánd, datat în jurul anului 600 a. Chr. după hydria spartană timpurie din bronz din inventarul său funerar (Teleagă 2008, 7, nr. 11, catalog 959). Din mediul cultural al grupului Ciunbrud poate fi citată o singură piesă, un solz de armură din bronz din mormântul 3 de la Simeria (Roska 1913, 237, 247, fig. 6/4).

O discuție aparte merită setul de pandantivi din corn de cerb ce imită caninii de cerb (fig. 8), care făceau parte din bogatul inventar funerar al mormântului dublu din tumulul 4 de la Valea Stânii (Măndescu et al. 2019). Cei 16 pandantivi ce constituiau, în mod evident, un status-marker al prestigiului purtătorului, cunosc analogii

early Spartan hydria in bronze from their funeral inventory (Teleagă 2008, 7, no. 11, catalogue no. 959). From the Ciunbrud group area can be cited a single one item, namely a bronze armor scales found in the grave no. 3 from Simeria (Roska 1913, 237, 247, fig. 6/4).

A special topic deserves the set of pendants in antler that imitate the red deer canines (fig. 8), which were part of the rich grave goods of the double tomb in the barrow no. 4 (Măndescu et al. 2019). The 16 pendants, which were obviously a status-marker of the prestige of the wearer, know removed analogies over time, following a tradition rooted in the Upper Paleolithic and continuing throughout Prehistory, with an increased frequency at the Eneolithic span-time level (Beldiman, Sztancs 2008). Imitations of deer canines from Valea Stânii are the only artifacts of this kind from the Ferigile cultural milieu and most likely some of the latest attestations of this manner of symbolic representation.

Previous to the discovery from Valea Stânii took place, among the latest exemplars documented so far in Central-Eastern Europe at the dawn of the Iron Age must be mentioned the set of eight perforated red deer canines in the tomb 37 (probably adult male) at Füzesabony-“Kettőshalom” (Hungary), belonging to the pre-Scythian horizon Füzesabony-Mezőcsát (Patek 1990, 63, pl. 10/5-12), so slightly before the context of the imitations from Ferigile milieu.

As well as in the Ferigile group, until now the personal adornments of deer canines or imitations are not known in the neighboring cultural groups of the North and Northwest, such as Ciunbrud group in Transylvania and Szentes-Vekerzug /Alföld in the Hungarian Plain, although they do not lack the pendants made of animals (not deer

îndeprătată în timp, urmând o tradiție înrădăcinată încă din paleoliticul superior și continuând de-a lungul preistoriei, cu o frecvență sporită la nivelul eneoliticului (Beldiman, Sztancs 2008). Imitațiile de canini de cerb de la Valea Stânii sunt singurele piese de acest fel din mediul cultural Ferigile și, foarte probabil, unele dintre cele mai târzii atestări ale respectivei maniere de reprezentare simbolică.

Până la descoperirea de la Valea Stânii, printre cele mai târzii artefacte de acest fel, documentate în Europa Central-Estică din zorii epocii fierului, trebuie menționat setul alcătuit din opt canini perforați de cerb, din mormântul 37 (aparținând, probabil, unui bărbat adult) de la Füzesabony-„Kettőshalom” (Ungaria), în cadrul orizontului „pre-scitic” Füzesabony-Mezőcsát (Patek 1990, 63, pl. 10/5-12), așadar, cu puțin anterior imitațiilor din mediul Ferigile.

Ca și în grupul Ferigile până acum, caninii de cerb sau imitații ale acestora nu sunt cunoscute ca piese de podoabă în grupurile culturale de la nord (Ciumbud în Transilvania) și de la nord-vest (Szentcs-Vekerzug, Alföld, în Câmpia Maghiară), deși pandantivii din dinți perforați de animale (nu de cerb, ci de lup, urs sau câine) nu lipsesc cu totul (Marinescu 1984, 61, Abb 10/7; Kemenczei 2009, 93, 186, list 9, Taf. 1/5, 64/11). Un singur canin perforat de cerb a fost semnalat, într-un mormânt de „epocă scitică”, la Tiszalök, în Ungaria (Scholtz 2012, 78, 88, pl. 4/8), în mediul cultural Alföld, așadar contemporan (sau ușor posterior) cu necropola de la Valea Stânii. Interesant însă, femeia adultă înhumată acolo prezenta trăsături antropologice proprii populației pre-scitice, din grupul Mezőcsát (Szathmáry 2012, 101).

but wolf, bear or dog) perforated teeth (Marinescu 1984, 61, Abb. 10/7; Kemenczei 2009, 93, 186, list 9, Taf. 1/5, 64/11). A single one pierced deer canine exemplar was reported in a grave of the “Scythian age” in Tiszalök (Hungary) (Scholtz 2012, 78, 88, pl. 4/8) belonging to the Alföld group, thus somewhat contemporary (or slightly later) with the necropolis at Valea Stânii. But, interestingly, the adult woman buried there had features of the pre-Skythian population belonging to Mezőcsát group (Szathmáry 2012, 101).

Finally, among the few artifacts in animal bone from Valea Stânii necropolis, one of them draws particular attention. It is about of a small mammal lower jaw with traces of piercing (fig. 9), found in the barrow no. 8, among the few human calcined bones scattered in the grave, belonging to a sub-adult individual (anthropological analysis by Mihai Constantinescu), potsherds, personal adornments in bronze and some weapons (Măndescu, Dumitrescu 2017, 152). Apparently, the respective mandible formed initially an item of personal adornment burnt together with the deceased at the funeral pyre (Măndescu 2020, 435, fig. 4).

The animal mandibles used as adornment items rest still unknown in the late Halstattian cultural groups North of the Danube (such as Ferigile and Bârsești) and further North, on the other side of the Carpathians (Ciumbud group in Transilvania, on the Mureș River valley), so this mammal lower jaw in the barrow no. 8 does not seem to speak about a local tradition. I could find only one analogy for this kind of item and precisely for the period discussed here, namely in a kurgan belonging to the group from the Middle Dniester, from Verchni Panivci, Ukraine (Винокур, Хотюн 1965, 119, рис. 2), dated according to the

În sfârșit, dintre puținele piese din os de animal, găsite în această necropolă, una atrage în mod deosebit atenția. Este vorba de o mandibulă fragmentară de animal (mamifer mic), cu urme de perforare (fig. 9), descoperită în tumulul 8, împreună cu oasele calcinate ale defunctului (un subadult, conform analizei antropologice, efectuate de dr. Mihai Constantinescu), fragmente ceramice, piese de port și podoabă din bronz și arme (Măndescu, Dumitrescu 2017, 152). Aparent, mandibula respectivă a constituit un ornament personal al defunctului, ars împreună cu acesta pe rugul funerar (Măndescu, 2020, 435, fig. 4).

Mandibulele de animal, utilizate drept ornament, rămân necunoscute în grupurile culturale hallstattiene târzii de la nord de Dunăre (precum Ferigile și Bârsești) și mai departe spre nord, de cealaltă parte a Carpaților (grupul Ciumbrud), astfel încât piesa din tumulul 8 nu pare a ilustra o tradiție locală. Am putut găsi o singură analogie pentru acest ornament și pentru perioada discutată aici, și anume în Ucraina, într-un kurgan de la Verchni Panivci, aparținând grupului de pe Nistrul mijlociu (Винокур, Хотюн 1965, 119, рис. 2). Din inventarul funerar făceau parte o oglindă de bronz, două vârfuri de săgeată din bronz și o mandibulă perforată de leopard, folosită, probabil, ca amuletă. După cronologia vârfurilor de săgeți din inventarul funerar, mormântul datează din prima jumătate a sec. VII a. Chr. (Hellmuth 2010, 653, pl. 228).

Dacă influențele culturale sau relațiile, observate pe baza răspândirii materialului arheologic, dintre comunitățile Ferigile și cele ale culturii Szentes-

Fig. 8. Valea Stânii, tumulul 4. Imitații de canini de cerb lucrate din corn de cerb.

Fig. 8. Valea Stânii, barrow no. 4. Red deer canine imitations in deer antler.

Fig. 9. Valea Stânii, tumulul 10. Fragmente dintr-un pandativ din mandibulă de animal.

Fig. 9. Valea Stânii, barrow no. 10. Fragmentary animal mandible as pendant.

grave-goods arrowheads in the first half of the 7th c. BC (Hellmuth 2010, 653, Taf. 228). The grave had as funeral assemblage a bronze mirror, a golden pin, two bronze arrowheads, and a pierced jaw of leopard used probably as an amulet.

Vekerzug, pe de o parte, și grupurile zonei de silvostepă din bazinul Niprul mijlociu, pe de altă parte, au mai fost evidențiate și cu alte ocazii (de exemplu, zăbalele de la Ferigile, Tigveni și Curtea de Argeș, aparținând tipului Szentes-Vekerzug, în fond, o formă supraregională – Teleagă 2017; recipientul de piatră și chiar spada akinakes de la Cepari, cu analogii clare pe Niprul mijlociu – Popescu, Vulpe 1982, 106-108, fig. 11/a, j), certele legături dintre grupurile Ferigile și Ciumbrud, ilustrate și de necropola prezentată aici, au fost mult mai puțin documentate sau promovate de-a lungul timpului. La o privire de ansamblu asupra materialelor deja publicate nu pot fi citate mai mult de doar câteva accesorii vestimentare, precum o verigă de la Curtea de Argeș și o aplică traforată de la Cepari (Măndescu 2017, 126, fig. 3/18-19). Cu toată această parcimonie a informației în literatura arheologică a subiectului, legăturile și interferențele culturale între grupurile hallstattiene târzii Ferigile și Ciumbrud trebuie să fi fost consistente, așa cum sugerează măcar mărgelile de caolin și vârfurile de săgeți din bronz de la Valea Stânii. Și nici nu avea cum să fie altfel, dacă avem în vedere că principalele trecători montane ce fac legătura între Transilvania și dealurile înalte ale Munteniei și Olteniei (pasul Rucăr-Bran, respectiv pasul Turnu Roșu, pe valea Oltului) se aflau în imediata vecinătate nordică a arealului predilect de răspândire a grupului Ferigile. A continua să negăm sau să nu recunoaștem evidența relațiilor de interconectivitate dintre grupurile Ferigile și Ciumbrud devine aproape un non-sens și contravine oricărui model cultural oferit de-a lungul (pre-)istoriei de entitățile alcătuite din colectivități contemporane și învecinate.

If the cultural influences or the relationships, observed on the basis of the distribution of the archaeological material, between the Ferigile communities and those of the Szentes-Vekerzug culture, on the one hand, and the groups of the forest-steppe zone from the mid-Dnieper basin, on the other hand, were also highlighted with other occasions (for example, the horse bits from Ferigile, Tigveni and Curtea de Argeș belonging to the Szentes-Vekerzug type, basically a supra-regional form – Teleagă 2017; the stone tray and even the akinakes sword from Cepari with clear analogies on the middle Dnieper – Popescu, Vulpe 1982, 106-108, fig. 11/a, j), the certain connections between the Ferigile and Ciumbrud groups, illustrated also by the necropolis presented here, have been much less documented or promoted over time.

As a result of an overview upon of the already published materials, no more than a few clothing accessories can be cited, such as a link from Curtea de Argeș and a fretted applique from Cepari (Măndescu 2017, 126, figs. 3/18-19). With all this parsimony of information in the archeological literature of the topic, the cultural ties and interferences between the late Hallstattian groups Ferigile and Ciumbrud must have been consistent, as at least the kaolin beads and the bronze arrowheads from Valea Stânii suggest. Nor could it be otherwise, if we consider that the main mountain passes connecting Transylvania with the Sub-Carpathian high hills of Muntenia and Oltenia (Rucăr-Bran Pass, respectively Turnu Roșu Pass, on the Olt Valley) are to be found in the immediate northern neighborhood of the core area of the Ferigile group territory. To continue to deny or not recognize the evidence of the connectivity relationship between the Ferigile and Ciumbrud groups becomes almost a nonsense and contradicts any cultural pattern offered throughout (pre-)history by entities made up of contemporary and neighboring communities.

Mulțumiri. Această lucrare a fost realizată cu sprijinul unui grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS-UEFISCDI, număr proiect 90/2016, PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, în cadrul programului PNCDI III. Cercetarea arheologică a necropolei de la Valea Stânii a fost efectuată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale.

Bibliografie / Bibliography

Beldiman, Sztancs 2008: C. Beldiman, D.-M. Sztancs, Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni. Studii de preistorie 5, 2008, 89-107.

Černenko 2006: E. V. Černenko, Die Schutzwaffen der Skythen (Stuttgart 2006).

Hellmuth 2006: A. Hellmuth, Smolenice-Molpír im Licht skythischer Angriffe auf die hallstattzeitlichen Siedlungen nördlich und südlich der Mährischen Pforte. Slovenská archeológia 54/2, 2006, 191-208.

Hellmuth 2010: A. Hellmuth, Bogenschützen des Pontischen Raumes in der Älteren Eisenzeit. Typologische Gliederung, Verbreitung und Chronologie der skythischen Pfeilspitzen (Bonn 2010).

Kemenczei 2009: T. Kemenczei, Studien zu den Denkmälern skythisch Geprägter Alföld Gruppe (Budapest 2009).

Marinescu 1984: G. Marinescu, Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. Dacia N.S. 28, 1984, 47-84.

Măndescu 2017: D. Măndescu, Intercultural contacts at the end of Early Iron Age in the northern periphery of the Thracian world. In: Interregional contacts during the first millennium BC in Europe. Proceedings of the session held at the 19th Annual Meeting of the EAA 2013, Pilsen (Hradec Králové 2017), 118-131.

Acknowledgements. This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, CNCS - UEFISCDI, project number 90/2016, PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, within PNCDI III. The archaeological excavations of the necropolis at Valea Stânii were supported by the Romanian Ministry of Culture.

Măndescu 2019: D. Măndescu, Vârfuri de săgeți „de tip scitic” în mediul cultural Ferigile (tumulul 10 de la Valea Stânii). In: (Eds. A. Zanoci, M. Băț) Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului Carpato-Danubiano-Pontic. In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis (Chișinău 2019), 187-206.

Măndescu 2020: D. Măndescu, Beauty of the beast. Animal skeletal parts as personal adornments in the early iron age necropolis at Valea Stânii (Argeş county). In: (Eds. M. Mărgărit, A. Boroneanț) Beauty and the eye of the beholder: personal adornments across the millennia. Proceedings of the international colloquium from Târgoviște, 12-14 September 2019 (Târgoviște 2020), 431-436.

Măndescu, Dumitrescu 2017: D. Măndescu, I. Dumitrescu, 85. Valea Stânii, com. Țițești, jud. Argeş, punct „Vărzărie”. In: Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016, 2017, 151-153.

Măndescu et al. 2017: D. Măndescu, M. Mihalache, I. Stănculescu, M. Constantinescu, Contribuții la studiul pieselor de port și podoabă din mediul cultural Ferigile. Mărgelele de caolin descoperite în necropola hallstattiană de la Valea Stânii (jud. Argeş). Peuce S.N. 15, 2017, 7-48.

Măndescu et al. 2019: D. Măndescu, M. Constantinescu, M. Mărgărit, A set of red deer canine imitations from the Iron Age necropolis at Valea Stânii (Argeş County, Romania). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 70/2, 2019, 301-315.

Patek 1990: E. Patek, A Szabó János Gyozo által feltárt „preszkíta” síranyag. A Füzesabony-Mezocsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. *Agria* 25-26, 1990, 61-118.

Popescu, Vulpe 1982: E. Popescu, A. Vulpe, Nouvelles découvertes du type Ferigile. *Dacia N.S.* 26, 1982, 77-114.

Romsauer 1993: P. Romsauer, Nové nálezy Vekerzugskej skupiny z Nitry. *Slovenská Archeológia* 41/1, 1993, 5-39.

Roska 1913: M. Roska, Skytha sírok Piskiről. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából 4. Kötet, 2. füzet, 1913, 233-251.

Szathmáry 2012: L. Szathmáry, Scythian Age human skeletal remains from Tiszalök. In: Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011 (Cluj-Napoca 2012), 101-104.

Teleagă 2008: E. Teleagă, Griechische Importe in den Nekropolen des 6.-3. Jhs. v. Chr. im Dnjestr-Balkan-Gebiet (Rahden 2008).

Teleagă 2017: E. Teleagă, Contribuții privind mormintele hallstattiene târzii cu zăbale de tip Szentes-Vekerzug în bazinul carpatic. *SCIVA* 68/1-4, 2017, 5-29.

Vasiliev 1974: V. Vasiliev, Poziția cronologică și semnificația cultural-etnică a săgeților scitice din aria carpatică. *Apulum* 12, 1974, 48-59.

Vasiliev 1980: V. Vasiliev, Sciții agatârși pe teritoriul României (Cluj-Napoca 1980).

Vasiliev 1982: V. Vasiliev, În legătură cu unele opinii referitoare la Hallstattul D în Transilvania. *Acta Musei Napocensis* 19, 1982, 261-269.

Vulpe 1970: A. Vulpe, Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum. *Memoria Antiquitatis* 2, 1970, 115-213.

Vulpe 1977: A. Vulpe, Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe. *Dacia N.S.* 21, 1977, 81-111.

Vulpe 1990: A. Vulpe, Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien (München 1980).

Винокур, Хотюн 1965: И.С. Винокур, Г.М. Хотюн, Скифский амулет. *Археология* 19, 1965, 121-134.

Ильинская 1968: В.А. Ильинская, Скифы Днепровского лесостепного левобережья (курганы Посулья) (Київ 1968).

Dr. Dragoș Măndescu

Muzeul Județean Argeș

Pitești, România

e-mail: dragos_mandescu@yahoo.com

Geții și sciții: o (re)construcție a diferențelor etnice în arheologie

Getae and Scythians: a (re)construction of ethnic differences in archeology

Andrei Corobcean

Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”.

This paper was conducted within the Project 20.80009.1606.14 "The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and scientific development".

Cuvinte-cheie: geți, sciți, spațiul pruto-nistean, stepă, nomazi, sedentari, etnicitate.

Rezumat: În istoriografia din a doua jumătate a secolului XX corelarea surselor narative și a celor arheologice a avut un rol foarte important în reconstituirea situației politice și paleoetnografice din spațiul pontic de nord și nord-vest. Etnonimele de traci, geți și sciți devin puncte de referință în interpretarea etnică a ansamblurilor arheologice, care a rezultat în clasificări etnografice și comparații la nivelul diferitor domenii, reieșind din diferite categorii și tipuri de vestigii arheologice.

Keywords: Getae, Scythians, Prut-Dniester space, steppe, nomads, sedentary, ethnicity.

Abstract: In the historiography from the second half of the twentieth century, the correlation of narrative and archaeological sources played a very important role in reconstructing the political and paleo-ethnographic situation of the northern and northwestern Pontic area. The ethnonyms of Thracians, Getae and Scythians become points of reference in the ethnic interpretation of archaeological ensembles, which resulted in ethnographic classifications and comparisons at different levels, arising from different categories and types of archaeological remains.

Pentru arheologia epocii fierului din spațiul pruto-nistean corelările istorico-arheologice, care le implică eminamente și pe cele etnico-arheologice, rămân a fi una din problemele cele mai controversate. Materialele arheologice susținute de puținele surse istorice fragmentare, permit, într-o măsură oarecare, abordarea acestui spațiu drept zonă de contact cu o intensitate neuniformă. Arheologia și-a îndreptat deseori atenția asupra unor clasificări etnice, inspirate din tradiția antică. Asemenea clasificări, argumentate mai mult sau mai puțin suficient prin date arheologice, au generat dihotomii nu atât etnice, cât etnografice: între geții sedentari și sciții nomazi, geții autohtoni și sciții alogeni, geții agricultori și sciții păstori sau războinici. Modul în care s-a insistat în istoriografie pe astfel de atribuiri și clasificări prezintă o chestiune importantă, a cărei analiză ar permite mai multă prudență și evitarea speculațiilor.

For the archaeology of the Iron Age in the Prut-Dniester area, the historical-archaeological correlations, which eminently involve the ethno-archaeological ones, remain some of the most controversial dilemmas. Archaeological materials supported by the few fragmentary historical sources allow, to some extent, the approach of this space as a contact area with an uneven intensity. Archeology has often turned its attention to ethnic classifications, inspired by ancient tradition. Such classifications, argued more or less sufficiently by archaeological data, have generated dichotomies not so much ethnic as ethnographic: between sedentary Getae and nomadic Scythians, native Getae and allogeneic Scythians, Getic farmers and Scythians shepherds or warriors. The way in which such attributions and classifications have been insisted on in historiography presents an important issue, the analysis of which would allow more caution and avoidance of speculation.

Încă V. Pârvan și M.I. Rostowzev accentuau în mod exagerat rolul militar și politic dominant al triburilor scitice asupra populației locale tracice din bazinul carpatic. În același timp, ambii subliniau faptul că nomazii au întâlnit în nordul Pontului Euxin un fond local puternic și stabil, pe care nu au fost capabili să-l asimileze (Ростовцев 1918, 76; Pârvan 1926, 649).

Din existența unei dominații politice scitice, începând cu mijlocul sec. VII a. Chr. (Мурзин 1984, 98), în regiunile nord-vest pontice nu rezultă neapărat un proces de asimilare a comunităților autohtone, care aveau un grad de mobilitate mai redus. Prezența sciților în regiunea nord-pontică n-a afectat esențial situația etnodemografică a populației tracice din teritoriile nord-vest-pontice, deși influențele dinspre sciți spre traci au fost mai puternice decât cele dinspre traci spre sciți (Мелюкова 1979, 252). I. Niculiță respinge ideea despre prezența efectivă a sciților în spațiul est-carpatic în sec. VII a. Chr. ca lipsită de suport factologic, mai ales că în acest spațiu nu se cunosc situri similare celor din nordul Pontului Euxin (Niculiță 1996, 64).

Ideea despre caracterul etnic eterogen al Sciției rămâne valabilă până în prezent, deși s-a încercat, în câteva rânduri, să se exagereze omogenitatea etnică a acesteia. Inițial, M.I. Artamonov îi considera pe „sciții plugari” reprezentanți ai unei populații de origine tracică din silvostepa bugo-nistreană, ulterior afirma, exagerând exactitatea relatărilor lui Herodot despre unitatea lingvistico-etnografică în cadrul Sciției (Herodot, IV, 105, 117), că aceasta era locuită doar de sciți (Артамонов 1974, 81-82). Herodot însă nu exprimă o siguranță categorică în acest sens,

Beginning with V. Pârvan and M.I. Rostowzev, they overemphasized the dominant military and political role of the Scythian tribes over the local Thracian population in the Carpathian Basin. At the same time, they both pointed out that the nomads encountered a strong and stable local background in the north of Pontus Euxinus, which they were unable to assimilate (Ростовцев 1918, 76; Pârvan 1926, 649).

From the presence of a Scythian political domination, starting with the middle of the 7th century BC (Мурзин 1984, 98), in the northwestern Pontic regions there is not necessarily a process of assimilation of the native communities, which had a lower degree of mobility. The presence of the Scythians in the North Pontic region did not essentially affect the ethnodemographic situation of the Thracian population in the northwestern Pontic territories, although the influences from Scythians to Thracians were stronger than those from Thracians to Scythians (Мелюкова 1979, 252). I. Niculiță rejects the idea about the effective presence of the Scythians in the eastern Carpathian space in the 7th century BC as lacking factual support, especially since no sites similar to those north of the Euxin Pontus are known in this area (Niculiță 1996, 64).

The idea of the heterogeneous ethnic character of Scythia remains valid to this day, although attempts have been made, on several occasions, to exaggerate its ethnic homogeneity. Initially, M.I. Artamonov considered the “Plow Scythians” to be representatives of a population of Thracian origin in the Bugo-Dniester forest-steppe, and later stated, exaggerating the accuracy of Herodotus’ accounts of linguistic-ethnographic unity in Scythia (Herodot, IV, 105, 117), that it was inhabited only by the

menționând doar: „[Unii mi-au spus că] există acolo o populație foarte numeroasă, iar alții că sciții propriu-ziși sunt puțini la număr” (Herodot, IV, 81).

Abordarea comparațiilor dintre geți și sciți a presupus deseori recunoașterea apriorică a echivalenței dintre cultură și etnie. În acest sens, A.I. Meljukova consemna că „cele două comunități etnice, tracică și scitică, apropiate ca nivel de dezvoltare, sunt reprezentate de culturi diferite...”, fiind „exprimată în mod clar situația când noțiunile de «ethnos» și «cultură» coincid” (Мелюкова 1979, 250). Renumitul scitolog definea caracteristica culturală a lumii tracice după materialul ceramic de sorginte stilistică din prima epocă a fierului, obiectele de port (fibulele) și ritual funerar, în timp ce tradiția culturală scitică o definea după armament (vârfuri de săgeată cu trei aripioare, pumnale akinakai), piese de harnașament, ritual funerar și ceramică de tradiție nord-pontică (Мелюкова 1979, 106).

În studiul său dedicat problemei „graniței dintre sciți și geți”, A.I. Meljukova susținea că „granița etnică” dintre cele două popoare a oscilat în timp. Astfel, dacă în secolele VI-V a. Chr. aceasta nu trecea la vest de Prut sau era așezată pe Nistru, apoi în secolele IV-III a. Chr. râul Nistru servea drept graniță dintre ele (Мелюкова 1969, 79). Cel puțin, pentru secolele IV-III a. Chr., regiunea Nistrului Inferior prezenta un areal al unor interacțiuni intense între traco-geți și sciți, fapt demonstrat atât de existența înmormântărilor scitice pe malul drept, cât și de prezența materialelor de factură traco-getică în siturile de pe malul stâng al fluviului (Мелюкова 1971, 39). Situația creată în această zonă de contact a stimulat însă preluarea

Scythians (Артамонов 1974, 81-82). But Herodotus does not express a definite certainty in this regard, noting that “[Some have told me that] there is a very large population, and others that the Scythians themselves are few in number” (Herodot, IV, 81).

The approach of comparisons between Getae and Scythians has often involved a priori recognition of the equivalence between culture and ethnicity. In this regard, A.I. Meljukova noted that “the two ethnic communities, Thracian and Scythian, close in level of development, are represented by different cultures ...”, being “clearly expressed the situation when the notions of «ethnos» and «culture» match” (Мелюкова 1979, 250). The famous Scythologist defined the cultural characteristic of the Thracian world by ceramic material of stylistic origin from the first Iron Age, wearing objects (brooches) and funerary ritual, while the Scythian cultural tradition defines it by armament (arrowheads with three wings, akinakai daggers), harness pieces, funerary ritual and pottery of the North Pontic tradition (Мелюкова 1979, 106).

In her study of the “border between the Scythians and the Getae”, A.I. Meljukova claimed that the “ethnic border” between the two peoples had fluctuated over time. Thus, if in the 6th-5th centuries BC it did not cross west of the Prut or was located on the Dniester, then in the 4th-3rd centuries BC the Dniester River served as a border between them (Мелюкова 1969, 79). At least for the 4th-3rd centuries BC, the Lower Dniester region had an area of intense interactions between Thracian-Getae and Scythians, as evidenced by the presence of Scythian burials on the right bank, and by the presence of Thracian-Getic materials in the sites on the left bank of the river (Мелюкова 1971, 39).

reciprocă a elementelor culturii materiale – ceramica „scitică” în așezările getice, în care predomină ceramica de factură traco-getică și, invers, prezența celei din urmă în cadrul inventarului mormintelor scitice. Anume acest aspect conferă un caracter specific monumentelor traco-getice și scitice din regiunea Nistrului Inferior, deosebind, pe de o parte, monumentele atribuite sciților de aici de cele din bazinul Bugului de Sud și al Niprului Mijlociu și, pe de alta – monumentele traco-getice din regiunea vizată de cele din restul spațiului carpato-danubiano-pontic (Мелюкова 1971, 39-40).

Peste mai bine de două decenii, reieșind din acumularea materialelor arheologice, aceeași cercetătoare ajungea la concluzia că, de fapt, granița de vest a Sciției era marcată de Dunărea Inferioară și Prut în toată perioada cuprinsă între secolele VI-III a. Chr. Minimalizând rolul puținelor descoperiri getice din stepa Bugeacului, A.I. Meljukova insistă asupra faptului că aceasta era dominată doar de sciții nomazi, nefiind dovezi de sedentarizare a lor ca în spațiul nord-pontic (Мелюкова 1995, 28). Mai mult ca atât, sciții și-ar fi menținut prioritatea în stepa danubiano-nistreană, chiar și după înfrângerea lui Ateas în anul 339 a. Chr., până la începutul sec. III a. Chr., când numărul tumulilor scitici scade. Pe de altă parte, geții ar fi pătruns episodic în aceeași zonă abia în sec. IV a. Chr., odată cu activizarea lor pe fonul înfrângerii sciților în războiul cu Filip al II al Macedoniei (Мелюкова 1995, 29).

Stepa dintre Nistrul Inferior și Dunărea de Jos este comparată de A.I. Meljukova cu spațiul de la vest de Prut și Dobrogea, unde populația getică

The situation created by this contact area stimulated, however, the mutual takeover of the elements of material culture: “Scythian” pottery in Getic settlements, ie in which Thracian-Getic pottery predominates and, vice-versa, the presence of the latter in the inventory of Scythian tombs. Namely this aspect establishes a specific character of the Thracian-Getic and Scythian monuments from the Lower Dniester region, distinguishing, on the one hand, the monuments attributed to the Scythians here from those in the Southern Bug and Middle Dnieper basin and, on the other – the Thracian monuments from the rest of the Carpathian-Danubian-Pontic area (Мелюкова 1971, 39-40).

Over more than two decades, based on the accumulation of archaeological materials, the same researcher came to the conclusion that, in fact, the western border of Scythia was marked by the Lower Danube and the Prut throughout the 6th-3rd centuries BC. Minimizing the role of the few Getic discoveries in the Bugeac steppe, A.I. Meljukova insisted that it was dominated only by nomadic Scythians, with no evidence of their sedentarization as in the North Pontic area (Мелюкова 1995, 28). Moreover, the Scythians would have maintained their priority in the Danubian-Dniester steppe even after the defeat of Ateas in 339 BC until the beginning of the 3rd century BC, when the number of Scythian tumuli decreases. On the other hand, the Getae entered the same area episodically only in the 4th century BC, with their activation on the background of the defeat of the Scythians in the war with Philip II of Macedonia (Мелюкова 1995, 29).

The steppe between the Lower Dniester and the Lower Danube is compared by A.I. Meljukova with the space west of the Prut and Dobrogea, where the Getic population

predomină asupra puținelor enclave scitice care s-au sedentarizat aici (Мелюкова 1995, 29) și care au fost treptat asimilate de geți (Мелюкова 2001, 30). Totodată, se atrage atenția asupra lipsei așezărilor și înmormântărilor getice la est de Nistrul Inferior, respingându-se ideea lui K.K. Marcenko despre apariția ceramicii traco-getice în Olbia și Berezan în a doua jumătate a sec. IV a. Chr. ca dovadă a unei expansiuni getice spre est după înfrângerea lui Ateas (Марченко 1988, 126). Contraargumentul Anei I. Meljukova rezidă în lipsa ceramicii tracice în așezările sciților sedentarizați din nordul Pontului Euxin, iar existența acestora în preajma orașelor grecești nu ar demonstra prezența fizică a geților (Мелюкова 1995, 30).

Opoziția dintre geți și sciți este relevantă predominant în diferența modului de viață. Astfel, geții, fiind sedentari, preferă zonele prielnice unui atare mod de viață și agricultura. Apariția acestora în regiunile de stepă, mai secetoase, este admisă doar în apropierea resurselor de apă (Мелюкова 1979, 236). Cercetările din sudul stepei Bugeacului au demonstrat condiții favorabile de habitat sedentar în jurul bazinelor lacurilor Chitai, Cuhurlui, Catlabuh, Cartal, Cahul și Sasâk (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000). Unii cercetători resping ideea unei dominații a comunităților nomade în regiune (cimerieni, sciți), precum și caracterul instabil din punct de vedere demografic al regiunii în sec. V-IV a. Chr. (Андрюх 1995, 162-163), din motivul inexistenței vreunei așezări provizorii de sorginte nomadă (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 73-74). Încercări de a demonstra prezența scitică în regiunea Nistrului de Jos între sec. VI-II a. Chr. prin materialele așezării de la Ciobrucu (stânga Nistrului) (Щербакoва 1994) i se opune

predominates over the few Scythian enclaves that have settled here (Мелюкова 1995, 29) and which were gradually assimilated by the getae (Мелюкова 2001, 30). On the other hand, attention is drawn to the lack of Getic settlements and burials east of the Lower Dniester, rejecting the idea of K.K. Marcenko about the appearance of Thracian-Getic pottery in Olbia and Berezan in the second half of the 4th century BC as evidence of a Getic expansion to the east after the defeat of Ateas (Марченко 1988, 126). The counter-argument of A.I. Meljukova lies in the lack of Thracian pottery in the settlements of the sedentary Scythians north of Pontus Euxinus, and its presence near Greek cities does not prove the physical presence of the Getae (Мелюкова 1995, 30).

The opposition between the Getae and the Scythians is predominantly revealed in the difference of way of life. Thus, the Getae, being sedentary, prefer areas conducive to such a way of life and agriculture. Their appearance in the drier, steppe regions is allowed only near water resources (Мелюкова 1979, 236). Research in the southern Bugeac steppe has shown favorable conditions for sedentary habitat around the basins of lakes Chitai, Cuhurlui, Catlabuh, Cartal, Cahul and Sasîk (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000). Some researchers reject the idea of a domination of nomadic communities in the region (Cimmerians, Scythians), as well as the demographically unstable character of the region in the 5th-4th centuries BC (Андрюх 1995, 162-163), due to the non-existence of any temporary settlement of nomadic origin (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 73-74). The attempt to prove the Scythian presence in the Lower Dniester region between the 6th-2nd centuries BC through the materials of the settlement from Ciobrucu (left bank of the Dniester river) (Щербакoва

analiza materialului ceramic, care își găsește analogii largi în monumentele traco-geto-dacice din sec. VI-III a. Chr. din spațiul intra- și extracarpatic (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 74).

Spre deosebire de A.I. Meljukova, care respinge prezența efectivă a geților la est de Nistru, I. Niculiță susține că tracii de nord au prezentat, alături de alte comunități, un contingent important de populație agricolă sedentară în stepele nord-pontice pe parcursul mileniului I a. Chr., chiar dacă acesta rămâne un spațiu al perindărilor permanente ale sciților. Mai mult decât atât, este respinsă delimitarea categorică între comunitățile tracice și scitice și ideea unei granițe clare între ele (Никулицэ 2004, 59). În general, preferințele geților pentru regiunile de silvostepă și ale sciților pentru cele de stepă nu sunt decât predominante, nu și absolute. Delimitarea categorică între „tracismul” silvostepii de „scitismul” stepei nord-pontice poate fi diminuată prin prezența unor înmormântări scitice în zona de silvostepă, cum este cea de la Cuconeștii Vechi, care rămâne a fi tratată drept dovadă a pătrunderii unor enclave izolate ale nomazilor (Мелюкова 1979, 236) sau a așezărilor și necropolelor getice în adâncul stepei.

Oricât s-ar tinde spre o delimitare clară a grupurilor sedentare de cele nomade, este naiv să se creadă într-o lipsă de mobilitate a comunităților sedentare. Grupurile sedentare pot trece la un mod de viață seminomad. Constrânși de tradiție să adopte o anumită strategie de subsistență, schimbarea acesteia poate fi facilitată de necesitățile vitale. În același cadru poate fi acceptată și sedentarizarea grupurilor nomade sau seminomade (Corobcean 2018, 202).

1994) is opposed to the analysis of the ceramic material, which finds its broad analogies in the Thracian-Geto-Dacian monuments from the 6th-3rd centuries BC from the intra- and extracarpathian space (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 74).

Unlike A.I. Meljukova, who rejects the actual presence of the Getae east of the Dniester, I. Niculiță claims that the northern Thracians presented, along with other communities, a large contingent of sedentary agricultural population in the northern Pontic steppes during the first millennium BC, even if it remains a space for the permanent permanence of the Scythians. Moreover, the categorical delimitation between the Thracian and Scythian communities and the idea of a clear boundary between them are rejected (Никулицэ 2004, 59). In general, the preference of the Getae for the forest-steppe regions and the Scythians for the steppe regions are only predominant, not absolute. The categorical delimitation between the “tracism” of the forest-steppe and the “scythism” of the northern Pontic steppe can be diminished by the presence of Scythian burials in the forest-steppe area, such as the one at Cuconeștii Vechi, which remains to be treated as evidence of isolated nomadic enclaves (Мелюкова 1979, 236) or of Getic settlements and necropolises in the depths of the steppe.

As much as one tends towards a clear delimitation of sedentary groups from nomadic ones, it is naive to believe in a lack of mobility of sedentary communities. Sedentary groups can switch to a semi-nomadic lifestyle. Forced by tradition to adopt a certain subsistence strategy, its change can be facilitated by vital needs. In the same context, the sedentarization of nomadic or semi-nomadic groups can be

Dihotomiile *sedentar-nomad*, *autohton-alogen* sunt abordate deseori aprioric în arheologie. Gradul de mobilitate al sedentariilor, caracterul relativ al mobilității nomazilor, dar, mai ales, interacțiunea dintre cele două moduri de viață sunt niște subiecte prea complexe și nu întotdeauna comode pentru discursul arheologic.

Conlocuind pe același teritoriu, sciții și geții pot fi abordați ca parteneri, și nu neapărat drept comunități în confruntare, nomazii fiind cointeresați în achiziționarea produselor agricole de la sedentari (Мелюкова 1995, 29). C. Renfrew menționa că între cele două moduri de viață poate exista un anumit nivel de interdependență, pastoralismul nomad fiind dependent parțial de existența agriculturii și deci de o interacțiune intensă, în anumite regiuni, cu populațiile de agricultori (Renfrew 1987, 138). Capacitatea călăreților nomazi de a controla arii relativ întinse, grație mobilității sporite, poate sugera în zonele de stepă o dominație a elitelor nomade, care putea concura în anumite spații geografice cu elitele sedentare. Această concurență, evident, viza, printre altele, controlul asupra resurselor și asupra căilor de acces. Realitățile arheologice de la mijlocul mileniului I a. Chr. din spațiul pruto-nistean sugerează nu doar o coexistență, ci și o convergență a sedentariilor și a migratorilor. Comparând aceste două entități „barbare”, autorii antici au subliniat caracterul lor războinic. Thucidide evocă o asemănare fundamentală între geți, alături de alte populații din spațiul balcano-dunărean, și sciți, care „au aceleași arme și sunt toți arcași călări” (Thucidide, 96, 1). Însă geții nu preferau depunerea pieselor de harnașament în inventarul

accepted (Corobcean 2018, 202). The *sedentary-nomadic*, *autochthonous-allogeneic* dichotomy is often approached a priori in archeology. The degree of mobility of the sedentary, the relative character of the nomadic mobility, but, especially, the interaction between the two ways of life represent too complex subjects and which are not always comfortable for the archeological speech.

Living together in the same territory, Scythians and Getae can be approached as partners, and not necessarily as confrontational communities, with nomads being interested in purchasing agricultural products from sedentary people (Мелюкова 1995, 29). C. Renfrew mentioned that there may be a certain level of interdependence between the two ways of life, with nomadic pastoralism being partly dependent on the existence of agriculture and therefore on an intense interaction, in certain regions, with the populations of farmers (Renfrew 1987, 138). The ability of nomadic horsemen to control relatively large areas, thanks to increased mobility, may suggest in the steppe areas a domination of nomadic elites, which could compete in certain geographical areas with sedentary elites. This competition obviously concerned, inter alia, the control of resources and access. Archaeological realities from the middle of the first millennium BC from the Prut-Dniester area suggests not only a coexistence, but also a convergence of sedentary and migrants. Comparing these two “barbaric” entities, the ancient authors emphasized their warrior character. Thucydides evokes a fundamental resemblance between the Getae, along with other populations in the Balkan-Danube area, and the Scythians, who “have the same weapons and are all archers on horseback” (Thuc. 96, 1), although the Getae did not prefer to deposit harness parts in the inventory of tombs, like the

mormintelor, asemenea sciților, deși călărima este un element important în viața tracilor încă din vremurile homerice, aceștia folosind și alte tipuri de arme, corespunzătoare tacticii lor de luptă (Мелюкова 1979, 246, 247).

În același timp, resuscitarea ideii despre existența unui sincretism sau „orizont geto-scitic” ca o primă etapă de pătrundere a geților din sudul Dunării (Tkaciuc 1994, 228; Бруяко 2005, 162), este considerată lipsită de dovezi (Niculiță 1996, 66; Мелюкова 1995, 30), combinația tradițiilor culturale atribuite ambelor comunități sugerând mai degrabă o intensificare a contactelor geto-scitice în această perioadă (Niculiță 1996, 66). A.I. Meljukova insista că, în ciuda coabitării geților cu sciții, nici în sec. IV-III a. Chr. în spațiul dintre Dunăre nu s-a produs vreo comunitate culturală scito-tracică (Мелюкова 1995, 30).

Cele mai multe asemănări între cele două comunități pot fi sesizate la nivelul elitelor (Мелюкова 1979, 169, 178). A.I. Meljukova opinează că, dacă lumii scitice îi este specifică, de regulă, orientarea spre vest a defuncțiilor în poziție întinsă, pentru traco-geți o regulă constantă a orientării lipsește (Мелюкова 1979, 173). Mormintele geților au un inventar sărac, în care predomină vase modelate cu mâna, de factură locală, alături de cele de import, ceea ce nu se atestă în mormintele izolate scitice din regiune. În același timp, dacă ultimele conțin obligatoriu arme de factură nord-pontică (vârfuri de săgeți cu trei aripioare, pumnale akinakai), atunci pentru mormintele geților, mai ales din secolele IV-III a. Chr., acestea sunt extrem de rare (Мелюкова 1979, 174).

Scythians, even though riding was an important element in Thracian life since Homeric times, using other types of weapons, corresponding to their fighting tactics (Мелюкова 1979, 246, 247).

At the same time, the resuscitation of the idea of the existence of a syncretism or “Geto-Scythian horizon”, as a first stage of penetration of the Getae from the south of the Danube (Tkaciuc 1994, 228; Бруяко 2005, 162), is considered as lacking in evidence (Niculiță 1996, 66; Мелюкова 1995, 30), the combination of cultural traditions attributed to both communities suggests rather an intensification of Geto-Scythian contacts during this period (Niculiță 1996, 66). A.I. Meljukova insisted that despite the cohabitation of the Getae with the Scythians, not even in the 4th-3rd centuries BC in the space between the Danube there was no Scytho-Thracian cultural community (Мелюкова 1995, 30).

Most of the similarities between the two communities can be noticed at the level of elites (Мелюкова 1979, 169, 178). A.I. Meljukova, if the Scythian world is usually specific to the western orientation of the deceased in a lying position, for the Thracians a constant rule of orientation is missing (Мелюкова 1979, 173). The tombs of the Getae have a poor inventory, in which predominate hand-shaped vessels, of local invoice, along with the presence of imported ones, which is not attested in the isolated Scythian tombs from the region. At the same time, if the latter necessarily contain North-Pontic weapons (arrowheads with three wings, akinakai daggers), then for the tombs of the Getae, especially from the 4th-3rd centuries BC, they are extremely rare (Мелюкова 1979, 174).

A.I. Meljukova definește specificul artei tracice prin influențele greacă și achemenidă din secolele VI-V a. Chr., la care se adăugase stilul animalier scitic, adaptat creativ de meșterii locali. Stilul este diferit, deși motivele animaliere sunt asemănătoare, însă dictate de aceleași preferințe ale elitelor (Мелюкова 1979, 234). I. Niculiță demonstrează că în secolul VI a. Chr. se generalizează un stil animalier, caracteristic și pentru lumea scitică, dar combinat cu stilul local geometric hallstattian. Combinarea stilului animalier cu decorul vegetal-geometric în arta getică este o particularitate specifică doar spațiului extracarpatic, descriind, ca în cazul stilului ceramic, o unitate a compoziției și a decorului (Никулицэ 1987, 67, 125, 175, карта 5).

Un aspect delimitativ important între două tradiții cu caracter etnicizat se subscrie în deosebirile generale ale inventarului depus în morminte. Se poate atrage, astfel, atenția asupra prezenței aproape exclusive a ceramicii grecești în mormintele atribuite sciților, fiind absente, practic, fragmente sau vase întregi lucrate cu mâna. Fără să considere acest fapt o manifestare a influențelor grecești ori a elenizării, A.I. Meljukova explică respectiva preferință prin obiceiul, caracteristic sciților, de a depune pentru Lumea de Apoi cea mai prețioasă veselă (Мелюкова 1971, 52). Un atare obicei prezintă un contrast evident cu majoritatea înmormântărilor din spațiul carpato-danubiano-pontic, în inventarul cărora predomină vase rudimentare, lucrate cu mâna, de factură locală. În același timp, ritualul în aceste morminte – fie cu înhumăție ori cu incinerăție – excelează prin modestie. Asemănarea între traci și sciți după ritualul funerar poate fi surprinsă deci la elitele tracice, care preferau construcții și

A.I. Meliukova defines the specifics of Thracian art through the Greek and Achaemenid influences from the 6th-5th centuries BC, to which was added the Scythian animal style, creatively adapted by local craftsmen. The style is different, although the animal motives are similar, but dictated by the same preferences of the elites (Мелюкова 1979, 234). I. Niculita proves that in the 6th century BC an animal style is generalized, characteristic also for the Scythian world, but combined with the local geometric hallstattian style. The combination of the animal style with the vegetal-geometric decoration in the Getic art is a specific peculiarity only to the extra-Carpathian space, describing, as in the case of the ceramic style, a unity of composition and decoration (Никулицэ 1987, 67, 125, 175, карта 5).

An important delimiting aspect between two ethnic traditions is subscribed to in the general differences of the inventory deposited in the tombs. One can thus draw attention to the almost exclusive presence of Greek pottery in the tombs attributed to the Scythians, being absent practically fragments or whole hand-worked vessels. Without considering this a manifestation of Greek influences or Hellenization, A.I. Meljukova explains that preference by the custom, characteristic of the Scythians, of depositing for the Afterlife the most precious things (Мелюкова 1971, 52). Such a custom presents an obvious contrast with most of the burials in the Carpathian-Danubian-Pontic area, in the inventory of which rudimentary vessels made by hand of local invoice predominate. At the same time, the ritual in these tombs, either with burial or cremation, excels in modesty. The resemblance between Thracians and Scythians according to the funeral ritual can be seen in the Thracian elites who preferred lavish constructions and rituals like the Scythians, the difference being, however, in some

ritualuri fastuoase, asemenea sciților, diferența constând însă în unele elemente ale inventarului și în ritualul incinerăției necaracteristic sciților – atât conform mărturiilor scrise, cât și celor arheologice (Мелюкова 1979, 249).

Deosebiri surprinse între ceramica atribuită traco-geților și cea atribuită sciților în zona Nistrului Inferior se bazează, în fond, pe analogiile lor apropiate, pe de o parte, cu stilul ceramic generalizat în spațiul carpato-balcano-pontic (Moscalu 1983; Никулицэ 1987), iar pe de altă parte, cu sortimentul ceramic al comunităților din nordul Pontului Euxin sau chiar din citadela clar atribuită sciților de la Kamenskoe (Граков 1957), ilustrată reușit prin comparația dintre ceramica traco-getică și cea scitică din așezarea de pe malul stâng al limanului nistrean, Nikolaevka (Мелюкова 1971, 45, 46, рис. 1-2). Se au în vedere diferențe care se reiterează în nenumărate rânduri, atunci când se indică apartenența fie etnică într-un sens îngust (scitic, getic), fie într-un sens etnografic mai larg (nord-pontic, carpato-danubian). Astfel, vasele cu corpul bombat și cu marginea răsfrântă în exterior, decorate cu un șir de alveole sau cu brâu alveolar pe buză ori la conexiunea corpului cu gura vasului, ar caracteriza sortimentul ceramic de tradiție „scitică”. Însă vasele de factură traco-getică sunt reprezentate fie de străchini cu buza dreaptă ori aplecată spre interior, înzestrate cu tortițe-apucători, fie de vase cu corp globular, bitronconic sau în formă de sac, ornate, de obicei, cu decor în relief: brâu alveolar însoțit de proeminențe aplatizate, proeminențe cilindrice ori conice în partea superioară a vasului și proeminențe aplatizate servind și ca suporturi, dispuse în partea inferioară.

elements of the inventory and in the ritual of incineration uncharacteristically Scythians, both according to written testimonies and the archaeological ones (Мелюкова 1979, 249).

The differences between the pottery attributed to the Thracians and the pottery attributed to the Scythians in the Lower Dniester area are based, in fact, on their close analogies, on the one hand – with the generalized ceramic style in the Carpatho-Balkan-Pontic space (Moscalu 1983; Никулицэ 1987) and with the ceramic assortment of the communities north of the Euxin Pontus or even from the citadel clearly attributed to the Kamenskoe Scythians and the other (Граков 1957) successfully illustrated by comparing Thracian-Getic and Scythian pottery from the settlement on the left bank of the Dniester estuary Nikolaevka (Мелюкова 1971, 45, 46, рис. 1-2). Differences are taken into account that repeated times, when they showcase either the ethnicity in a narrow sense (Scythian, Getic) or in a broader ethnographic sense (North Pontic, Carpatho-Danubian). Thus, the vessels with the convex body and with the edge turned outwards, decorated with a row of alveoli or alveolar girdle on the lip or at the connection of the body with the mouth of the vessel would characterize the ceramic assortment of “Scythian” tradition. However, the Thracian-Getic vessels are represented either by bowls with a straight lip or bent inwards, endowed with grabbing cakes, or by vessels with a globular, bitronconic or bag-shaped body, usually decorated with embossed decoration: alveolar girdle accompanied by flattened protrusions, cylindrical or conical protrusions in the upper part of the vessel and flattened protrusions also serving as supports arranged in the lower part.

Astfel, se poate justifica și așa-numita „graniță” între traco-geți și sciții, în sensul lărgit al acestor etnonime: preponderența pe malul stâng al limanului Nistrului a ceramicii de factură „scitică” și, invers, prevalarea celei traco-getice pe malul drept (Мелюкова 1971, 45-46). Cantitatea vestigiilor ceramice lucrate cu mâna, prezentând o unitate stilistică cu ceramica din spațiul carpato-danubiano-pontic în general, sugerează predominarea unei populații tracice în cadrul așezării de la Ciobruți între sec. VII-II a. Chr. (Никוליцэ, Фидельский 2004, 53, рис. 4-5).

Ceramica lucrată cu mâna indică asupra prezenței populației autohtone atât la Histria, încă din sec. VII-VI a. Chr., cât și în așezarea din apropiere, de la Tariverde (Dimitriu 1964, 141). Pe lângă exemplarele de ceramică cu analogii clare în spațiul carpato-danubiano-pontic și cu o „descendență” la fel de clară din perioada precedentă, putând fi atribuite unei populații locale predominant tracice, în aceeași așezare sunt relevate, de asemenea, câteva exemplare, a căror origine scitică nord-pontică nu trezește dubii pentru A.I. Meljukova (Мелюкова 1979, 106). Autorii investigațiilor însă sunt departe de a preciza atât de categoric atribuirea etnică a celor două vase decorate cu brâu alveolar ori cu un șir de alveole pe linia dintre corpul și gura vasului (Condurachi et al. 1957, 81, fig. 60), menționând uzul lor atât în arealul locuit de geți, cât și în afara acestuia. Pentru nivelul arhaic al Histriei, atestarea ceramicii „barbare” are o importanță deosebită, fiind tratată ca indiciu al prezenței populației indigene din „două arii etnice: tracică și scitică”, reflectate, la rândul lor, în două grupe de ceramică: „de caracter traco-getic și de factură

Thus, the so-called “border” between Thracians and Scythians can be justified, in the broad sense of these ethnonyms: the preponderance on the left bank of the Dniester estuary of “Scythian” pottery and, conversely, the prevalence of Thracian-Getic on right bank (Мелюкова 1971, 45-46). The amount of handmade ceramic vestiges, presenting a stylistic unit with ceramics from the Carpathian-Danubian-Pontic space in general, suggests the predominance of a Thracian population within the settlement of Ciobruți between the 6th-2nd centuries BC (Никוליцэ, Фидельский 2004, 53, рис. 4-5).

Handmade pottery indicates the presence of the local population both in Histria, since the 7th-6th centuries BC, as well as in the nearby settlement of Tariverde (Dimitriu 1964, 141). In addition to the pottery specimens with clear analogies in the Carpathian-Danubian-Pontic area, and with an equally clear “descent” from the previous period, which can be attributed to a predominantly Thracian local population, in the same settlement are also highlighted a few specimens, whose North-Pontic Scythian origin leaves no doubt for A.I. Meljukova (Мелюкова 1979, 106). The authors of the researches, however, are far from specifying so categorically the ethnic attribution of the two vessels decorated with alveolar belt or with a row of alveoli on the line between the body and the mouth of the vessel (Condurachi et al. 1957, 81, fig. 60), mentioning their use both in the area inhabited by the Getae and outside it. For the archaic level of History, the attestation of “barbarian” pottery has a special importance, being treated as an indication of the presence of the indigenous population from “two ethnic areas: Thracian and Scythian” reflected, in turn, in two groups of pottery: “Thracian character-Getic and Hallstattian style”, on the one hand, and “North-Pontic aspect”, on the other (Dimitriu 1966, 54-55).

hallstattiană”, pe de o parte, și „de aspect nord-pontic”, pe de alta (Dimitriu 1966, 54-55).

Același rol etnodeterminativ îi este atribuit ceramicii realizate în stil traco-getic la definirea situației etnodemografice specifice în regiunea Bugului de Sud și a Niprului Mijlociu (Былкова 2004). Prezența fizică a unei populații traco-getice în regiunea respectivă ar fi demonstrată prin faptul că o asemenea ceramică rudimentară nu putea pătrunde pe cale comercială, deoarece nici nu putea prezenta interes ca marfă, nici nu putea fi transportată la distanțe mari (Niculiță 2005, 592).

Ponderea înaltă a materialului ceramic grecesc, combinat cu ceramica locală, lucrată cu mâna, de factură „scitică” și traco-getică, a generat discuții diverse în ceea ce privește atribuirea etnică a unor astfel de situri importante din preajma orașului Tyra, care datează din sec. VI/V-III a. Chr.: Pivdennoe, Nikolaevka, Nadlimanskoe, Roxolani etc. Într-o anumită măsură, aceste situri pot fi comparate cu cele din preajma Olbiei: Kaborga, Beikuș, Kutsurub, Șirokaja Balka, Staraja Bogdanovka etc., evidențiind intensitatea contactelor comerciale ale „barbarilor” cu coloniștii greci, dar, mai cu seamă, contactele dintre geții din regiunea Nistrului Inferior și cei de la Nistrul Mijlociu, în care își extindea comerțul Tyra (Мелюкова 1971, 44).

Despre lipsa unei tradiții ceramice proprii la sciți, care adoptau produsele olăritului local, s-a scris demult (Pârvan 1926, 430). Acest lucru se datora modului lor de viață nomad. Și pentru tradiția antică modul de viață al sciților, cel predominant nomad, servește ca indicator de diferențiere etnică, deoarece aceștia duc

The same ethno-determinative role is attributed to the ceramics made in Thracian-Getic style in defining the specific ethno-demographic situation in the region of the Southern Bug and the Middle Dnieper (Былкова 2004). The physical presence of a Thracian-Getic population in that region is demonstrated by the fact that such a rudimentary pottery could not enter by trade, because it could neither be of interest as a commodity nor could it be transported long distances (Niculiță 2005, 592).

The high share of Greek pottery, combined with local handcrafted “Scythian” and Thracian-Getic pottery, has led to various discussions regarding the ethnic attribution of such important sites near the town of Tyra, which dates from the 6th/5th-3rd centuries BC: Pivdennoe, Nikolaevka, Nadlimanskoe, Roxolani etc. To a certain extent, these sites can be compared with those around Olbia: Kaborga, Beikuș, Kutsurub, Șirokaja Balka, Staraja Bogdanovka, etc., highlighting the intensity of trade contacts of the “barbarians” with the Greek settlers, but especially the contacts between the Getae in the Lower Dniester region and those in the Middle Dniester, where Tyra expanded its trade (Мелюкова 1971, 44).

The lack of a ceramic tradition of the Scythians, who adopted the products of local pottery, has long been researched (Pârvan 1926, 430). This was due to their nomadic way of life. And for the ancient tradition the way of life of the Scythians, the predominantly nomadic one, serves as an indicator of ethnic differentiation because they spend their lives, in which they do not work the soil, as warriors (Herodot, IV, 46). The assortment of handmade vessels was “borrowed” from local communities or, at least, the origin of pottery in “Scythian” contexts could be linked

o viață în care nu lucrează pământul, fiind războinici (Herodot, IV, 46). Sortimentul vaselor lucrate cu mâna era „împrumutat” de la comunitățile locale, or, cel puțin, originea ceramicii din contextele cu caracter „scitic” putea fi legată de fondul local sedentar pre-scitic (Мурзин 1984, 90, 91). În unele cazuri, nici nu se menționează materialul ceramic ca element caracteristic culturii scitice, în care se include doar ritualul funerar, armamentul, piesele de harnașament și stilul animalier în artă (Махортых 1991, 119, прил. 2).

Unitatea exprimată în formele ceramice și stilul artei în aceeași regiune poate să reflecte, după afirmația lui I. Niculiță, prezența unui grup etnocultural unitar, care trebuie atribuit triburilor getice, menționate de autorii antici pe aceste teritorii. Nu s-ar exclude însă nici prezența unor populații tracice de sud înrudite sau a contingentelor de populație scitică, fapt care nu putea perturba unitatea etnică a triburilor locale (Никулицэ 1987, 175). Efectele infiltrării elementelor scitice asupra comunităților tracice de nord, deși au produs repercusiuni evidente, nu au reușit să transforme aspectul esențial al culturii materiale, fiind apreciate mai mult influențele civilizației grecești și ale comunităților înrudite ale tracilor meridionali (Мелюкова 1979, 141). Astfel, materialul arheologic relevă o preluare creativă de către populația tracică a elementelor de sorginte scitică. Este vorba, mai ales, de maniera specifică prin care meșterii traci confecționau pumnalele akinakes după modelele „scitice”, utilizând decor geometric, caracteristic culturilor din prima epocă a fierului, combinat cu cel animalier, preluat din lumea scitică (Никулицэ 1987, 39). O astfel de preluare creativă a elementelor, mai ales din stilul artistic, a

to the local sedentary pre-Scythian background (Мурзин 1984, 90, 91). In some cases, the ceramic material is not even mentioned as an element characteristic of the Scythian culture, in which it includes only the funeral ritual, the armament, the harness pieces and the animal style in art (Махортых 1991, 119, прил. 2).

The unity reflected in the ceramic forms and style of art in the same region may reflect, according to I. Niculiță, the presence of a unitary ethnocultural group, which must be attributed to the Getic tribes, mentioned by the ancient authors in these territories. However, the presence of related southern Thracian populations or contingents of the Scythian population, which could not disturb the ethnic unity of the local tribes, cannot be ruled out (Никулицэ 1987, 175). The effects of the infiltration of the Scythian elements on the northern Thracian communities, although they produced obvious influences, failed to transform the essential aspect of material culture, being more appreciated the influences of Greek civilization and related communities of the southern Thracians (Мелюкова 1979, 141). Thus, the archaeological material reveals a creative takeover by the Thracian population of the elements of Scythian influence. It is especially about the specific way in which the Thracian craftsmen made the akinakes daggers according to the “Scythian” models, using geometric decoration, characteristic of the cultures of the first Iron Age, combined with the animal one, taken from the Scythian world (Никулицэ 1987, 39). Such a creative takeover of the elements, especially from the artistic style, was attributed to the tastes of the local Thracian elites from the Carpathian-Danubian-Pontic space (Мелюкова 1979, 252).

fost pusă pe seama gusturilor elitelor locale tracice din spațiul carpato-danubiano-pontic (Мелюкова 1979, 252).

Interpretarea sau, mai bine zis, reconstruirea comparațiilor etnice în arheologie sau corelarea unor ansambluri de tradiții culturale, asociate grupurilor etnice, se înscriu evident în abordarea cultural-istorică a vestigiilor. „Raporturile” dintre „traci”, „geți” și „sciți” reprezintă o ilustrare elocventă a unei astfel de abordări. Interacțiunea unor tradiții culturale reflectate în materialele arheologice din spațiul pruto-nistean, în special, nu poate fi analizată făcând abstracție de dominarea celor două comunități-etnonime, amintite de sursele antice, în spațiul nord-vest-pontic.

Bibliografie / Bibliography

Condurachi et al. 1957: E. Condurachi ș. a. Șantierul arheologic Histria. Materiale și Cercetări Arheologice 4, 1957, 9-101.

Corobcean 2018: A. Corobcean, Vestigiile secolelor V-III a. Chr. din spațiul carpato-nistean ca sursă a interpretărilor etnice (Chișinău 2018).

Dimitriu 1964: S. Dimitriu, Événements du Pont-Euxin de la fin du VI-e siècle av. n. è. reflétés dans l'histoire d'Histria. Dacia N.S. 8, 1964, 133-144.

Dimitriu 1966: S. Dimitriu, Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică. Săpături 1955-1960. Histria II (București 1966), 19-131.

Moscalu 1983: E. Moscalu, Ceramica traco-getică (București 1983).

Niculiță 1996: I. Niculiță, Les Thraces septentrionaux dans l'historiographie des Etats de l'Europe de l'Est: la Moldova,

The interpretation or, rather, the reconstruction of ethnic comparisons in archeology or the correlation of ensembles of cultural traditions associated with ethnic groups are obviously part of the cultural-historical approach of the vestiges. The “relationships” between “Thracians”, “Getae” and “Scythians” are a relevant illustration of such an approach. The interaction of some cultural traditions reflected in the archeological materials from the Prut-Dniester area in particular cannot be analyzed, disregarding the domination of the two ethnonymic communities mentioned by the ancient sources in the north-western Pontic space.

l'Ukraine, la Russie. The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. The 7th International Congress of Thracology. Reports and Summaries (Bucharest 1996), 46-71.

Niculiță 2005: I. Niculiță, Interferențe etno-culturale în spațiul de la Est de Nistru în mileniul I a.Chr. Scripta praehistorica. Miscellanea în onoare nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblată (Iași 2005), 589-600.

Pârvan 1926: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei (București 1926).

Renfrew 1987: C. Renfrew, Archaeology and Language: the puzzle of Indo-European origins (London 1987).

Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000: V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Vanciugov, Les thraces au Sud du Budgeac au Ier millénaire av. J.-C. Istro-Pontica. In: (Eds. S.C. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail) Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955-2000) (Tulcea 2000), 73-92.

Tkaciuc 1994: M. Tkaciuk, Manifestări culturale din sec. V-I a.Chr. Thraco-Dacica 15/1-2, 1994, 215-256.

Андрух 1995: С.И. Андрух, Нижнедунайская Скифия в VI - начале I в. до н.э. (Этно-политический аспект) (Запорожье 1995).

Артамонов 1974: М.И. Артамонов, Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до IV в. до н. э.) (Ленинград 1974).

Брюкко 2005: И.В. Брюкко, Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до Р.Х.) (Кишинев 2005).

Былкова 2004: В. Былкова, Гетская керамика с поселений на Нижнем Днестре. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zancu, M. Băț) Thracians and circumponic world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thacology, vol. 2 (Chișinău 2004), 139-163.

Граков 1957: Б.Н. Граков, Каменское городище на Днестре (Материалы и исследования по археологии СССР, №36) (Москва 1957).

Марченко 1988: К.К. Марченко, Варвары в составе населения Березани и Ольвии (Ленинград 1988).

Махортых 1991: С.В. Махортых, Скифы на Северном Кавказе (Киев 1991).

Мелюкова 1969: А.И. Мелюкова, К вопросу о границе между скифами и гетами. Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 61-80.

Мелюкова 1971: А.И. Мелюкова, Население Нижнего Поднестровья в IV-III вв. до н. э. Проблемы скифской археологии (Материалы и исследования по археологии СССР, № 177) (Москва 1971).

Мелюкова 1979: А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва 1979).

Мелюкова 1995: А.И. Мелюкова, Новые данные о скифо-фракийских взаимоотношениях в IV-III вв. до н. э. Российская Археология 1, 1995, 28-35.

Мурзин 1984: В.Ю. Мурзин, Скифская архаика Северного Причерноморья (Киев 1984).

Никулицэ 2004: И.Т. Никулицэ, Фракийцы и скифы в Северо-Западном Причерноморье. In: I. Niculiță, Thraco-Getica. Studii și materiale (Chișinău 2004), 56-61.

Никулицэ, Фидельский 2004: И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Археологические исследования на многослойном поселении Чобручи. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003) (Chișinău 2004), 50-63.

Ростовцев 1918: М.И. Ростовцев, Эллинизм и иранство на юге России (Петроград 1918).

Щербакова 1994: Т.А. Щербакова, Новые материалы по археологии Нижнего Поднестровья. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н.э. - V в. н.э. (Тирасполь 1994), 231-232.

Dr. Andrei Corobcean

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: a.corobcean@usm.md

Fragmente de amfore grecești inedite, aflate în colecția Muzeului Parohial din Țibana (jud. Iași)

Unpublished fragments of Greek amphorae in the collections of Țibana Parish Museum (Iași County)

Acest studiu a fost realizat cu ajutorul unui grant din partea
Ministerului Educației și Cercetării, CNCS - UEFISCDI,
număr PN-III-P1-1.1--PD-2019-0703, din cadrul PNCDI III.

This work was supported by a grant of Ministry of Education
and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1--
PD-2019-0703, within PNCDI III.

Alexandru Berzovan
Dumitru Boghian
Sergiu-Constantin Enea

Cuvinte-cheie: cetăți din epoca fierului, relații comerciale, amfore grecești, muzee și colecții locale.

Rezumat: Problema relațiilor comerciale dintre populațiile locale, care au viețuit în spațiul dintre Carpații Orientali și Nistru în perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului, și lumea mediteraneeană reprezintă un subiect dezbătut în mai multe rânduri în literatura de specialitate. Prin prezenta comunicare ne propunem să aducem în discuție un mic lot de fragmente de amfore grecești inedite din colecția Muzeului Parohial din Țibana, provenite din cetatea de la Poiana Mănăstirii-*Între Șașuri*. Materialul prezentat în această lucrare provine din două centre egeene, Thassos și Rhodos, și un centru sud-pontic, Heracleea. Este interesant de observat că, din totalul fragmentelor ceramice recuperate până acum din cetatea de la Poiana Mănăstirii, cele grecești reprezintă un procent destul de însemnat, undeva între 5 și 10%, ceea ce noi considerăm că nu este numai un simplu rod al întâmplării. În ciuda faptului că, aparent, cetatea nu a fost una intens locuită, materialul arheologic recuperat este destul de expresiv în ceea ce privește problematica relațiilor comerciale.

Keywords: Iron Age forts, trade relations, Greek amphorae, local collections and museums.

Abstract: The issue of trade relations between local peoples who lived in the area between the Eastern Carpathians and the Dniester in the early Late Iron Age and the Mediterranean world is a topic amply debated in the literature. Through this paper we intend to bring into discussion a small batch of Greek amphorae fragments from the collection of the Țibana Parish Museum, that were found in the fortress of Poiana Mănăstirii-*Între Șașuri*. The amphoric material presented in this paper originates two Aegean centers, Thassos and Rhodes and a South Pontic center, Heracleea. It is interesting to note that, out of the total ceramic fragments recovered so far from the fortress of Poiana Mănăstirii, the Greek ones represent a fairly significant percentage, somewhere between 5 and 10%, which we consider is not accidental. Despite the fact that, apparently, the fortress was not intensely inhabited, the recovered archaeological material is quite expressive in regarding to the problem of trade relations.

1. Introducere

Problema relațiilor comerciale dintre populațiile locale, care au viețuit în spațiul dintre Carpații Orientali și Nistru în perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului (secolele V-III a. Chr.), și lumea mediteraneeană reprezintă un subiect dezbătut în mai multe rânduri în literatura de specialitate (Teodor 1984, 155-167; Mateevici 2007; mai recent Berzovan 2019a; Berzovan 2019b, cu bibliografia). Cu toate acestea, persistă încă numeroase necunoscute, datorate în mare parte stadiului cercetărilor. Pe lângă

1. Introduction

The issue of the trade relations between local populations living in the area between the Eastern Carpathians and the Dniester in the early period of the Late Iron Age (5th-3rd centuries BC) and the Mediterranean world is a topic debated several times in the specialized literature (Teodor 1984, 155-167; Mateevici 2007; more recently Berzovan 2019a; Berzovan 2019b, with bibliography). However, many questions still persist, largely due to the state of research. In addition to the fact that the archaeological excavations done so far have been quite limited in size, we must also

faptul că săpăturile arheologice de până acum au fost destul de restrânse ca amploare, trebuie să ținem cont și de trista realitate, potrivit căreia o bună parte din materialele arheologice descoperite, aflate în colecțiile diferitelor muzee, instituții de cultură, personale și locale, au rămas, din nefericire, nevalorificate, astfel încât imaginea de care dispunem la acest moment este una inegală.

În acest context, un prim și necesar pas, din punctul nostru de vedere, îl reprezintă studierea și valorificarea științifică a acestor materiale, „uite” în depozitele unor muzee sau școli. Astfel, prin prezenta comunicare ne propunem să aducem în discuție un mic lot de fragmente de amfore grecești inedite din colecția Muzeului Parohial din Țibana, provenite din cetatea de la Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri.

Micul muzeu reunește în colecțiile sale un lot de materiale arheologice și etnografice destul de interesante. Cea mai mare parte a materialelor arheologice sunt piese recuperate din zona fortificației *Între Șanțuri*, dar există și alte categorii de artefacte aparținând unor alte intervale cronologice, descoperite în apropierea vetrei satului. Piesele au fost strânse, în cea mai mare parte, prin strădania învățătorului Constantin Alexa (Chirica, Tanasachi 1985, 424).

2. Cetatea de la Poiana Mănăstirii

Identificată în anii '80 ai secolului trecut, cetatea de la Poiana Mănăstirii se află amplasată în Podișul

take into account the sad reality according to which a large part of the archaeological materials discovered and deposited in the collections of various museums and cultural institutions is, unfortunately, unpublished. Thus the image we have at this moment is uneven.

In this context, a first and necessary step, from our point of view, is the study and scientific capitalization of these “forgotten” materials found in the deposits of various museums or schools. In this context, through this paper we intend to bring into discussion a small batch of fragments of Greek amphorae from the collection of the Țibana Parish Museum that were discovered in the fortress of Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri.

The small parish museum brings together in its collections a lot of quite interesting archeological and ethnographic materials. Most of the archeological materials are pieces recovered in the area of the *Între Șanțuri* fort, but there are also other categories of artifacts belonging to other chronological intervals discovered near or around the village of Țibana. The artifacts were collected mostly through the efforts of the teacher Constantin Alexa (Chirica, Tanasachi 1985, 424).

2. The fortress from Poiana Mănăstirii

Identified in the 1980s, the fortress from Poiana Mănăstirii is located in the Central Moldavian Plateau (fig. 1), more precisely on Dealul Teilor, also known as Dealul Șanțurilor (in English, „The Hill of the Ditches”), at approx. 2.5 km NE, in a straight line, from Țibana village and 1.9 km NNE from Poiana Mănăstirii village, to which it

Fig. 1. Localizarea zonei cetății de la Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri, comuna Țibana, jud. Iași,

Fig. 1. Localisation of the fortress from Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri, Țibana commune, Iași County.

Central Moldovenesc (fig. 1), mai precis pe Dealul Teilor, cunoscut și ca Dealul Șanțurilor, la cca 2,5 km NE, în linie dreaptă, de satul Țibana și la 1,9 km NNE de satul Poiana Mănăstirii, de care aparține cadastral. Cetatea a fost construită pe segmentul sudic al culmii

belongs cadastrally. The fortress was built on the southern segment of the ridge between the Țibana and Urșița streams, combining the elements of natural fortification with the anthropic ones. It has an oval-elongated shape (800×400 m) and a total area (fig. 2) of about

dintre pâraurile Țibana și Urșița, îmbinând fericit elementele de fortificare naturală cu cele antropice. Aceasta are o formă oval-alungită (800×400 m) și o suprafață (fig. 2) totală de cca 15 ha¹, reprezentând una dintre cele mai mari fortificații cunoscute din microzona Podișului Central Moldovenesc. În ciuda mărimii, așa cum am subliniat și cu alte ocazii (Berzovan 2019a, 81), scanarea magnetometrică efectuată, ca, de altfel, și cercetările de teren, nu par să indice o densitate mare de locuire în interiorul incintei.

Materialele recoltate de noi atât ca urmare a periegezelor efectuate mai mulți ani de-a rândul, cât și prin sondajul efectuat în anul 2017, se încadrează din punct de vedere cronologic în limita secolelor IV-III a. Chr., cu sporadice fragmente ceramice aparținând culturii Poienеști-Lucașeuca (Berzovan 2016, 216-218; Berzovan et al. 2017; Enea et al. 2017).

Între resturile de materialele amforice, recuperate cu acele ocazii, am putut identifica fragmente provenite de la amfore de Rodos, Sinope, Chios, Heracleea, Thassos și de tip pontic (vezi Berzovan 2016, 220-221).

3. Materialele amforice din muzeul parohial Țibana

Materialele despre care vorbim sunt într-o stare puternic fragmentată, corodate atât de solul acid, cât și de o spălare destul de agresivă. Predomină torțile și resturile de torți, de obicei din partea superioară

¹ Pentru mai multe detalii vezi: Berzovan 2016, 216-218; Berzovan et al. 2017, 305-323; Enea et al. 2017, 403-405; Berzovan 2019a, 81-82.

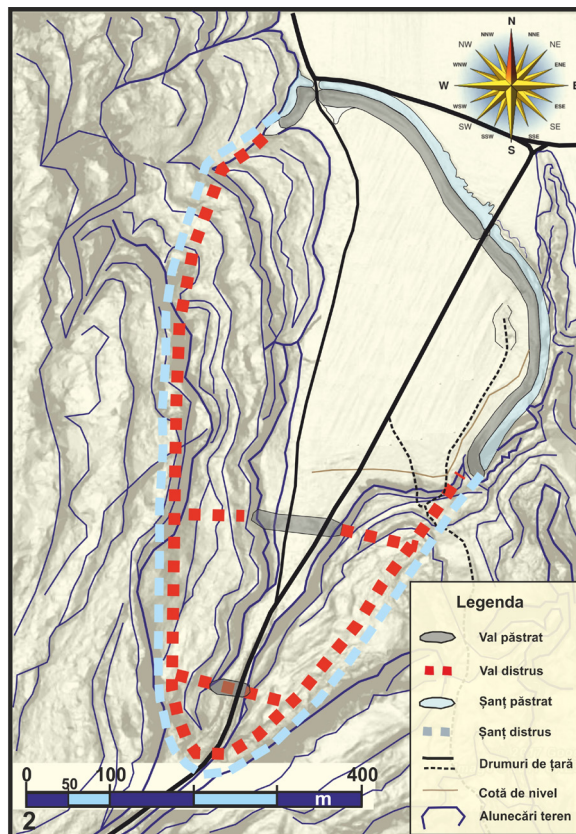

Fig. 2. Planul cetății de la Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri.

Fig. 2. The plan of the Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri fort.

15 ha¹, representing one of the largest known Iron Age fortification in the micro zone of the Central Moldavian Plateau. Despite the size, as we have pointed out on other occasions (Berzovan 2019a, 81), the magnetometric scan

¹ For more details see: Berzovan 2016, 216-218; Berzovan et al. 2017, 305-323; Enea et al. 2017, 403-405; Berzovan 2019a, 81-82.

Fig. 3. Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri. Fragmente de torți de amfore grecești.

Fig. 3. Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri. Handle fragments from Greek Amphorae.

sau intermediară, care par să-l fi atras pe colecționar. Le vom descrie succint, în cele ce urmează:

1. Fragment toată de culoare cărămizie; profil ovoidal. Dimensiuni: lungime păstrată – 7 cm; grosime – 4×3 cm (fig. 3/1).
2. Fragment toată de culoare cărămizie, puternic corodat; profil ovoidal. Dimensiuni: lungime păstrată – 8 cm; grosime: 4×3 cm (fig. 3/2).
3. Fragment toată de culoare cărămizie; profil circular. Dimensiuni: lungime păstrată – 9 cm; grosime – 4 cm (fig. 3/3).
4. Fragment toată de culoare roșiatică; profil ovoidal. Dimensiuni: lungime păstrată – 9 cm; grosime – 4×2 cm (fig. 3/4).
5. Fragment toată de culoare cărămizie; profil ovoidal. Dimensiuni: lungime păstrată – 7 cm; grosime – 4×3 cm (fig. 3/5).
6. Fragment toată de culoare cărămizie, corodat, ars secundar; profil circular. Dimensiuni: lungime păstrată – 6 cm; grosime – 3 cm (fig. 3/6).
7. Fragment toată de culoare roșiatică; profil ovoidal. Dimensiuni: lungime păstrată – cca 11 cm; grosime – 4×2 cm (fig. 3/7).
8. Picior de amforă de culoare roșiatică. Dimensiuni: înălțime păstrată – cca 11 cm; diametru fund – 5,5 cm (fig. 4/1).
9. Fragment toată de amforă cu perete; profil ovoidal; prezintă ștampilă, din nefericire deteriorată complet, ca urmare a coroziunii. Dimensiuni: grosime – cca 2,5 cm. Dimensiuni ștampilă – 5×1 cm (fig. 4/2).

performed as well as the field research does not seem to indicate a high density of living inside the enclosure.

The materials collected by us both as a result of the field surveys carried out several years in a row, as well as through the test-diggings conducted in 2017, falls chronologically between the 4-3 centuries BC, with sporadic ceramic fragments belonging culture Poienеști-Lucașeuca (Berzovan 2016, 216-218; Berzovan et al. 2017; Enea et al. 2017).

Among the remains of amphorae recovered on those occasions, we were able to identify fragments belonging to amphorae from Rhodes, Sinope, Chios, Heraclea, Thassos and the Pontic type (see Berzovan 2016, 220-221).

3. Amphorae fragments from Țibana Parish Museum

The materials we are talking about are in a highly fragmented state, corroded by both acidic soil and a rather aggressive washing. Handles and remnants of handles predominate, usually from the top or middle, which seem to have attracted the collector. We will briefly describe them in the following:

1. Fragment of handle, brick-red colored fabric; ovoid profile. Dimensions: length (remaining) – 7 cm; thickness – 4×3 cm (fig. 3/1).
2. Fragment of handle, brick-red colored fabric, strongly corroded; ovoid profile. Dimensions: length (remaining) – 8 cm; thickness – 4×3 cm (fig. 3/2).

Fig. 4. Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri. Fragmente de amfore grecești.
Fig. 4. Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri. Fragments of Greek Amphorae.

3. Fragment of handle, brick-red colored fabric; circular profile. Dimensions: length (remaining) – 9 cm; thickness – 4 cm (fig. 3/3).
4. Fragment of reddish handle; ovoid profile. Dimensions: length (remaining) – 9 cm; thickness – 4×2 cm (fig. 3/4).
5. Fragment of handle, brick-red colored; ovoid profile. Dimensions: length (remaining) – 7 cm; thickness – 4×3 cm (fig. 3/5).
6. Fragment of handle, brick-red colored, corroded, secondary burns; circular profile. Dimensions: length kept – 6 cm; thickness – 3 cm (fig. 3/6).
7. Reddish handle fragment; ovoid profile. Dimensions: length kept – approx. 11 cm; thickness – 4×2 cm (fig. 3/7).
8. Reddish amphora foot. Dimensions: stored height – approx. 11 cm; bottom diameter – 5.5 cm (fig. 4/1).
9. Fragment of amphora handle with wall; ovoid profile; has a stamp, unfortunately completely damaged as a result of corrosion. Dimensions: thickness – approx. 2.5 cm. Stamp dimensions – 5×1 cm (fig. 4/2).

Produsele transportate de aceste ambalaje provin din zona sud-pontică și din cea egeeană.

The products transported by these packages come from the South Pontic and Aegean areas.

4. Amfore pentru transportul vinului, provenite din zona egeeană

În lotul analizat, cele mai numeroase fragmente de toarte aparțin amforelor de Thassos (fig. 3/1-3, 5-7), la care putem adăuga și un picior (fig. 4/1). Acest lucru nu este de mirare, întrucât Thassos reprezintă unul dintre centrele cele mai bine atestate în spațiul dintre Carpați și râul Bug (Mateevici 2007, 65). În ceea ce

4. Amphorae for transporting wine, from the Aegean area

In the analyzed group, the most numerous fragments of handcrafts belong to the amphorae of Thassos (fig. 3/1-3, 5-7), to which we can add a base (fig. 4/1). This is not surprising, as Thassos is one of the best attested centers in the area between the Carpathians and the Bug River (Mateevici 2007, 65). Regarding the chronology of the

privește cronologia pieselor, piciorul poate fi încadrat cu destul de multă certitudine pe parcursul secolului IV a. Chr. Referitor la capacitatea de transport a acestui tip de amfore, ea prezintă valori medii, cu diferențe în funcție de diferitele tipuri / subtipuri ale acestor amfore (Mateevici 2007, 38-39). Vinul de Thassos era considerat a fi unul de calitate superioară, apreciat de aristocrația populațiilor sedentare din spațiul nord-vest pontic (Mateevici 2007, 117).

Un interes deosebit îl prezintă un fragment de toartă aparținând unei amfore de Rodos, care a avut o șampilă (fig. 4/2). Din păcate, ca urmare a coroziunii, aceasta nu mai este lizibilă. Din punct de vedere cronologic, aparține secolului III a. Chr. Acest tip de amfore pătrunde în număr mai însemnat în perioada secolelor III-II a. Chr., îndeosebi în spațiul situat între Siret și Prut (Mateevici 2007, 99). Aveau o capacitate de transport destul de considerabilă, cuprinsă între 27-29 litri (vezi discuțiile la Mateevici 2007, 46).

5. Amfore pentru transportul vinului, provenite din zona sud-pontică

Două dintre torți (fig. 3/4, 7) aparțin unor amfore de Heracleea. În spațiul est-carpatic, acest tip de amfore apare începând cu primul sfert al secolului IV a. Chr., fiind unul bine reprezentat (Mateevici 2007, 72). Numărul mare al acestor amfore se datorează, poate, și capacității destul de reduse de transport a acestor recipiente, care oscila între 7-9 litri (vezi discuțiile la Mateevici 2007, 40-41). Numărul lor mare se poate explica și prin faptul că imitau destul de bine forma

pieces, the foot can be framed with quite a certainty during the 4th century BC. Regarding the transport capacity of this type of amphorae, it presents average values, with differences depending on the different types / subtypes of these amphorae (Mateevici 2007, 38-39). Thassos wine was considered to be of superior quality, appreciated by the aristocracy of sedentary populations living in the northwestern Pontic area (Mateevici 2007, 117).

Of particular interest is a fragment of a handle belonging to an amphora of Rhodes, which had a stamp (fig. 4/2). Unfortunately, due to corrosion, the stamp is no longer legible. From a chronological point of view, it belongs to the 3rd century BC. This type of amphorae enters in greater numbers during the 3 - 2nd centuries BC, especially in the space between Siret and Prut (Mateevici 2007, 99). They had a considerable transport capacity, between 27-29 liters (see the discussions in Mateevici 2007, 46).

5. Amphorae for transporting wine, from the South Pontic area

Two of the handles (fig. 3/4, 7) belong to amphorae of Heracleea. In the Eastern Carpathian area, this type of amphorae appears starting with the first quarter of the 4th century BC, being a well-represented one (Mateevici 2007, 72). The large number of these amphorae is due, perhaps, to the rather low transport capacity of these containers, which ranged from 7 to 9 liters (see the discussions in Mateevici 2007, 40-41). Their large number can also be explained by the fact that they mimicked quite well the shape of Thassos amphorae. In the context in which, as mentioned above, the wine from this Aegean center was

amforelor de Thassos. În contextul în care, așa cum am menționat mai sus, vinul din acest centru egeean era foarte apreciat, centrele de la Heracleea sau Sinope au copiat forma vasului.

6. Discuții

Deși investigațiile arheologice s-au rezumat la periegeze și la un sondaj de o amploare redusă, cetatea de la Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri a oferit un material amforistic destul de variat. Este interesant de observat că, din totalul fragmentelor ceramice recuperate până acum, cele grecești reprezintă un procent destul de însemnat, undeva între 5 și 10%, ceea ce, în opinia noastră, nu este numai un simplu rod al întâmplării. În ciuda faptului că, aparent, cetatea nu a fost una intens locuită, materialul arheologic recuperat este destul de expresiv în ceea ce privește problematica relațiilor comerciale.

Amforele puteau fi aduse pe râurile Prut sau Siret, iar de acolo transportate mai departe pe rute de uscat cu ajutorul căruțelor sau animalelor de povară. Dacă transportul unor recipiente de mici dimensiuni trebuia să fi fost relativ facil, transportul celor de capacitate mai mari implica un anumit efort, mai ales în zonele cu un relief mai accidentat. E important de luat în considerare și prețul mare, uneori destul de prohibitiv al unor astfel de recipiente. În Atena, de pildă, o amforă de Chios costa 100 de drahme, în timp ce prețul unui bou era de 60. Cu siguranță că aici, în afara lumii mediteraneene, date fiind dificultățile de transport, prețul va fi fost și mai mare (Mateevici

very popular, the centers from Heracleea or Sinope copied the shape of the vessel.

6. Discussions

Although the archaeological investigations were limited to field surveys and a test-digging, the fortress from Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri offered a rather varied amphorae material. It is interesting to note that, of the total ceramic fragments recovered so far, the Greek ones represent a fairly significant percentage, somewhere between 5 and 10%, which we consider is not accidental. Despite the fact that, apparently, the fortress was not intensely inhabited, the recovered archaeological material is quite expressive in terms of trade relations.

Amphorae could be brought on the Prut or Siret rivers, and from there further transported on land routes via carts or pack animals. If transporting small containers should have been relatively easy, transporting larger ones involved some effort, especially in areas with more rugged terrain. It is important to consider the high price, sometimes quite prohibitive of such containers. In Athens, for example, an amphora of Chios cost 100 drachmas, while the price of an ox was 60. Certainly here, outside the Mediterranean world, given the difficulties of transportation, the price would have been even higher (Mateevici 2007, 107) and these pieces were not available to everyone.

Related to this last aspect, the investigations we have carried out so far in the Dobrovăț microzone, located at about 25 km in a straight line to the east, have drawn us, so far, a rather different landscape. The excavations we

2007, 107), iar aceste piese nu erau la îndemâna oricui.

Legat de acest ultim aspect, investigațiile pe care le-am desfășurat până acum în microzona Dobrovăț, situată la cca 25 de km în linie dreaptă spre est, ne-au creionat, până în momentul de față, un peisaj destul de diferit. Cercetările din fortificația de pe *Cetățuia* de la Dobrovăț (Berzovan, Borangic 2019, 277-295), ca și săpătura realizată anul acesta în așezarea nefortificată cu două niveluri din punctul Dobrovăț-*La Livadă*, deși au dus la recuperarea unei mari cantități de materiale ceramice, dintre acestea fragmentele de amfore reprezintă un procent infim, constând până în acest moment câteva bucăți. Sigur, în această etapă este prematur a emite concluzii, dar cu siguranță continuarea cercetărilor va permite, în timp, conturarea rutelor comerciale, dar și a centrelor de distribuție, prin care bunurile provenite din lumea mediteraneeană erau difuzate către ținuturile de la răsărit de Carpați, dominate de marile cetăți de pământ și lemn ale geților.

Mulțumiri

Aducem mulțumiri colegului nostru dr. Honcu Ștefan (Institutul de Arheologie din Iași) pentru ajutorul oferit în determinarea materialului amforistic, precum și preotului paroh Cezar Ionel Mai (Țibana) pentru facilitarea investigării materialelor.

made in the Dobrovăț Fortress (Berzovan, Borangic 2019, 277-295), as well as the excavation carried out this year in the unfortified settlement with two levels from Dobrovăț-*La Livadă* point, although they led to the recovery of a large amount of ceramic materials, of these, however the number of discovered Greek Amphorae is very small, consisting of only a few pieces. Of course, at this stage it is premature to issue conclusions, but certainly further research will allow, over time, the identification of the trade routes and distribution centers through which goods from the Mediterranean world flowed into the eastern Carpathian lands, dominated by the great earth and wood fortifications of the Getae.

Thanks

We thank our colleague Dr. Honcu Ștefan (Institute of Archeology from Iași) for the help offered in determining the amphorae material, as well as the parish priest Cezar Ionel Mai (Țibana) for facilitating the investigation of the materials.

Bibliografie / Bibliography

Berzovan 2016: A. Berzovan, Considerații privind două cetăți getice din Podișul Moldovei: Poiana Mănăstirii - Între Șanțuri și Dobrovăț - Cetățuia, jud. Iași (sec. V-III î. Hr.). In: (Ed. S. Forțiu) Arhevest IV. In Honorem Adrian Bejan. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, I (Szeged 2016), 215-246.

Berzovan et al. 2017: A. Berzovan, S. Enea, D. Boghian, C. Mischka, I. Tasimova, R. Pîrnău, Cetatea getică de la Poiana Mănăstirii - Între Șanțuri, comuna Țibana, jud. Iași. In: (Ed. S. Forțiu) Arhevest V. In Honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie (Szeged 2017), 305-323.

Berzovan 2019a: A. Berzovan, Cetăți din epoca fierului în zona nordică a Podișului Central Moldovenesc (sec. V-III î. Hr.). Acta Musei Tutovens XV, 2019, 77-101.

Berzovan 2019b: A. Berzovan, Iron Age forts in the Northern Part of the Central Moldavian Plateau (5th - 3rd centuries BC). In: (Eds. V. Sîrbu, C. Schuster, D. Hortopan) Border Guards of the Passes, from the Fortresses and the Graves. The Bronze and Iron Ages (Târgu-Jiu – Brăila 2019), 45-70.

Berzovan, Borangic 2019: A. Berzovan, C. Borangic, Dobrovăț - Cetățuia, jud. Iași. Campania 2019. In: (Ed. S. Forțiu) Arhevest VII. In Honorem Sabin Adrian Luca (Timișoara 2019), 277-295.

Chirica, Tanasachi 1985: V. Chirica, M. Tanasachi, Repertoriul arheologic al județului Iași, II (Iași 1985).

Enea et al. 2017. S. Enea, A. Berzovan, D. Boghian, C. Mitschka, I. Tasimova, Poiana Mănăstirii, com. Țibana (jud. Iași). Punct: Între Șanțuri. In: Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2018 (București - Sibiu 2019), 403-405.

Mateevici 2007: N. Mateevici, Amforele grecești din mediul barbar în nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI – începutul sec. II a. Chr. (Chișinău 2007).

Teodor 1984: S. Teodor, Cu privire la relațiile dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană. Acta Moldaviae Meridionalis V-VI, 1984, 155-167.

Dr. Alexandru Berzovan

Institutul de Arheologie,
Academia Română, Filiala Iași, România
e-mail: berzovanalexandru@gmail.com

Dr. Dumitru Boghian

Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava
România
e-mail: dumitruboghian@yahoo.com

Dr. Sergiu Enea

Liceul Teoretic Ion Neculce din Târgu Frumos
România
e-mail: eneasergiu2014@yahoo.com

Interacțiuni și schimburi în microzona Saharna în contextul conexiunilor culturale din a doua epocă a fierului

Interactions and exchanges in Saharna microregion in the frame of cultural connections during the Late Iron Age

Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”.

This paper was conducted within the Project 20.80009.1606.14 "The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and scientific development".

Aurel Zanoci
Mihail Băț

Cuvinte-cheie: regiunea Nistrului Mijlociu, epoca La Tène, fortificații, amfore grecești, fibule, oglinzi, mărgelile din sticlă și chihlimbar, schimburi.

Rezumat: Vestigiile arheologice din cea de-a doua epocă a fierului, descoperite în microzona Saharna, sunt bine cunoscute în literatura de specialitate. Printre acestea se evidențiază mai multe categorii de piese de proveniență străină, cum ar fi: amfore, ceramică grecească de lux și de uz cotidian, oglinzi, fibule etc., care sunt utile pentru stabilirea cronologiei absolute, dar și dezvăluie relațiile de schimb și culturale ale comunității din această regiune cu lumea greacă, celtică și scitică.

Keywords: Middle Dniester region, La Tène period, fortifications, Greek amphoras, fibulae, mirrors, glass and amber beads, exchanges.

Abstract: Archaeological finds from the second period of the Iron Age, discovered in the Saharna microregion, are well known in the literature. These include several foreign goods, such as: amphorae, fineware and plain Greek pottery, mirrors, fibulae, etc., which allow to establish an absolute chronology, and indicate the presence of exchange and cultural connections of the community of this region with the Greek, Celtic and Scythian world.

Introducere

Microzona Saharna reprezintă o fâșie de teren cu lățimea de cca 2,0-4,5 km, care se întinde în lungul malului drept al Nistrului pe aproximativ 8,5 km, între localitățile Stohnaia (la nord) și Buciușca (la sud). Malul Nistrului în această regiune este destul de abrupt și are o altitudine relativă de cca 80-130 m față de albia fluviului. Microzona este segmentată de defileuri, care pleacă de la albia Nistrului și continuă spre interiorul teritoriului, formând astfel o serie de promontorii prielnice pentru amplasarea siturilor de habitat.

Siturile arheologice din această regiune au devenit cunoscute începând cu a doua jumătate a anilor '40 ai secolului XX (Смирнов 1949a), însă cercetări de amploare au fost realizate abia în ultimele decenii. În urma acestora, în microzona Saharna au fost atestate

Introduction

The Saharna microregion represents a strip of land with a width of about 2.0-4.5 km, which stretches along the right bank of the Dniester for about 8.5 km, between the localities of Stohnaia (north) and Buciușca (south). The bank of the Dniester in this region is quite steep and has a relative altitude of about 80-130 m from the riverbed. The area is segmented by gorges, which start from the Dniester riverbed and continue towards the interior of the territory, thus forming a series of promontories favorable for the location of sites of habitation.

Archaeological sites in this region have become known since the second half of the 1940s (Смирнов 1949a), but extensive research has only been carried out in recent decades. As a result, in the Saharna microregion several Iron Age sites were found, being attributed to the

mai multe situri arheologice, care se încadrează în epoca fierului, fiind atribuite culturilor Holercani-Hansca, Cozia-Saharna, Basarabi-Șoldănești și traco-getice (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 375-396). Printre ele prevalează numeric cele care au aparținut comunităților traco-getice – 16 fortificații și 14 așezări deschise (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 386-396) (fig. 1).

Gradul de cercetare a siturilor din cea de-a doua epocă a fierului este diferit. Unele au fost investigate prin săpături arheologice sistematice, altele (Stohnaia III, Saharna „La Vile”, Saharna „La Șanț” I, Buciușca etc.) – prin sondaje, majoritatea însă rămân a fi cunoscute doar în baza perieghazelor (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 329-374).

O categorie numeroasă de artefacte, cu un rol important în stabilirea contactelor și schimburilor culturale, care constituie subiectul studiului de față, provine din siturile la care, în ultimele două decenii, au fost întreprinse cercetări arheologice sistematice – Saharna Mare, Saharna Mică, Saharna „La Șanț” și Saharna „La Revechin”.

Contextul arheologic

Fortificația¹ **Saharna Mare** a fost amplasată pe un promontoriu de formă aproximativ trapezoidală, ce face parte din terasa înaltă (altitudinea de cca 130 m

Holercani-Hansca, Cozia-Saharna, Basarabi-Șoldănești and Thracian-Getic cultures (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 375-396). Among them, those that belonged to the Thracian-Getic communities numerically prevail: 16 fortifications and 14 rural settlements (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 386-396) (fig. 1).

The extent of research of Late Iron Age sites is different. Some were investigated by systematic archaeological excavations, others (Stohnaia III, Saharna “La Vile”, Saharna “La Șanț” I, Buciușca, etc.) were investigated through surveys, most, however, remain known only for fieldwalking (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 329-374).

A large category of artifacts with an important role in establishing cultural contacts and exchanges, representing the subject of this study, comes from the sites where in the last two decades systematic archaeological research has been undertaken: Saharna Mare, Saharna Mică, Saharna “La Șanț” and Saharna “La Revechin”.

The archaeological context

The Saharna Mare fortification¹ was located on a promontory of approximately trapezoidal shape, which is part of the high terrace (altitude of about 130 m from the riverbed) of the right bank of the Dniester. The enclosure of the hillfort, with an area of about 6 ha, bounded on the north, east and south by the “Valea Crac” gorge, was

¹ Situl a fost descoperit și cercetat prin investigații arheologice în anul 1946 de către G. Smirnov (Смирнов 1949b). În anii 2001-2020, cercetări arheologice au fost realizate de către colaboratorii Universității de Stat din Moldova (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 69-150, fig. 68-159; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 19-248; Niculiță et al. 2019; ș.a.).

¹ The site was found and researched through archaeological investigations in 1946 by G. Smirnov (Смирнов 1949b). From 2001 to 2020 archeological researches were carried out by the collaborators of the Moldova State University (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 69-150, fig. 68-159; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 19-248; Niculiță et al. 2019; ș.a.).

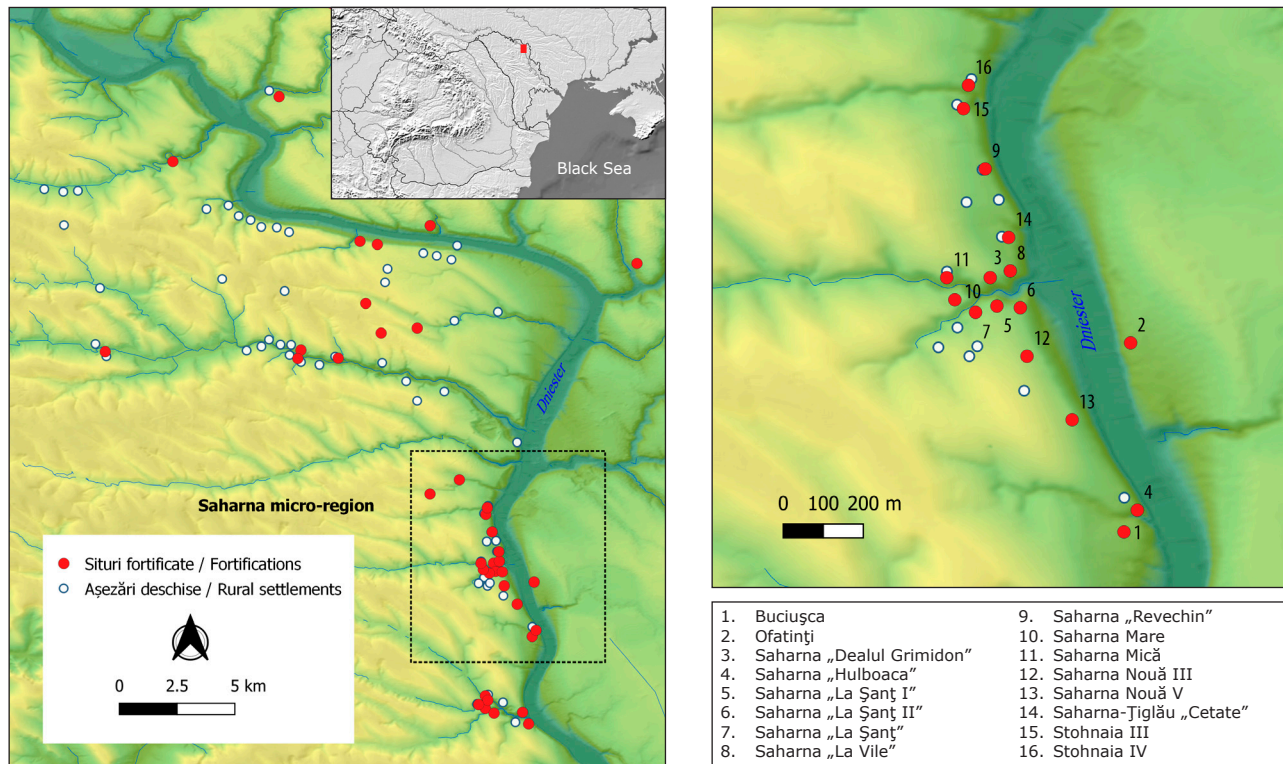

Fig. 1. Situri din a doua epocă a fierului în microzona Saharna.

Fig. 1. Late Iron Age sites in the Saharna microregion.

față de albia râului) a malului drept al Nistrului. Incinta cetății, cu suprafața de cca 6 ha, delimitată la nord, est și sud de defileul „Valea Crac”, a fost înconjurată cu un sistem defensiv, compus din mai multe elemente de apărare. Pe latura de vest a fost edificat un „zid” din lemn, pământ și piatră, cu șanț adiacent, în fața căruia au fost amenajate trei

surrounded by a defensive system composed of several defense elements. On the west side a “wall” of wood, earth and stone was built, with an adjacent ditch, in front of which three semicircular bastions were arranged. The north, east and south sides were defended with a similar “wall”, only of smaller proportions. On the eastern extent this “wall” undulates, forming eight bastions, grouped four on

bastioane semicirculare. Laturile de nord, est și sud au fost apărate cu un „zid” similar, doar că de proporții mai mici. Pe traseul de est, acest „zid” se ondulează, formând opt bastioane, grupate câte patru la flancurile de nord și de sud. Un bastion similar a fost atestat și pe segmentul de nord al fortificației, în preajma porții de intrare de pe această latură.

În urma investigațiilor arheologice, realizate pe o suprafață de 2726 m², au fost studiate sistemul defensiv al fortificației (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 89-99, pl. 5-7, foto 13-26; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 155-171, fig. 103-114, Zanoci et al. 2019, 16-17), precum și vestigii ale: șase construcții de suprafață, două construcții adâncite, unui cuptor, nouă vetre și 144 gropi. Atât din structurile arheologice, cât și din stratul de cultură, au fost recuperate numeroase artefacte, printre care se evidențiază un număr considerabil de piese de import (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 102-162, fig. 92-159; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 171-242, fig. 115-168; Niculiță et al. 2019, 272-307, fig. 20-49). Plecând de la poziționarea strategică, amploarea sistemului defensiv, precum și de la artefactele descoperite în acest sit, cetatea de la Saharna Mare este considerată drept un centru rezidențial al comunităților din regiunea Nistrului Mijlociu (Zanoci, Niculiță, Băț 2019, 322; Zanoci, Băț 2020, 170).

Cetatea² **Saharna Mică**, cu suprafața de cca 0,7 ha, a fost edificată vizavi (la nord) de fortificația Saharna

the north and four on the south sides. A similar bastion was attested on the northern segment of the fortification, near the entrance gate on this side.

As a result of the archeological investigations carried out on an area of 2726 m², the defensive system of the fortification was studied (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 89-99, pl. 5-7, foto 13-26; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 155-171, fig. 103-114, Zanoci et al. 2019, 16-17), as well as the remains of six above-ground structures, two pit houses, an oven, nine hearths and 144 pits. Numerous artifacts have been recovered from both the archaeological structures and the cultural layer; among them there is a considerable number of imported objects (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 102-162, fig. 92-159; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 171-242, fig. 115-168; Niculiță et al. 2019, 272-307, fig. 20-49). Based on the strategic positioning, the dimension of the defensive system, as well as on the artifacts found in this site, the Saharna Mare hillfort is considered a residential centre (central place) of communities from the Middle Dniester region (Zanoci, Niculiță, Băț 2019, 322; Zanoci, Băț 2020, 170).

The Saharna Mică hillfort², with an area of about 0.7 ha, was built opposite (north) of the Saharna Mare fortification, on a promontory with an altitude of about 125 m from the Dniester riverbed, formed by the bend of the left side of the “Valea Crac” gorge. On the west, south and east sides it was protected by the steep, almost inaccessible slopes

²Descoperită, în anul 1946, de G. Smirnov (Смирнов 1949a, 195), care a desfășurat, în 1946 și 1947, investigații arheologice. Cercetările au fost continuate în anii 2003-2009 și 2011-2013 de către echipa LCȘ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 13-50, fig. 1-39; Niculiță et al. 2016, 268-304, fig. 184-211).

²Discovered by G. Smirnov in 1946 (Смирнов 1949a, 195), who undertook archaeological investigations in 1946 and 1947. The researches were continued in 2003-2009 and 2011-2013 by the team of the Scientific Research Laboratory “Tracology” of the Moldova State University (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 13-50, fig. 1-39; Niculiță et al. 2016, 268-304, fig. 184-211).

Mare, pe un promontoriu cu altitudinea de cca 125 m față de albia Nistrului, format de curbura malului stâng al defileului „Valea Crac”. Pe laturile de vest, sud și est, ea era protejată de versanții abrupti, aproape inaccesibili, ai promontoriului³. Unica parte accesibilă, cea de nord, a fost barată cu un „zid” din lemn, pământ și piatră, în fața căruia a fost săpat un șanț de apărare. Aproximativ în partea centrală a liniei defensive, în dreptul porții de intrare, în fața șanțului, a fost edificat un bastion de formă semicirculară. Un alt bastion a fost construit în fața liniei de apărare, pe latura de nord-est, cea mai expusă în cazul unor atacuri dinspre nord și est (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 24-28, fig. 2; Niculiță et al. 2016, 268-270, fig. 169, 184).

Ca urmare a cercetărilor arheologice, efectuate pe o suprafață de 420 m², în incinta fortificației au fost atestate șase construcții de suprafață, un bordei, numeroase gropi, precum și un bogat și variat inventar arheologic (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 28-46, fig. 12-31; Niculiță et al. 2016, 270-299, fig. 185-211), printre care și unele piese de import.

Fortificația⁴ **Saharna „La Șanț”** a fost amplasată pe malul de sud al defileului „Valea Crac”, vizavi de

of the promontory³. The only accessible part, the northern one, was barred with a “wall” of wood, earth and stone, in front of which a defense ditch was dug. Approximately in the central part of the defensive line, to the right of the entrance gate, in front of the ditch, a semicircular bastion was built. Another bastion was built in front of the line of defense, on the northeast side, the most exposed in case of attacks from the north and east (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 24-28, fig. 2; Niculiță et al. 2016, 268-270, fig. 169, 184).

As a result of the archaeological researches carried out on an area of 420 m², in the enclosure of the fortress six surface constructions, a dugout, numerous pits, as well as a rich and varied archaeological finds were attested (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 28-46, fig. 12-31; Niculiță et al. 2016, 270-299, fig. 185-211), including some imported objects.

The Saharna “La Șanț” hillfort⁴ was located on the south bank of the “Valea Crac” gorge, opposite the Saharna Mare fortress. It occupies the central and north-western part of the plateau, which currently has a relative altitude of about

³ Nu se exclude prezența unor construcții defensive și pe aceste laturi. Ca urmare a cercetărilor de suprafață, aici se observă mici denivelări de teren, asemănătoare celor care au fost sesizate și investigate pe laturile de nord, de est și de sud ale cetății Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 163-171, fig. 109, 111, 114), precum și pe latura de nord a fortificației Saharna „La Șanț” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 312-317, fig. 218, 221).

⁴ Primele periegeze au fost întreprinse în anul 1946 de către G. Smirnov, care semnalează aici o așezare deschisă, numită „Dealul Șanț” (Смирнов 1953, 16). Ulterior, cercetări de suprafață au fost efectuate de E. Usataia și A. Levinschi, care semnalează prezența unei așezări, de pe a cărei suprafață au fost colectate fragmente de ceramică modelată cu mâna (Усатая, Левинский 1994, 52). În anul 2002, colaboratorii Universității de Stat din Moldova, în urma periegezelor, descoperă vestigiile unei

³ The presence of defensive structures on these sides is not excluded. Survey of the surface revealed small irregular areas similar to those recorded and investigated on the northern, eastern and southern sides of the Saharna Mare fortress (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 163-171, fig. 109, 111, 114), as well as on the northern side of the Saharna “La Șanț” fortification (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 312-317, fig. 218, 221).

⁴ The first explorations were undertaken in 1946 by G. Smirnov, who attested here an open settlement, called “Dealul Șanț” (Смирнов 1953, 16). Subsequently, surface research was carried out by E. Usataia and A. Levinschi, who mention the presence of a settlement, from the surface of which fragments of hand-shaped pottery were collected (Усатая, Левинский 1994, 52). In 2002, the collaborators of the Moldova State University, during the explorations, discovered the remains of a fortification, at which in 2003, 2006-2008, and 2015 archeological excavations were carried out (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 151-162, fig. 160-173; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 305-328, fig. 212-229).

cetatea Saharna Mare. Ea ocupa partea centrală și de nord-vest a platoului care, actualmente, are o altitudine relativă de cca 130 m față de albia Nistrului. Ea avea forma quasi-ovală, cu dimensiunile de cca 330×280 m (cca 7 ha), și era apărată de jur-împrejur cu un sistem defensiv artificial. Pe laturile de est, de sud și de vest, acesta era constituit dintr-un șanț, în spatele căruia a fost ridicat, probabil, un „zid” din lemn cu emplecton din pământ. Pe latura de nord, care coincide cu malul abrupt al defileului „Valea Crac”, a fost edificat un „zid” din lemn cu emplecton de pământ și piatră. În partea de nord-est a fortificației a fost descoperită o „citadelă” de formă semiovală, cu dimensiunile de cca 110×60 m (0,63 ha). Pe laturile de vest, de sud și de est, ea a fost apărată prin intermediul unei linii defensive semicirculare, ale cărei urme, actualmente, se prezintă sub forma unui „val”. Latura de nord a „citadelei” constituia un tot întreg cu sistemul defensiv al fortificației mari (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 312-318, fig. 213-216, 223).

În urma investigațiilor arheologice, realizate în „citadelă” pe o suprafață de 368 m², de rând cu vestigiile unui cuptor și ale 13 gropi, au fost descoperite numeroase piese de inventar și ceramică, printre care se evidențiază și fragmente de amfore grecești (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 153-162, fig. 161-173; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 319-327, fig. 224-229).

fortificații, la care, în anii 2003, 2006-2008, 2015, au fost efectuate săpături arheologice (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 151-162, fig. 160-173; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 305-328, fig. 212-229).

130 m from the Dniester riverbed. It had a quasi-oval shape with dimensions of about 330×280 m (about 7 ha) and was defended around with an artificial defensive system. On the east, south and west sides it consisted of a ditch, behind which was probably built a wooden “wall” with earthen filling. On the north side, which coincides with the steep bank of the “Valea Crac” gorge, a wooden “wall” with the filling of earth and stones was built. In the northeastern part of the fortification a “citadel” of semi-oval shape with dimensions of about 110×60 m (0.63 ha) was found. On the west, south and east sides it was defended by a semicircular defensive line, traces of which are currently in the form of a “rampart”. The north side of the “citadel” was a single whole with the defensive system of the large fortification (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 312-318, fig. 213-216, 223).

As a result of archaeological investigations carried out in the “citadel”, on an area of 368 m², along with the remains of an oven and 13 pits, numerous finds were collected, including Greek amphora sherds (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 153-162, fig. 161-173; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 319-327, fig. 224-229).

The Saharna “La Revechin” hillfort⁵ is located about 2.3 km northeast of the Saharna Mare fortification. It was located on the right bank of the Dniester, which reaches here a height of about 90 m from the riverbed, and has a semicircular shape, occupying an area of about 0.4 ha. On the east-northeast side it was defended by the steep

⁵ The site was discovered in 1946 by G. Smirnov (Смирнов 1949a, 194). In 1998-2002 archeological investigations were carried out by the collaborators of the National Museum of History of Moldova (Levinschi, Șcipachin, Dulea 1999; Levinschi, Șcipachin, Negură 2000; Levinschi 2001; Levinschi, Covalenco, Abăzov 2002; Levinschi 2004).

Cetatea⁵ **Saharna „La Revechin”** se afla la cca 2,3 km nord-est de fortificația Saharna Mare. Ea a fost amplasată pe malul drept al Nistrului, care atinge aici înălțimea de cca 90 m față de albia fluviului, și are formă semicirculară, ocupând o suprafață de cca 0,4 ha. Pe latura de est – nord-est era apărată de malul abrupt al Nistrului, iar pe restul laturilor – de un sistem defensiv artificial, compus dintr-un „zid” cu șanț adiacent.

În urma investigațiilor arheologice realizate pe o suprafață de cca 1200 m², au fost atestate 12 construcții de suprafață, trei construcții adâncite, trei vetre, cca 50 de gropi etc. Atât din structurile arheologice, cât și din stratul de cultură au fost recuperate numeroase fragmente de ceramică de import (Levinschi 2002; Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002; Levinschi 2003; Levinschi 2014).

Astfel, ca urmare a repertorierii și analizei artefactelor descoperite în siturile menționate mai sus, se constată prezența unui bogat lot de materiale, care provin din diferite arii culturale, ajungând în microzona Saharna prin intermediul relațiilor comerciale sau necomerciale⁶. La momentul de față, pot fi relevate „importuri” venite din lumea greacă, precum și din mediul celtic din Europa Centrală.

bank of the Dniester, and on the rest of the sides with an artificial defensive system composed of a “wall” with an adjacent ditch.

As a result of the archeological investigations carried out on an area of about 1200 m² 12 above-ground structures, three pit houses, three hearths, about 50 pits, and other objects were found. Numerous fragments of imported pottery have been recovered from both the archaeological structures and the cultural layer (Levinschi 2002; Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002; Levinschi 2003; Levinschi 2014).

Thus, as a result of the registration and analysis of artifacts found in the sites mentioned above, it is attested the presence of a rich lot of materials, which come from different cultural areas, having reached the Saharna microregion through trade or non-commercial relations⁶. At present, “imports” from the Greek world, as well as from the Celtic world in Central Europe, can be highlighted.

⁵ Situl a fost descoperit în anul 1946 de către G. Smirnov (Смирнов 1949a, 194). În anii 1998-2002, cercetări arheologice au fost realizate de către colaboratorii Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Levinschi, Șcipachin, Dulea 1999; Levinschi, Șcipachin, Negură 2000; Levinschi 2001; Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002; Levinschi 2004).

⁶ La bibliografia problemei amintim Kohl 1975; Renfrew 1975; Earle, Ericson 1977; Sîrbu 1979; Renfrew 2005; Wawruschka 2015, 5-27 cu bibliografia, Rustoiu 2008; Banaru 2009a; Banaru 2009b ș.a.

⁶ On this topic we should mention Kohl 1975; Renfrew 1975; Earle, Ericson 1977; Sîrbu 1979; Renfrew 2005; Wawruschka 2015, 5-27 with bibliography, Rustoiu 2008; Banaru 2009a; Banaru 2009b and others.

Amfore grecești de transport

Cea mai numeroasă categorie de importuri din lumea greacă este reprezentată de amfore de transport. Astfel, până în prezent, în microzona Saharna sunt cunoscute 90 fragmente de amfore, ale căror centre de producere au putut fi determinate⁷. La acestea se mai adaugă alte 33 descoperiri, provenite din centre necunoscute (Anexa 1)⁸. Cele mai multe fragmente de amfore – cum era și firesc, dacă luăm în calcul suprafața cercetată arheologic – provin din fortificația Saharna Mare⁹ (în total 96, dintre care 65 determinate și 31 nedeterminate). La situl Saharna „La Revechin”, au fost descoperite 18 fragmente, la Saharna Mică – cinci fragmente, iar la Saharna „La Șanț” – patru fragmente (Tabelul 1). Contextul descoperirii fragmentelor de amforă în siturile menționate mai sus este diferit (Tabelul 2). Majoritatea (89 fr.) provin din stratul cultural, 12 fragmente – din gropi, 11 fragmente – din locuințe sau construcții auxiliare, 11 fragmente – din amenajările defensive, în special de la Saharna Mare (10 fr.).

⁷ Determinarea majorității materialelor amforice din microzona Saharna, mai ales a celor de la Saharna Mare, Saharna Mică și Saharna „La Șanț”, a fost efectuată de doamna dr. Natalia Mateevici (Mateevici 2007; Mateevici, Zanoci 2009; Mateevici 2015; Mateevici 2016), căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁸ În catalog au fost incluse doar piesele cu caracteristici definitorii: fragmente de buze, gât, toarte, picioare, precum și ștampile (fig. 4). De asemenea, în urma cercetărilor arheologice, au mai fost descoperite numeroase fragmente de pereți de amfore grecești, care nu au fost incluse în statistica de față.

⁹ La Saharna Mare, ponderea ceramicii grecești constituie 3,32% din totalul materialului ceramic descoperit (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 146).

Greek transport amphoras

The largest category of imports from the Greek world is represented by transport amphoras. Thus, to date, 90 amphora fragments are known in the Saharna microregion, the production centres of which have been determined⁷. To this number are added another 33 finds from unknown centres (Annex 1)⁸. Most of the amphora sherds, which is quite natural if we take into account the archaeologically investigated territory, come from the Saharna Mare fortification⁹ (96, of which 65 determined and 31 undetermined). At the Saharna “La Revechin” site, 18 fragments were discovered, at the Saharna Mică five fragments, and at the Saharna “La Șanț” four fragments (Table 1). The context of the discovery of amphora sherds in the sites mentioned above is different (Table 2). Most (89 ones) come from the cultural layer, 12 finds from pits, 11 fragments from dwellings or dependencies, 11 finds from defensive structures, especially at the Saharna Mare (10 fragments).

The earliest imports in the region come from Lesbos (1 fragments) and Samos (1 fragments). Thus, at the Saharna Mare, a fragment of a Lesbos amphora dated to the end of the 6th century BC was found. From the Saharna “La Revechin” comes a Samos amphora foot, which belongs to a container dated to the end of the 6th century BC – the

⁷ The determination of most amphoras from the Saharna microregion, especially those from Saharna Mare, Saharna Mică and Saharna “La Șanț”, was performed by Dr. Natalia Mateevici (Mateevici 2007; Mateevici, Zanoci 2009; Mateevici 2015; Mateevici 2016), to whom we are grateful.

⁸ Only the sherds with defining characteristics were included in the catalog: rims, neck, handles, foots, as well as stamps (fig. 4). Also, as a result of archaeological research, numerous body sherds of Greek amphoras were found, which were not included in the present statistics.

⁹ At Saharna Mare, the share of Greek pottery is 3.32% of the total amount of ceramics (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 146).

Tabelul 1. Distribuția amforelor grecești descoperite în microzona Saharna în funcție de locul descoperirii.

Table 1. The distribution of Greek amphoras discovered in the Saharna microregion based on the location.

Centru/Center	Sit/Site				Total
	Saharna Mare	Saharna „La Revechin”	Saharna Mică	Saharna „La Șanț”	
Chersones / Chersonesos	4	-	-	-	4
Chios	7	5	-	-	12
Cnidos	9	1	-	-	10
Cos	1	1	-	-	2
Heracleia Pontica / Herakleia Pontica	18	7	2	2	29
Lesbos	1	-	-	-	1
Mende	2	-	-	-	2
Peparethos	4	-	-	-	4
Samos	-	1	-	-	1
Sinope	9	-	-	-	9
Soloha I	1	-	-	-	1
Thasos	9	2	2	2	15
Centre mediteraneene necunoscute / Unknown Mediterranean centres	31	1	1		33
Total	96 (78%)	18 (15%)	5 (4%)	4 (3%)	123

Tabelul 2. Distribuția amforelor grecești descoperite în microzona Saharna în funcție de contextul descoperirii.

Table 2. The distribution of Greek amphoras discovered in the Saharna microregion based on the archaeological context.

Context	Sit / Site				Total
	Saharna Mare	Saharna „La Revechin”	Saharna Mică	Saharna „La Șanț	
Strat cultural / Cultural layer	71	11	4	3	89
Structuri arheologice / Archaeological Structures					34
Gropi / Pits	11	-	-	1	12
Sistem defensiv / Defensive system	10	1	-	-	11
Construcții / Constructions	4	6	1	-	11

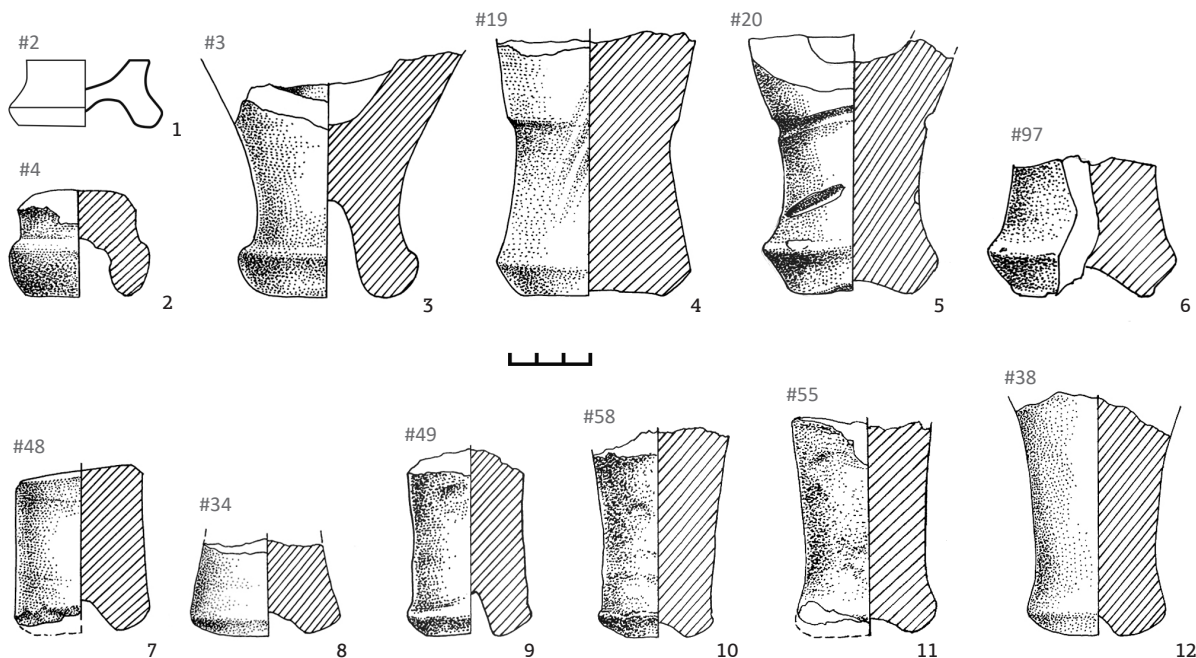

Fig. 2. Fragmente de picior de amforă: 1 - Samos; 2, 3 - Chios; 4, 5 - Thasos; 6 - cercul Thasos; 7-12 - Heracleea Pontică (1 - Saharna „La Revechin”; 2-12 - Saharna Mare) (după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Mateevici 2015; Mateevici 2016; Niculiță et al. 2019).

Fig. 2. Fragments of amphora foot: 1 - Samos; 2, 3 - Chios; 4, 5 - Thasos; 6 - Thasos circle; 7-12 - Herakleia Pontica (1 - Saharna „La Revechin”; 2-12 - Saharna Mare) (after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Mateevici 2015; Mateevici 2016; Niculiță et al. 2019).

Cele mai timpurii importuri în microzonă provin din Lesbos (1 fr.) și Samos (1 fr.). Astfel, la Saharna Mare a fost descoperit un fragment de amforă de Lesbos, datat cu sfârșitul sec. VI a. Chr. De la Saharna „La Revechin” provine un picior de amforă de Samos, care aparține unui recipient datat cu sfârșitul sec. VI – începutul sec. V a. Chr. (fig. 2/1). Amforele de Chios

beginning of the 5th century BC (fig. 2/1). Chios amphoras are represented by 12 fragments, the earliest being dated to 430-420 BC, and the latest to the first – third quarter of the 4th century BC. The Mende amphora centre is represented by two fragments from containers dated to the second half of the 5th century BC – the beginning of the 4th century BC. The Thasian amphoras are represented by

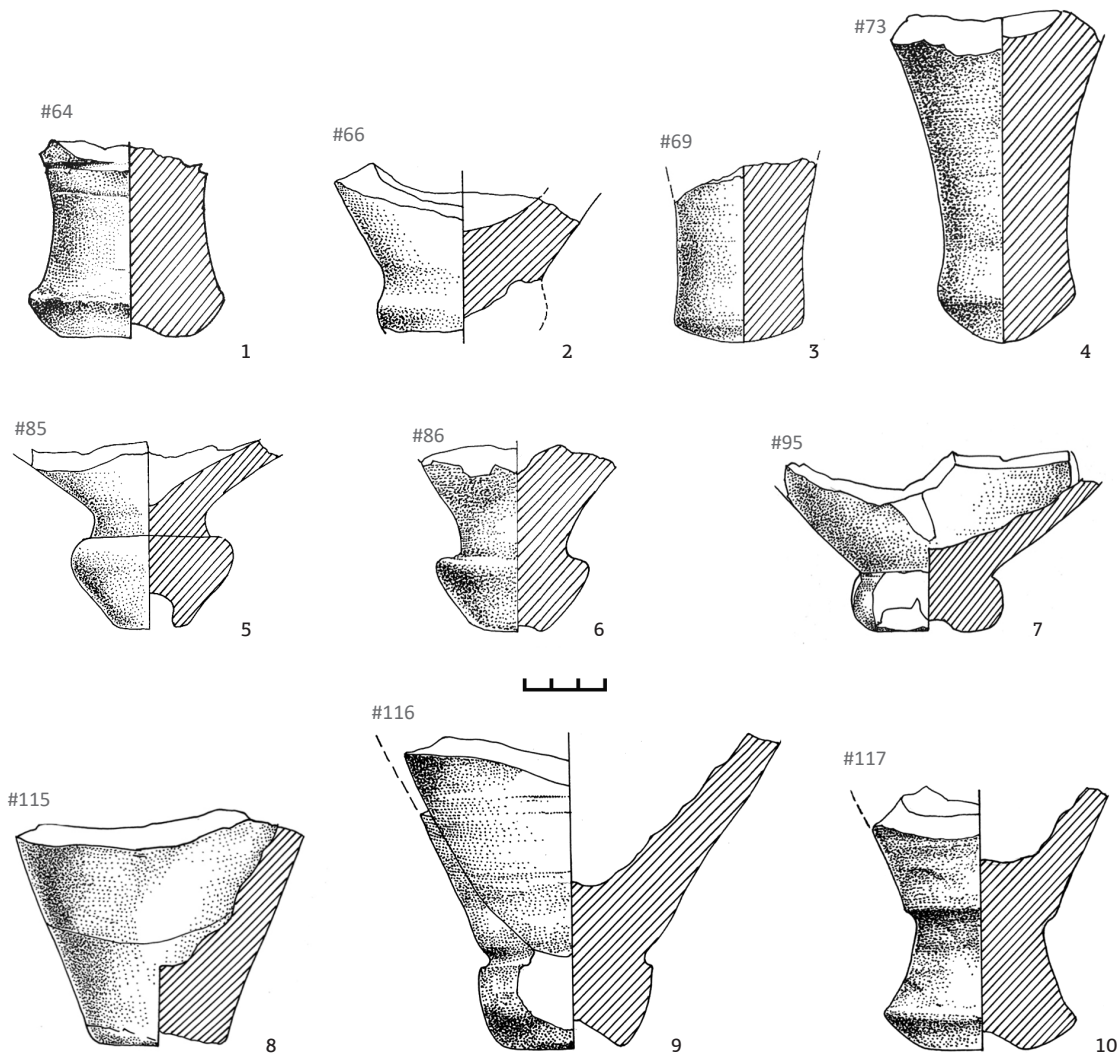

Fig. 3. Saharna Mare. Fragmente de picior de amforă: 1 - Peparethos; 2 - Chersones; 3, 4 - Sinope; 5, 6 - Cnidos; 6-10 - centre necunoscute (după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță et al. 2013; Mateevici 2015; Mateevici 2016).

Fig. 3. Saharna Mare. Fragments of amphora foot: 1 - Peparethos; 2 - Chersonesos; 3, 4 - Sinope; 5, 6 - Cnidos; 6-10 - unknown centres (after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță et al. 2013; Mateevici 2015; Mateevici 2016).

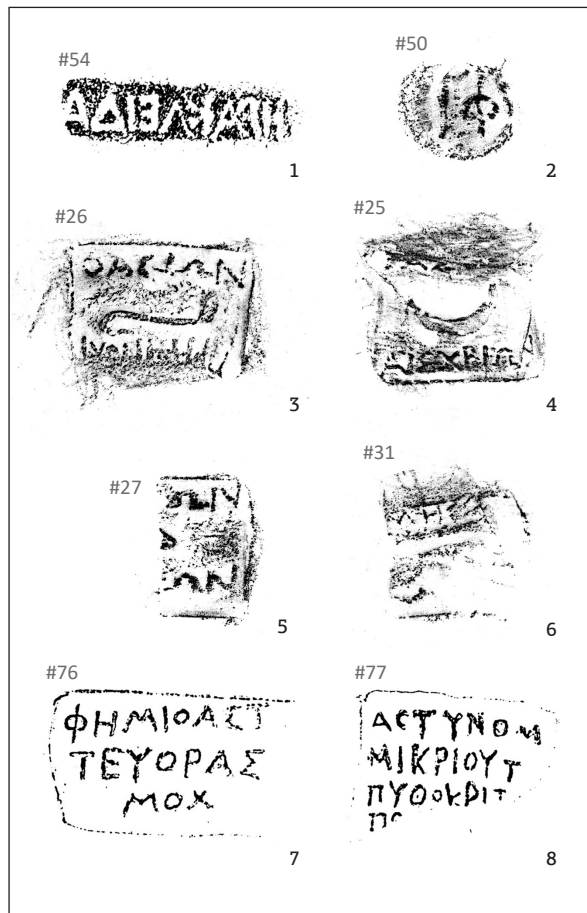

Fig. 4. Stampile de amfore: 1, 2 - Heraclea Pontică; 3-6 - Thasos; 7, 8 - Sinope (1, 6 - Saharna „La Revechin”; 2-5, 7, 8 - Saharna Mare) (după Mateevici 2007 și Mateevici 2015).

Fig. 4. Amphora stamps: 1, 2 - Heracleia Pontica; 3-6 - Thasos; 7, 8 - Sinope (1, 6 - Saharna „La Revechin”; 2-5, 7, 8 - Saharna Mare) (after Mateevici 2007 and Mateevici 2015).

15 fragments, which fall in the time interval between the second quarter of the 4th century and the first half of the 3rd century BC (fig. 2/4, 5; 4/3-6).

An important lot of amphoras comes from Heraclea Pontica (fig. 2/7-12; 4/1, 2)¹⁰, which exported its goods to the Saharna microregion from with the first quarter of the 4th century to the beginning of the 3rd century BC. The only restored container (fig. 5) found at the Saharna “La Revechin” also belongs to this production centre. Four fragments come from containers of Peparethos (fig. 3/1), dated to the middle – third quarter of the 4th century BC, and from those of Chersonese (fig. 3/2), which in general falls between the middle of the 4th century BC and the first third of the 3rd century BC. The Sinopean amphoras (fig. 3/3, 4; 4/7, 8) are present through nine fragments, the earliest being dated to the second and third quarters of the 4th century BC and the latest with the last quarter of the 3rd century BC. The Cnidian amphora is represented by 10 fragments (fig. 3/5, 6) of the period between the second quarter of the 4th century BC and the beginning of the 3rd century BC. The Cos amphoras are less known in the Saharna microregion, being represented only by two fragments from containers dated to the end of the 4th century - the beginning of the 3rd century BC.

The comparative analysis of the defining amphora fragments with “safe” chronological indicators makes it possible to establish the dynamics of the commercial relations between the Greek colonies and the barbarian populations (Conovici 2005, 98, 115, nota 14). Thus, it

¹⁰ Of the total amount of amphora fragments discovered in the Saharna microregion, Herakleian imports are the most numerous – 29 fragments (see Table 1).

sunt reprezentate de 12 fragmente, cel mai timpuriu fiind datat cu anii 430-420 a. Chr., iar cele mai târzii – cu primul - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. Centrul Mende este documentat prin două fragmente de recipiente datate cu a doua jumătate a sec. V – începutul sec. IV a. Chr. Amforele de Thasos sunt reprezentate prin 15 fragmente, ce se încadrează în intervalul de timp cuprins între al doilea sfert al sec. IV și prima jumătate a sec. III a. Chr. (fig. 2/4, 5; 4/3-6).

Un lot important de amfore provine din Heraclea Pontică (fig. 2/7-12; 4/1, 2)¹⁰, care își exportă marfa în microzona Saharna, începând cu primul sfert al sec. IV și până la începutul sec. III a. Chr. Acestui centru de producere îi aparține și singurul recipient întregibil (fig. 5), descoperit la Saharna „La Revechin”. Câte patru fragmente provin de la recipiente de Peparethos (fig. 3/1), datate cu mijlocul – al treilea sfert al sec. IV a. Chr. și de la cele de Chersones (fig. 3/2), care, în linii generale, se încadrează între mijlocul sec. IV și prima treime a sec. III a. Chr. Amforele de Sinope (fig. 3/3, 4; 4/7, 8) sunt prezente prin nouă fragmente, cele mai timpurii fiind datate cu sfertul doi și trei al sec. IV a. Chr., iar cea mai târzie – cu ultimul sfert al sec. III a. Chr. Cnidosul este reprezentat de 10 fragmente de la amfore (fig. 3/5, 6) încadrate între al doilea sfert al sec. IV a. Chr. și începutul sec. III a. Chr. Amforele de Cos sunt mai puțin cunoscute în microzona Saharna, fiind documentate doar prin două fragmente de la recipiente datate cu sfârșitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

¹⁰ Din numărul total de fragmente de amfore descoperite în microzona Saharna, importurile heracleote sunt cele mai numeroase, în total fiind atestate 29 fragmente (vezi tabelul 1.).

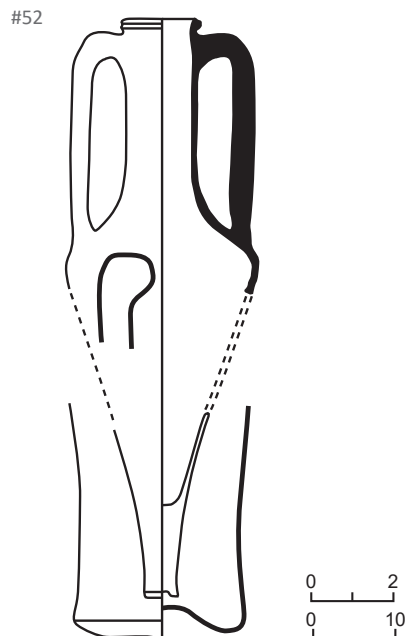

Fig. 5. Amforă de Heracleea Pontică descoperită la Saharna „La Revechin” (după Mateevici 2015).

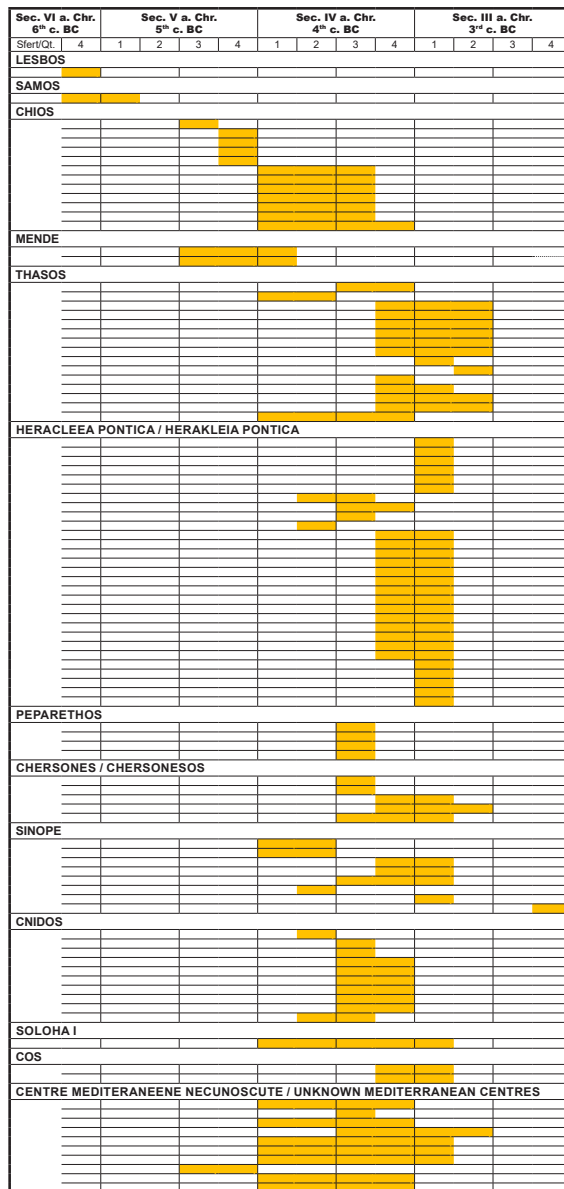
Fig. 5. Heracleian amphora discovered at Saharna “La Revechin” (after Mateevici 2015).

appears from the above, that the first Greek amphoras entered the Saharna microregion at the turn of the 6th-5th centuries BC, with imports coming from production centres in the East Aegean basin (Lesbos and Samos). A significant increasing the number of amphora discoveries is attested since the end of the 5th century BC, when goods from the city of Mende and the island of Chios enter the region. The

Analiza comparativă a fragmentelor definitorii de amforă cu repere cronologice „sigure” permite stabilirea dinamicii relațiilor comerciale dintre orașele grecești și populațiile barbare (Conovici 2005, 98, 115, nota 14). Astfel, din cele prezentate mai sus rezultă că primele amfore grecești pătrund în microzona Saharna la cumpăna secolelor VI-V a. Chr., importurile provenind din centrele de producție din bazinul est-egeean (Lesbos și Samos). O tendință semnificativă de creștere a numărului de descoperiri de amfore este atestată începând cu sfârșitul sec. V a. Chr., când în regiune pătrund mărfuri din orașul Mende și insula Chios. Circulația amforelor grecești în această regiune atinge apogeul în perioada cuprinsă între ultimele două sferturi ale sec. IV a. Chr. și primul sfert al secolului următor. Prin urmare, după cum se observă din figura 7, volumul importurilor amforice prezintă valori cuprinse între 18,57% și 24,29%. În acest interval de timp, cunoaștem exemplare de amfore provenite din diferite centre de producție din Marea Neagră (Heracleea Pontica, Chersones, Sinope), Marea Egee (Chios, Thasos, Peparethos, Cnidos, Cos), precum și o serie de centre necunoscute, printre care amintim pe cele atribuite tipului Soloha I (fig. 6). Începând cu cel de-al doilea sfert al sec. III a. Chr., ponderea amforelor grecești scade considerabil, cel mai târziu import fiind documentat printr-o ștampilă de Sinope (cat. nr. 77, fig. 4/8), descoperită la Saharna Mare și datată cu 220-208 a. Chr. (Mateevici 2007, 164).

Fig. 6. Evoluția cronologică a importurilor de amfore grecești în funcție de centrul de producere la un interval de 25 de ani.

Fig. 6. The chronological evolution of Greek amphora imports depending on the production centres by 25 years intervals.

Perioada Period		Sec. V a. Chr. 5 th c. BC				Sec. IV a. Chr. 4 th c. BC				Sec. III a. Chr. 3 rd c. BC				100%
	Sfert/Quarter													
	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
REL. f	0.95%	0.48%	0	1.90%	3.33%	10.00%	11.43%	18.57%	24.29%	23.33%	5.24%	0	0.48%	

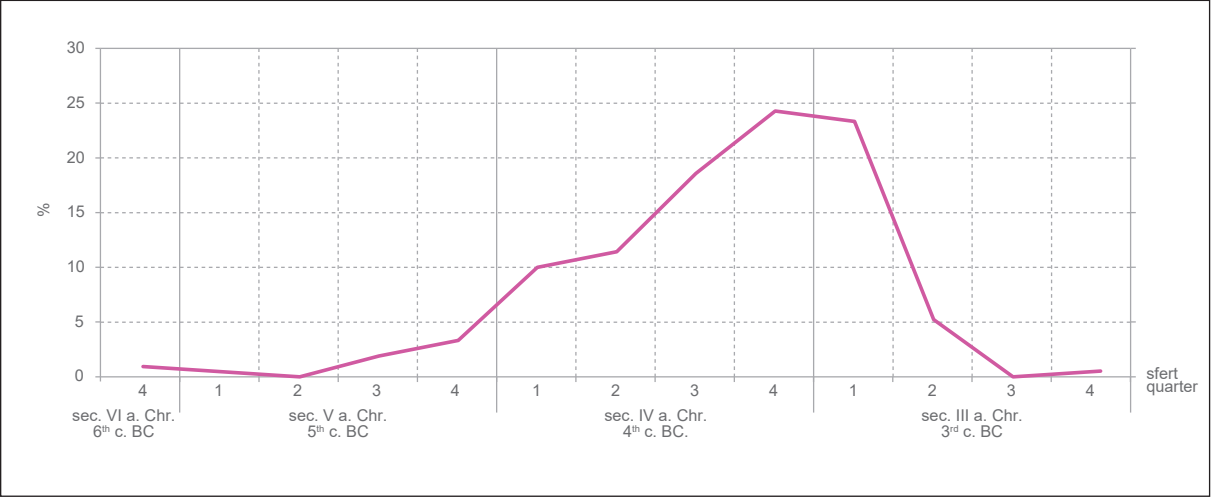

Fig. 7. Dinamica importurilor amforice în microzona Saharna la un interval de 25 de ani.
Fig. 7. The dynamics of amphora imports in the Saharna microregion by 25 years intervals.

Ceramica grecească de lux și de uz comun

De rând cu amforele, în microzona Saharna au fost descoperite și cca 46 fragmente de ceramică grecească de lux și de uz comun (Anexa 2). Dintre acestea, 34 provin din fortificația Saharna Mare, șapte – de la Saharna „La Revechin” și cinci – de la Saharna Mică. Având în vedere starea fragmentară a acestor

circulation of Greek amphoras in this region reached its peak in the period between the last two quarters of the 4th century BC and the first quarter of the following century. Therefore, as can be seen from figure 7, the volume of amphora imports shows values between 18.57% and 24.29%. To this time belong the specimens from various production centres in the Black Sea (Heraclea Pontica, Chersonese, Sinope), the Aegean Sea (Chios, Thasos,

recipiente, este destul de dificil de a determina tipul de vase cărora le-au aparținut. Totuși, cu unele rezerve, au putut fi identificate fragmente de: lekanis, bol (one-handler), kantharos, cupă, strachină, luterii, urcioare etc.

Printre cele mai timpurii piese din această categorie se evidențiază un fragment de lekanis cu firnis negru, datat cu începutul sec. V a. Chr., și un fragment de bol (one-handler) din ultimul sfert al sec. V a. Chr., ambele descoperite în fortificația Saharna „La Revechin” (Levinschi 2014, 120, tab. 1/1, 2). De asemenea, printre vasele timpurii se remarcă și un fragment de la un platou pentru pește (fig. 8/9), descoperit la Saharna Mare, care, conform analogiilor de pe Agora ateniană, se datează cu sfârșitul sec. V – începutul sec. IV a. Chr. (Sparkes, Talkott 1970, fig. 10/1065).

Un alt tip de vase de lux, atestat în regiune, este kantharosul de producție atică (fig. 8/1, 2, 4-8). Fragmente ale unor astfel de recipiente au fost descoperite la Saharna Mare (5 fr.), Saharna „La Revechin” (2 fr.) și Saharna Mică (2 fr.) și pot fi atribuite seriei clasice (Classical kantharos). Conform parametrilor, precum și analogiilor din alte situri arheologice, piesele descoperite în microzona Saharna se datează între mijlocul și sfârșitul sec. IV a. Chr. (Rotroff 2005, 12-13; Еропова 2009, 25-27).

Din situl Saharna Mare provine un fragment de toartă (fig. 8/3), care, cu unele rezerve, poate fi atribuită unei cupe-kantharos de tipul celor descoperite pe Agora Atenei și datate în intervalul de timp 350-325 a. Chr. (Sparkes, Talkott 1970, fig. 7/667-678).

Peparethos, Cnidos, Cos) and a number of unknown centres, among which there are those attributed to Soloha I type (fig. 6). Since the second quarter of the 3rd century BC the share of Greek amphoras decreases considerably, the latest import being documented by a stamp of Sinope (cat. No. 77, fig. 4/8) discovered at Saharna Mare and dated to 220-208 BC (Mateevici 2007, 164).

Fineware and plain Greek pottery

Along with the amphoras, about 46 fragments of fine and plain Greek pottery were found in the Saharna microregion (Annex 2). Of these, 34 come from the Saharna Mare fortification, seven from the Saharna “La Revechin” and five from the Saharna Mică. Given the fragmentary state of these containers it is quite difficult to determine the type of vessels to which they belonged. However, with some caution, fragments of a lekanis, bowl (one-handler), kantharos, cup, bowl, luterions, jugs, and other pottery could be identified.

Among the earliest objects in this category there is a fragment of a black-glazed lekanis dated to the beginning of the 5th century BC and a fragment of a bowl (one-handler) from the last quarter of the 5th century BC; both of them were found in the Saharna “La Revechin” fortification (Levinschi 2014, 120, tab. 1/1, 2). Also, among the early vessels there is a fragment of a fish plate (fig. 8/9) found at Saharna Mare, which, according to analogies on the Athenian Agora, dates from the end of the 5th century BC – the beginning of the 4th century BC (Sparkes, Talkott 1970, fig. 10/1065).

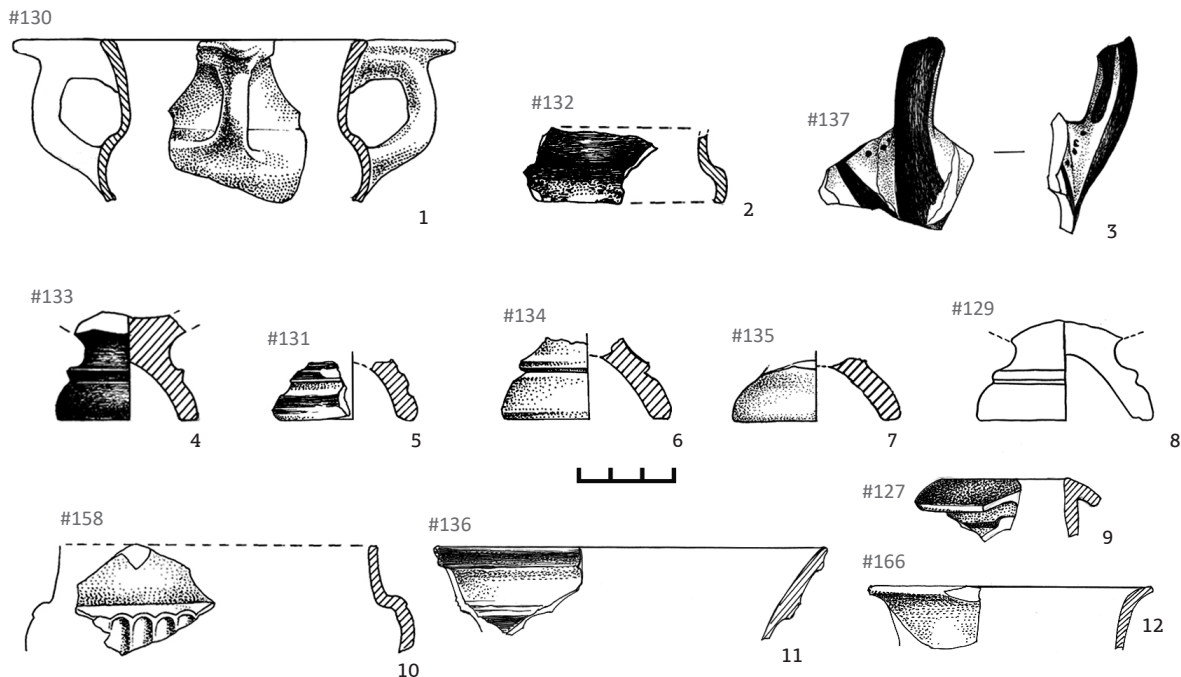

Fig. 8. Fragmente de vase de lux: 1-6, 9, 10 - Saharna Mare; 7, 11, 12 - Saharna Mică; 8 - Saharna „La Revechin” (după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Levinschi 2003; Mateevici 2016 și autorii).

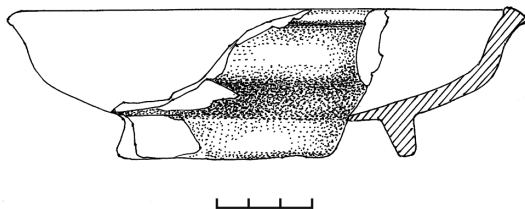
Fig. 8. Fragments of fineware pottery: 1-6, 9, 10 - Saharna Mare; 7, 11, 12 - Saharna Mică; 8 - Saharna „La Revechin” (after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Levinschi 2003; Mateevici 2016 and the authors).

Printre fragmentele provenite de la vasele de lux se evidențiază și profilul unei străchini acoperite cu firnis negru (fig. 9), produse într-un centru din Asia Mică¹¹, care a fost descoperită în fortificația Saharna Mare. Astfel de recipiente, conform analogiilor, se datează cu sfârșitul sec. IV – primul sfert al sec. III a. Chr. (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80; Erolova 2009, 52).

¹¹ Determinare făcută de K.K. Marchenko (cf. Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80).

Another type of fine pottery attested in the region is an Attic kantharos (fig. 8/1, 2, 4-8). Fragments of such vessels were discovered at Saharna Mare (5 fragments), Saharna „La Revechin” (2 fragments), and Saharna Mică (2 fragments) and can be attributed to the classical series (classical kantharos). According to the parameters, as well as the analogies from other archeological sites, the objects discovered in the Saharna microregion date between the

#138

1

middle and the end of the 4th century BC (Rotroff 2005, 12-13; Егорова 2009, 25-27).

At the Saharna Mare a fragment of a handle was found (fig. 8/3), which, with some reservations, can be attributed to a cup-kantharos of the type discovered on the Agora of Athens and dated to the time period from 350 to 325 BC (Sparkes, Talkott 1970, fig. 7/667-678).

2

Among the fragments of fine pottery, there is the profile of a black-glazed bowl (fig. 9) made in a production centre from Asia Minor¹¹, which was discovered in the Saharna Mare fortification. Such containers, according to analogies, are dated to the end of the 4th century – the first quarter of the 3rd century BC (Kašuba, Haheu, Levički 2000, 80; Егорова 2009, 52).

3

In the category of common pottery we mention a fragment of lekanis (fig. 10) and three fragments of luterions (fig. 11) found at Saharna Mare. The latter ones had on the edge of the rim a “festoon” decoration, which together with the clay, the color and the shape indicate on their Sinope origin. Such vessels are frequently found in the Greek colonies on the northern and northwestern Black Sea area: Panticapaeum (Зеест, Марченко 1962, 159, рис. 11), Olbia (Лейпунська 1980, 38, рис. 2/10), and Histria (Histria 1954, 450, fig. 371, 372), dated to the 3rd century BC.

The reddish or gray jugs, most (10 specimens) found inside the Saharna Mare fortification, are known by a restored specimen (fig. 12), by the bottom of a container, as well as by nine fragments of rim, neck and bottom. Among them, there is the whole item attested by G. Smirnov at

Fig. 9. Saharna Mare. Strachină (desen S. Burciu, foto M. Băț).

Fig. 9. Saharna Mare. Bowl (drawing S. Burciu, photo M. Băț).

¹¹ Attribution made by K.K. Marchenko (cf. Kašuba, Haheu, Levički 2000, 80).

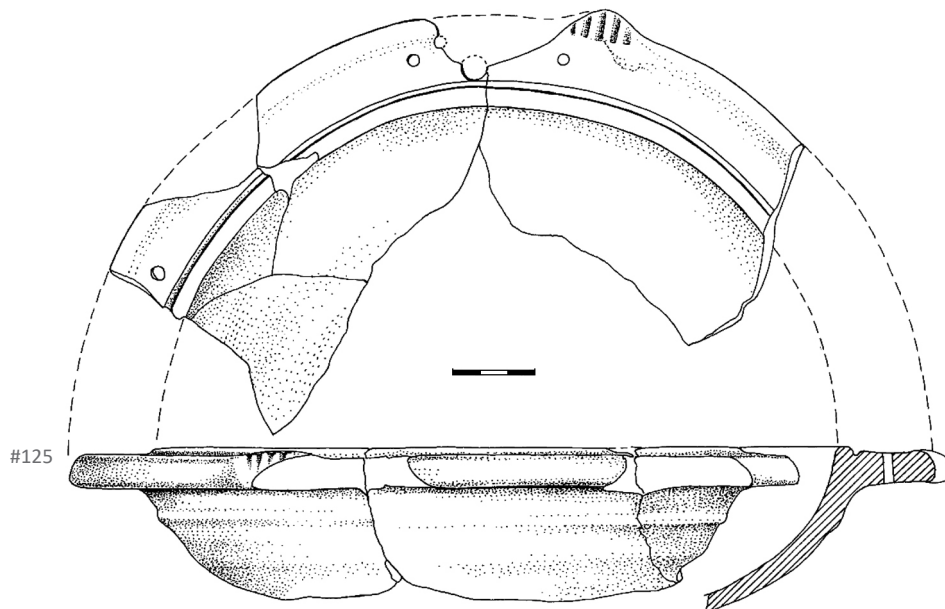

Fig. 10. Fragment de lekanis descoperit la Saharna Mare (după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

Fig. 10. Fragment of lekanis discovered at Saharna Mare (after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

Din categoria ceramicii de uz comun menționăm un fragment de lekanis (fig. 10) și trei fragmente de luteriu (fig. 11), descoperite la Saharna Mare. Acestea din urmă aveau pe marginea buzei un decor în formă de „feston”, care, de rând cu pasta, culoarea și forma, indică asupra provenienței lor sinopene. Asemenea vase sunt cunoscute frecvent în coloniile grecești de pe litoralul de nord și nord-vest al Pontului Euxin – Panticapaeum (Зеест, Марченко 1962, 159, рис. 11), Olbia (Лейпунська 1980, 38, рис. 2/10), Histria (Histria 1954, 450, fig. 371, 372), fiind datate în sec. III a. Chr.

the Saharna Mare in 1946 (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, pl. XLIX/5). These jugs are supposed to have been produced in the Greek cities in northern of Black Sea littoral, probably Olbia, and will become widespread by the end of the 4th century BC - the first half of the 3rd century BC, both in the Greek colonies (Парович-Пешикан 1974, 96-97, рис. 87/3) and in the barbarian world (Брашинский 1980, 67-68, таб. XVIII/234; Декина 2017, 106-107, рис. 4/1).

Greek imports, mainly amphora fragments, were also found in other sites of the Middle Dniester region: Ofatinți (Kašuba,

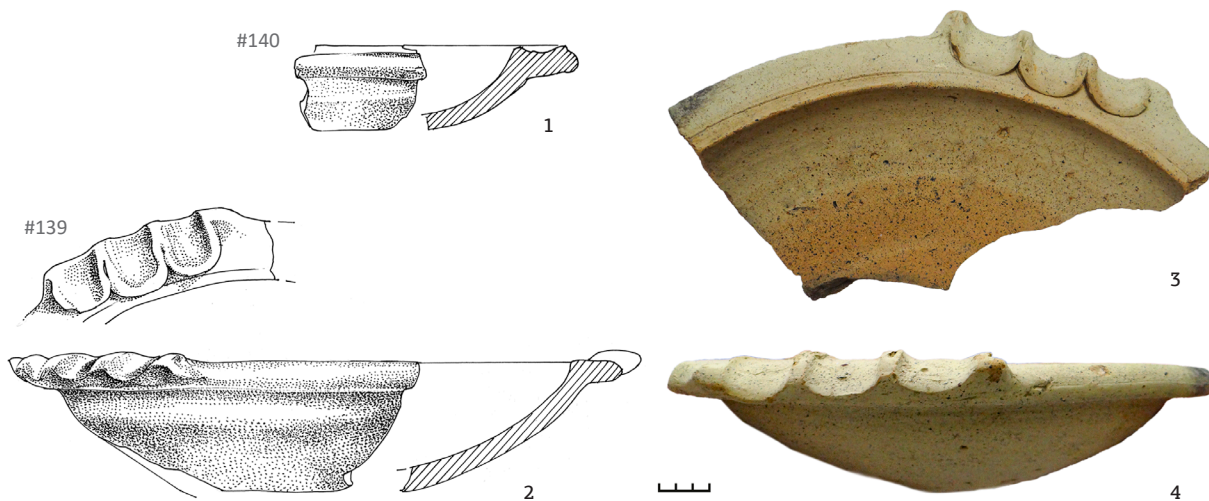

Fig. 11. Saharna Mare. Fragmente de luterii (1, 2 - după Niculiță et al. 2019; 3, 4 - foto M. Băț).

Fig. 11. Saharna Mare. Fragments of louterion (1, 2 - after Niculiță et al. 2019; 3, 4 - photo M. Băț).

Urcioarele de culoare cărămizie sau cenușie, majoritatea (10 ex.) descoperite în incinta fortificației Saharna Mare, sunt cunoscute după un exemplar întregibil (fig. 12), după partea inferioară a unui recipient, precum și după nouă fragmente de buză, gât și fund. Dintre acestea se evidențiază piesa întreagă, atestată de G. Smirnov la Saharna Mare în anul 1946 (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, pl. XLIX/5). Se presupune că aceste urcioare au fost produse în orașele din nordul Pontului Euxin, probabil Olbia, și vor căpăta o răspândire largă la sfârșitul sec. IV –

Haheu, Levițki 2000, 46), Solonceni-Hlinaia (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 39), Alcedar “La Cordon” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 53, pl. XXX/15; XXXVII/10), Mateuți “La Bașne” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 65-66), Mateuți (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 72) and Glinjeni “La Șanț” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 28). Among them, there is a fragment of a stamped handle by Akanth, found at Glinjeni “La Șanț”, which is dated to the period between the middle and the third quarter of the 4th century BC (Mateevici 2007, cat. 373, 176, 197). Five fragments of black-glazed vessels come from the same site (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 28).

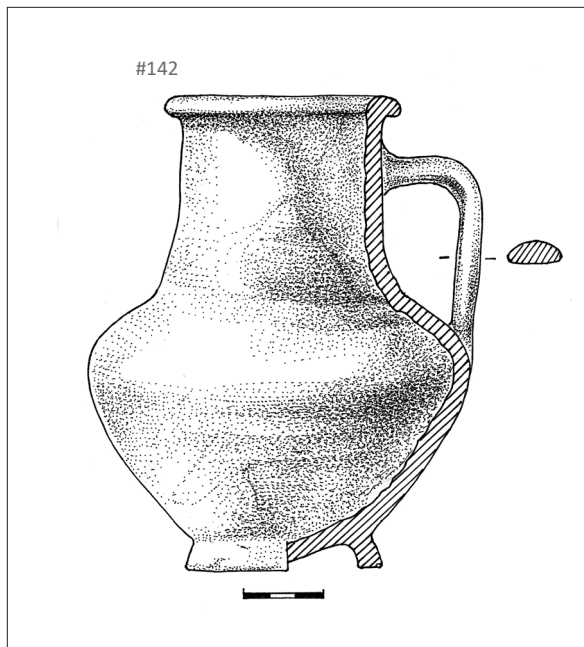

Fig. 12. Saharna Mare. Urcior (desen S. Burciu, foto M. Băț).

Fig. 12. Saharna Mare. Jug (drawing S. Burciu, photo M. Băț).

prima jumătate a sec. III a. Chr., atât în orașele-colonii (Парович-Пешикан 1974, 96-97, рис. 87/3), cât și în mediul barbar (Брашинский 1980, 67-68, таб. XVIII/234; Декина 2017, 106-107, рис. 4/1).

Importuri grecești, cu precădere fragmente amforice, au fost descoperite și în alte situri din regiunea Nistrului Mijlociu: Ofatinți (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 46), Solonceni-Hlinaia (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 39), Alcedar „La Cordon” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 53, pl. XXX/15; XXXVII/10), Mateuți „La Bașne”

However, the Greek imports in the Lower Răut basin are much more numerous, where they were attested in the sites of Mășcăuți “Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, 52-53, fig. 24), Trebujeni “Potârca” (Mateevici 2007, 71, 83, 93, 96, 98, 100, 103; Niculiță, Matveev, Nicic 2019, 61, fig. 65, 67/1, 69, 110-116, 126-129, 138), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 53-60, fig. 102-121; Zanoci, Mateevici 2017, 194-196, fig. 12), an others. Among the sites in this microzone, there is one from Butuceni, with 22% of imported pottery of the total amount of ceramics found in the site (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 53).

(Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 65-66), Mateuți (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 72) și Glinjeni „La Șanț” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 28). Dintre acestea se remarcă un fragment de toartă ștampilată de Akanth, descoperită la Glinjeni „La Șanț”, care este datată cu perioada cuprinsă între mijlocul și cel de-al treilea sfert al sec. IV a. Chr. (Mateevici 2007, cat. 373, 176, 197). Din același sit provin și cinci fragmente de vase acoperite cu firnis negru (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 28).

Mult mai numeroase sunt însă descoperirile de importuri grecești în bazinul Răutului Inferior, unde acestea au fost atestate în siturile de la Măscăuți „Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, 52-53, fig. 24), Trebujeni „Potârca” (Mateevici 2007, 71, 83, 93, 96, 98, 100, 103; Niculiță, Matveev, Nicic 2019, 61, fig. 65, 67/1, 69, 110-116, 126-129, 138), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 53-60, fig. 102-121; Zanoci, Mateevici 2017, 194-196, fig. 12) etc., printre siturile din această microzonă remarcându-se cel de la Butuceni, cu 22% de ceramică de import din numărul total al fragmentelor ceramice descoperite pe sit (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 53).

Oglinzi din bronz

La categoria pieselor provenite din mediul colonial grecesc atribuim și două oglinzi, descoperite în cetatea Saharna Mare. Prima¹², de formă rotundă, cu diametrul de 17,5 cm, era înzestrată cu un mâner lateral (fig. 13/1, 2). Mânerul, parte integrală a discului, a fost rupt,

Bronze mirrors

To the category of items from the Greek colonies we also attribute two mirrors discovered in the Saharna Mare hillfort. The first¹², round in shape with a diameter of 17.5 cm, was endowed with a side handle (fig. 13/1, 2). The handle, an integral part of the disc, was broken, later being rounded at the end by grinding (Levinschi 2007, 275-278; Niculiță et al. 2011, 199, fig. 5/13). With some caution, caused by the fact that the handle is broken¹³, we could include this find in class I, section II, type V, according to the typology developed by T.M. Kuznetsova (Кузнецова 2002, 93-120). The chronology of these objects is a wide one, from the end of the 6th century to the 4th century BC (Кузнецова 2002, 120). The production of this type of mirrors in Greece (Corinth and/or Argos) begins in the 6th century BC (Билимович 1976, 38-40), and later (from the 5th century BC) it moves to the periphery, including in the colonies. Such a centre could exist in Olbia (Петренко 1967, 35) or in other Greek cities of the northern Black Sea coast (Мелюкова 1989, 110), from where these mirrors could reach the barbarian environment.

The second specimen (fig. 13/3, 4), found in fragments, represents a round mirror, with a diameter of 12.5 cm. It has a trapezoidal ledge on the side, endowed with two holes, through which the handle was attached (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 220, fig. 150/1). Such objects, according to the typology elaborated by T.M. Kuznetsova, belongs to the category of those with lost handle (class I, section II,

¹² Oglinda a fost descoperită fortuit în partea de sud-est a sitului (Levinschi 2007, 276, nota 2).

¹² The mirror was accidentally discovered in the southeastern part of the site (Levinschi 2007, 276, nota 2).

¹³ We also do not know if the handle was decorated.

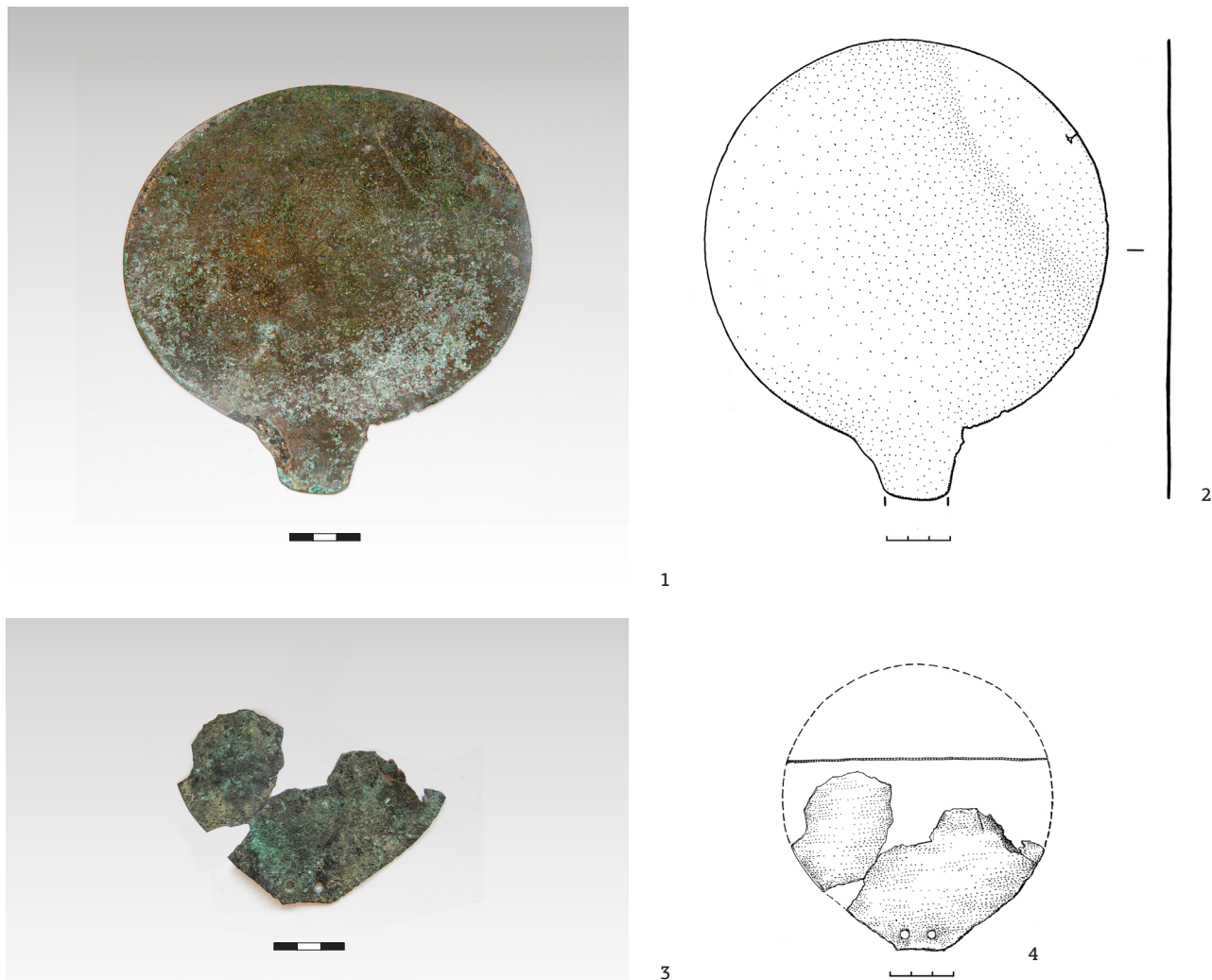

Fig. 13. Saharna Mare. Oglinzi de bronz (1, 2 - după Niculiță et al. 2011; 3 - foto M. Băț; 4 - după Niculiță, Zanoci, Băț 2016).

Fig. 13. Saharna Mare. Bronze mirrors (1, 2 - after Niculiță et al. 2011; 3 - photo M. Băț; 4 - after Niculiță, Zanoci, Băț 2016).

ulterior fiind rotunjit la capăt prin șlefuire (Levinschi 2007, 275-278; Niculiță et al. 2011, 199, fig. 5/13).

Cu unele rezerve, cauzate de faptul că mânerul este rupt¹³, am putea include această descoperire în clasa I, secțiunea II, tipul V, conform tipologiei elaborate de T.M. Kuznetsova (Кузнецова 2002, 93-120). Cronologia acestor piese este una largă, începând cu sfârșitul sec. VI și până în sec. IV a. Chr. (Кузнецова 2002, 120). Producția acestui tip de oglinzi în Grecia (Corinth și/ sau Argos) începe în sec. VI a. Chr. (Билимович 1976, 38-40), iar mai târziu (din sec. V a. Chr.) se mută spre periferie, inclusiv în colonii. Un astfel de centru putea să existe la Olbia (Петренко 1967, 35) sau în alte orașe din nordul Pontului Euxin (Мелюкова 1989, 110), de unde aceste oglinzi au putut ajunge în mediul barbar.

Cea de-a doua piesă (fig. 13/3, 4), descoperită fragmentată, reprezintă o oglindă de formă rotundă, cu diametrul de 12,5 cm. Lateral ea avea o proeminență de formă trapezoidală, înzestrată cu două orificii, prin a căror intermediu era prins mânerul (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 220, fig. 150/1). Astfel de piese, conform tipologiei elaborate de T.M. Kuznetsova, se încadrează în categoria celor cu mâner pierdut (clasa I, secțiunea II, tipul VI) și sunt datate în sec. IV a. Chr. (Кузнецова 2010, 206).

După cum se observă, ambele oglinzi de la Saharna Mare au fost descoperite în stare fragmentară. Nu putem ști dacă acest proces de fragmentare¹⁴ a fost

type VI) and are dated the 4th century BC (Кузнецова 2010, 206).

As can be seen, both mirrors from Saharna Mare were found in a fragmentary state. We cannot know if this process of fragmentation¹⁴ was a deliberate one or represents the consequences of an intense use. Moreover, in one case it was established that after breaking the handle, the place of the break was polished (fig. 13/1).

Glass beads

An object of Pontic origin, which is extremely useful for understanding the distant cultural contacts during the Late Iron Age, comes from the fortification of Saharna Mare. It is a glass bead with glass beads with human mask (fig. 14/3, 4); such items are conventionally called “Janus” type (Măndescu 2004, 164). This object, found in pit no. 2/7/2003 (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 190, fig. 99/15), has a tubular shape with longitudinal perforation and is made of deep-blue glass paste. Its height is 2.50 cm. On the outside, at the ends, the bead is decorated in relief with a row of white glaze prominences covered with a thin light blue layer that has exfoliated in places. The human figure or mask was made in the same way. The nose is rendered in relief and the eyes are rendered by the alternation between white and blue.

¹³ De asemenea, nu putem cunoaște dacă mânerul a fost decorat.

¹⁴ Mai multe informații despre semnificația distrugerii intenționate a oglinzilor vezi Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 895. Relatăm doar că dintre cele 14 exemplare depuse în mormintele necropolei de la Hlinaia, zece oglinzi au fost distruse deliberat (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 901).

¹⁴ For more information on the significance of the intentional destruction of mirrors, see Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 895. We report only that out of the 14 specimens from the graves of the necropolis at Hlinaia, 10 mirrors were destroyed deliberately.

unul deliberat sau reprezintă consecințele unei utilizări intense, urmate de o firească ieșire din uz. Mai mult decât atât, într-un caz s-a stabilit că după ruperea mânerului, locul fracturii a fost șlefuit (fig. 13/1).

Mărgelile din sticlă

O piesă de origine pontică, extrem de utilă pentru înțelegerea schimburilor la distanță din a doua epocă a fierului, provine din cetatea Saharna Mare. Este vorba de o mărgică din sticlă, cu față umană (fig. 14/3, 4), piese numite, convențional, de tip Janus (Măndescu 2004, 164). Piesa, descoperită în groapa 2/7/2003 (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 190, fig. 99/15), are forma tubulară, cu perforație longitudinală, și este confecționată din pastă sticloasă de culoare albastru-intens. Înălțimea piesei este de 2,50 cm. Pe partea exterioară, la capete, mărgica este decorată în relief cu un șir de proeminențe din glazură albă, acoperite cu un strat subțire de culoare albastru-deschis, exfoliat pe alocuri. În aceeași manieră a fost realizată și figura sau masca umană. Nasul este redat în relief, iar ochii – prin alternanța dintre culoarea albă și albastră.

Având, probabil, un rol apotropaic¹⁵, acest tip de piese de podoabă se întâlnește pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. IV a. Chr. și în prima jumătate a secolului următor în mai multe arii culturale, pornind din mediul colonial grecesc de pe litoralul pontic până

Probably having an apotropaic function¹⁵, this type of jewellery, is found during the second half of the 4th century BC and the first half of the following century in several cultural areas, starting from the Greek cities of the Black Sea coast to the Celtic world in the Carpathian basin (Măndescu 2004, 164-176; Karwowski 2005, 165-167; Rustoiu 2008, 57-62; Măndescu 2010, 365-373). As can be seen from the distribution of glass beads with human masks in southeastern and central Europe (Karwowski 2005, fig. 9; Rustoiu 2008, fig. 8), their spread follows the trade routes along rivers such as the Danube and the Tisza. In our case, the artifact from Saharna Mare, along with the Janus-like beads discovered in the Scythian necropolis at Hlinaia/Glinoe (Тельнов, Четверигов, Синика 2016, рис. 274/12; 302/11; 345/14; 359/7a; Синика, Тельнов 2018; рис. 8/3a), confirm their spread in the Dniester river basin. Some researchers believe that the appearance of beads with human mask in the “barbarian” word is the result of individual mobility and exchanges between nearby communities. On the other hand, the large number of finds attributed to the first half of the 3rd century BC could be related to the appearance of some local workshops (Островерхов 1990, 142-143; Karwowski 2005, 167; Rustoiu 2008, 62; Măndescu 2010, 365).

Among the glass beads found in the Saharna microregion, we must mention those “with eyes” (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 174/3, 4; 158/1; Niculiță et al. 2016, fig. 192/17), which are considered to be a prototype of the beads with human mask (Măndescu 2010, 366).

¹⁵ Mai multe detalii despre dimensiunea apotropaică a mărgelilor din sticlă vezi Стрѣба 2009, 111-120.

¹⁵ For more details on the apotropaic aspect of glass beads, see Стрѣба 2009, 111-120.

în lumea celtică din bazinul carpatic (Măndescu 2004, 164-176; Karwowski 2005, 165-167; Rustoiu 2008, 57-62; Măndescu 2010, 365-373). Așa cum se poate observa din distribuția mărgelilor din sticlă cu masă umană în sud-estul și centrul Europei (Karwowski 2005, fig. 9; Rustoiu 2008, fig. 8), răspândirea lor urmează traseul căilor comerciale, dispuse de-a lungul arterelor fluviale, precum Dunăre și Tisa. În cazul nostru, piesa de la Saharna Mare, alături de mărgelile janiforme descoperite în necropola scitică de la Hlinaia/Glinoe (Тельнов, Четвериков, Сеника 2016, рис. 274/12; 302/11; 345/14; 359/7а; Сеника, Тельнов 2018; рис. 8/3а), confirmă răspândirea lor și în bazinul Nistrului. Unii cercetători consideră că apariția mărgelilor cu mască umană în mediul „barbar” constituie rezultatul unor mobilități individuale și al schimbului dintre comunitățile apropiate. Pe de altă parte, numărul mare de descoperiri atribuite primei jumătăți a sec. III a. Chr. ar putea fi pus pe seama apariției unor ateliere locale (Островерхов 1990, 142-143; Karwowski 2005, 167; Rustoiu 2008, 62; Măndescu 2010, 365).

Dintre perlele din sticlă descoperite în microzona Saharna trebuie amintite și cele „cu ochi” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 174/3, 4; 158/1; Niculiță et al. 2016, fig. 192/17), considerate prototip al mărgelilor cu mască umană (Măndescu 2010, 366).

Deosebit de relevant pentru circulația bunurilor în a doua epocă a fierului este și cazul mărgelilor în formă de amforă. În microzona Saharna, la Saharna „La Revechin”, au fost descoperite două astfel de mărgeli (fig. 14/1, 2), ambele provenind din structuri

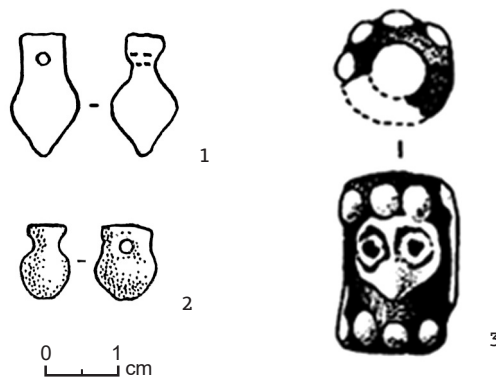

Fig. 14. Mărgeli din sticlă: 1, 2 - în formă de amforă (Saharna „La Revechin”); 3, 4 - cu mască umană (Saharna Mare) (1, 2 - după Levinschi 2015; 3 - după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; 4 - foto M. Băț).

Fig. 14. Glass beads: 1, 2 - amphora-shaped (Saharna „La Revechin”); 3, 4 - with human mask (Saharna Mare) (1, 2 - after Levinschi 2015; 3 - after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; 4 - photo M. Băț).

arheologice¹⁶. Piesele au fost confecționate din sticlă transparentă de culoare verzuie (fig. 14/1) sau incoloră (fig. 14/2). Înălțimea pieselor este de 0,95 cm și, respectiv, 1,60 cm.

Aceste două descoperiri inedite au analogii puține printre siturile getice din spațiul est-carpatic, fiind întâlnite cu precădere în regiunea de la Dunărea de Jos (Rustoiu 2015, fig. 3, list 1). Chiar dacă nu cunoaștem exact contextul descoperirii lor, aflăm că trei exemplare de mărgelă în formă de amforă, lucrate din sticlă de culoare albastră transparentă, sunt consemnate la Butuceni (Arnăuț 2003, 137, fig. 75/16-18). Aria lor de răspândire cuprinde, în linii generale, litoralul nord-pontic până în bazinul răsăritean și nordic al Adriaticii, inclusiv bazinul carpatic și cursul mijlociu și inferior al Dunării (Popović 1997, fig. 2; Schönfelder 2007, Abb. 2; Rustoiu 2008, fig. 21; Rustoiu 2015, fig. 3). Au fost confecționate în ateliere din bazinul mediteraneeu sau nord-pontic¹⁷ și sunt datate cu sec. V-IV a. Chr. (Popović 1997, 165-171; Rustoiu 2015, 365), cu o posibilă extindere și în secolul următor. Faptul că mărgelile din sticlă, în formă de vas sau amforă, ar fi putut rămâne în uz și mai târziu, fiind copiate și realizate în mediul local, este demonstrat și de numărul mare de piese de acest tip, descoperite în cadrul necropolei scitice de la Hlinaia. Astfel, printre piesele din inventarul funerar din 17 morminte au fost descoperite, în total, 33 exemplare

Particularly relevant for the transfer of goods during the Late Iron Age is the case of amphora-shaped beads. In the Saharna microregion, at Saharna "La Revechin" were discovered two such beads (fig. 14/1, 2), both coming from archaeological structures¹⁶. The objects were made of transparent green (fig. 14/1) or colorless (fig. 14/2) glass. Their height is 0.95 cm and 1.60 cm, respectively.

These two unique finds have few analogies among the Getae sites in the Eastern Carpathian area, being found mainly in the Lower Danube region (Rustoiu 2015, fig. 3, list 1). Even if we do not know the exact context of their finding, we are aware that three specimens of amphora-shaped beads made of transparent blue glass are recorded in Butuceni (Arnăuț 2003, 137, fig. 75/16-18). The area of their spreading generally includes the northern Black Sea coast to the eastern and northern Adriatic basin, including the Carpathian basin and the middle and lower Danube basin (Popović 1997, fig. 2; Schönfelder 2007, Abb. 2; Rustoiu 2008, fig. 21; Rustoiu 2015, fig. 3). They were made in workshops in the Mediterranean or northern Black Sea basin¹⁷ and are dated to the 5th-4th centuries BC (Popović 1997, 165-171; Rustoiu 2015, 365), with a possible extension in the next century. The fact that the amphora-shaped glass beads could have remained in use even later, being copied and made in the local environment, is also demonstrated by the large number of objects of this type found in the Scythian necropolis at Hlinaia. Thus, among the grave goods from 17 burials, a total of 33 specimens were collected (Тельнов, Четвериков, Сикина

¹⁶ Descoperiri inedite. Autorii aduc mulțumiri și pe această cale colegului Alexandru Levinschi pentru informațiile oferite și permisiunea de a publica aceste piese (cf. Levinschi 2015).

¹⁷ La Olbia a fost descoperită o matriță de turnat pentru acest tip de piese, care a fost confecționată dintr-o toartă de amforă de Rhodos (vezi Krutikov 2010, 473-474, pl. 357/Rb-6).

¹⁶ Unpublished finds. The authors thank their colleague Alexandru Levinschi for the information provided and permission to publish these objects (cf. Levinschi 2015).

¹⁷ In Olbia, a mold for this type of object was discovered, which was made from the handle of a rhodian amphora (see Krutikov 2010, 473-474, pl. 357/Rb-6).

(Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 853). Majoritatea complexelor funerare care conțin mărgelile din sticlă în formă de vas sau amforă sunt datate de către autori cu intervalul de timp cuprins între mijlocul sec III a. Chr. și cumpăna sec. III-II a. Chr. (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 965).

Fibule

O altă categorie de piese cu repere esențiale în stabilirea circulației bunurilor și a schimburilor intercomunitare o reprezintă fibulele. Astfel, după datele unor cercetări recente, în microzona Saharna au fost descoperite opt fibule de schemă La Tène timpurii (Saharna Mare – cinci exemplare; Saharna Mică – trei exemplare) și șase fibule circulare Ringfibeln (Saharna Mare – cinci exemplare; Saharna Mică – un exemplar)¹⁸. Fibulele de schemă La Tène timpurii au fost confecționate din sârmă de fier (fig. 15/1) sau bronz (fig. 15/2) și au resortul bilateral cu coardă exterioară, piciorul ridicat, amplasat în poziție liberă în raport cu arcul. Piciorul, de regulă, este decorat cu o sferă de diferite dimensiuni (Munteanu, Zanoci, Băț 2020a, fig. 2; 4; 5).

Dintre exemplarele de tip Ringfibeln se remarcă o piesă confecționată din sârmă de fier (fig. 16). Ea are formă semicirculară în plan cu diametrul de 3,0 cm.

¹⁸ Pentru difuzarea fibulelor de schemă La Tène timpurii a se vedea Munteanu, Băț, Zanoci 2020a și Munteanu, Băț, Zanoci 2020b. În ceea ce privește fibulele circulare (Ringfibeln), un studiu despre răspândirea lor în spațiul dintre Prut și Nistru va apărea în timpul apropiat, fiind semnat de V. Iarmulski și O. Munteanu, în colaborare cu autorii prezentului studiu. Prin urmare, în acest articol nu vom stăruia mai mult asupra aspectului în cauză.

2016, 853). Most of the funerary complexes containing vessel shape or amphora-shaped glass beads are dated by the authors with the time interval between the middle of the 3rd century BC and the turn of the 3rd and 2nd centuries BC (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 965).

Fibulae

Another category of objects of essential importance in establishing the circulation of goods and inter-community exchanges is the fibulae. Thus, according to recent research, in the Saharna microregion, eight fibulae of early La Tène scheme (Saharna Mare – five specimens; Saharna Mică – three specimens) and six round fibulae Ringfibeln (Saharna Mare – five specimens; Saharna Mică – one specimen) were found¹⁸. The early La Tène scheme fibulae were made of iron (fig. 15/1) or bronze (fig. 15/2) wire and have a bilateral spring with exterior chord, the raised stem, placed in a free position in relation to the bow. The stem, as a rule, is decorated with a sphere of different sizes (Munteanu, Zanoci, Băț 2020a, fig. 2; 4; 5).

Among the Ringfibeln specimens, there is a fibula made of iron wire (fig. 16). It has a semicircular shape in plane, a diameter of 3.0 cm. One end is twisted into a volute, and the second is broken. The pin 5.0 cm long is made of a bar with a diameter of 0.3 cm that thins towards the end (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 179, fig. 146/9).

¹⁸ For the dissemination of the early La Tène scheme fibulae see Munteanu, Băț, Zanoci 2020a and Munteanu, Băț, Zanoci 2020b. As for the Ringfibulae (Ringfibeln), in the near future there will appear a work by V. Iarmulski and O. Munteanu in collaboration with the authors of this study on their spread in the space between the Prut and the Dniester. Therefore, in this article we will not insist on this topic.

1

2

Fig. 15. Fibule de schemă La Tène timpuriu: 1 - Saharna Mare; 2 - Saharna Mică (1 - după Munteanu, Băț, Zanoci 2020; 2 - după Niculiță et al. 2016).

Fig. 15. Early La Tène fibulae: 1 - Saharna Mare; 2 - Saharna Mică (1 - after Munteanu, Băț, Zanoci 2020; 2 - after Niculiță et al. 2016).

Un capăt este răsucit în formă de volută, iar cel de-al doilea este rupt. Acul, cu lungimea de 5,0 cm, este confecționat dintr-o bară cu diametrul de 0,3 cm, care se subțiază spre capăt (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 179, fig. 146/9).

Prezența în microzona Saharna a acestor piese, care sunt caracteristice comunităților celtice din Europa Centrală, reprezintă, probabil, urmările contactelor

The presence of these pieces, which are characteristic of the Celtic communities in Central Europe, in the Saharan microzone is probably the result of contacts established between the Getae elites of the Middle Dniester region and those of Central Europe and the Balkans in the context of the trade and exchange relations between Celtic and Celtic-indigenous communities and the Greek world (Munteanu, Zanoci, Băț 2020b, 58-61).

1

2

Fig. 16. Saharna Mare. Fibulă circulară (Ringfibula) (foto M. Băţ).

Fig. 16. Saharna Mare. Ring fibula (Ringfibula) (photo M. Băţ).

stabilite între elitele getice din regiunea Nistrului Mijlociu cu cele din centrul Europei şi din Balcani, în contextul relaţiilor comerciale şi de schimb dintre comunităţile celtice sau celto-indigene şi lumea greacă (Munteanu, Zanoci, Băţ 2020b, 58-61).

Mărgele din chihlimbar

Mărgele de chihlimbar sunt, în general, o categorie de artefacte întâlnite destul de rar în siturile de habitat ale celei de-a doua epoci a fierului. La Saharna Mare

Amber beads

Amber beads are generally a category of artifacts quite rare in the sites of habitation of the Late Iron Age. At Saharna Mare, 15 whole beads (fig. 17) and 12 fragmentary ones were identified; they probably formed a necklace (Niculiţă et al. 2011, 196-197, fig. 4/2-16; Niculiţă, Zanoci, Băţ 2016, 220, fig. 151/12-27). The beads have a round shape and are of different sizes, their diameter varying from 0.8 cm to 1.7 cm, and the thickness from 0.3 to 1.0 cm. The amber objects come from a “hoard”, which also includes a copper bracelet and four other silver artifacts:

Fig. 17. Saharna Mare. Mărgelile din chihlimbar (după Niculiță et al. 2011).

Fig. 17. Saharna Mare. Amber beads (after Niculiță et al. 2011).

au fost identificate 15 mărgelile întregi (fig. 17) și 12 fragmentare, care formau, probabil, un colier (Niculiță et al. 2011, 196-197, fig. 4/2-16; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 220, fig. 151/12-27). Mărgelile au formă rotundă și sunt de diferite dimensiuni, diametrul lor variind de la 0,8 cm la 1,7 cm, iar grosimea – de la 0,3 la 1,0 cm. Piese de chihlimbar provin dintr-un „tezaur”, care mai cuprinde o brățară din cupru și alte

an applique, three temple rings, and a bracelet (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 216, fig. 150/5-6; 151/1-3, 11-27). Another example of the association between amber beads with silver and gold objects was attested at the Bunești hillfort (Bazarciuc 1987, 37-39). Thus, among the pieces deposited in a hand-made vessel, discovered in dwelling no. 32, a necklace of 75 beads was discovered, of which 71 of amber (Bazarciuc 1987, 37, fig. 5/7-10; 6/4).

patru piese din argint – o aplică, trei verigi și o brățară (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 216, fig. 150/5-6; 151/1-3, 11-27). Un alt exemplu de asociere dintre măregele de chihlimbar cu piesele din argint și aur a fost atestat la cetatea Bunești (Bazarciuc 1987, 37-39). Astfel, printre piesele depuse într-un vas lucrat cu mâna, descoperit în locuința 32, a fost descoperit și un șirag din 75 măregele, dintre care 71 din chihlimbar (Bazarciuc 1987, 37, fig. 5/7-10; 6/4).

Măregele de chihlimbar se întâlnesc și în inventarul funerar al mormintelor perioadei La Tène B2-C1. Astfel, din regiunea Nistrului Inferior, la cca 100 km în aval, în necropola de la Hlinaia, au fost descoperite 12 coliere din măregele de chihlimbar (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 857). Amintim aici și exemplarele recuperate din necropola celtică de la Pișcolt, în M35 (Németi 1989, fig. 5/M35/2), M172 (Németi 1989, fig. 15/M172/6), M174 (Németi 1989, fig. 16/M174/6), M182 (Németi 1989, fig. 18/M182/6), M70 (Németi 1992, fig. 10/M70/4), M101 (Németi 1992, fig. 15/M101/4), M115 (Németi 1992, fig. 20/M115/7, 13-14) și M186 (Németi 1992, fig. 29/M186/10). Recent, în contextul conexiunilor culturale din perioada La Tène B2-C1, s-a stabilit că din necropola Pișcolt provin și cele mai multe și mai fidele analogii pentru fibulele din microzona Saharna (Munteanu, Zanoci, Băț 2020b).

Problema provenienței chihlimbarului în spațiul cuprins între Tisa, Dunăre și Prut a fost tratată recent în repetate rânduri (Boroffka 2002, 143-168; Boroffka 2006, 77-80; Teodor, Vîrgolici 2014, 145-168; Gogâltan 2016), fiind determinate cel puțin trei tipuri

Amber beads are also found among the grave goods of the burials of the La Tène B2-C1 period. Thus, in the Lower Dniester region, about 100 km downstream, in the necropolis of Hlinaia 12 necklaces made of amber beads were found (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 857). We also mention here the specimens discovered in the Celtic necropolis of Pișcolt, in M35 (Németi 1989, fig. 5/M35/2), M172 (Németi 1989, fig. 15/M172/6), M174 (Németi 1989, fig. 16/M174/6), M182 (Németi 1989, fig. 18/M182/6), M70 (Németi 1992, fig. 10/M70/4), M101 (Németi 1992, fig. 15/M101/4), M115 (Németi 1992, fig. 20/M115/7, 13-14) and M186 (Németi 1992, fig. 29/M186/10). Recently, in the context of cultural connections during the La Tène B2-C1 period, it was established that the most numerous and most exact analogies for the fibulae from the Saharna microregion (Munteanu, Zanoci, Băț 2020b) come from the Pișcolt necropolis.

The problem of the origin of amber in the area between the Tisza, the Danube and the Prut has been considered repeatedly (Boroffka 2002, 143-168; Boroffka 2006, 77-80; Teodor, Vîrgolici 2014, 145-168; Gogâltan 2016), at least three types of amber have been identified (Boroffka 2006, 80). Even if natural sources were discovered in the Sub Carpathians, “Baltic” amber is, anyway, the most important resource for the Carpathian basin (Teodor, Vîrgolici 2014, 149, nota 33). In the absence of analysis on the Saharna Mare artifacts, we note the idea that regardless of the geographical area of origin of amber, prehistoric communities made efforts to obtain it (Teodor, Vîrgolici 2014, 146, 163).

de chihlimbar (Boroffka 2006, 80). Chiar dacă au fost identificate surse naturale în zona curburii Carpaților, chihlimbarul „baltic” reprezintă, oricum, resursa cea mai importantă pentru bazinul carpatic (Teodor, Vîrgolici 2014, 149, nota 33). În lipsa unor analize asupra pieselor de la Saharna Mare, reținem ideea că, indiferent de zona de proveniență a chihlimbarului, comunitățile preistorice au depus eforturi pentru a-l obține (Teodor, Vîrgolici 2014, 146, 163).

Concluzii

Descoperirile arheologice prezentate documentează contactele și schimburile comunităților din microzona Saharna cu alte arii geoculturale, precum mediul colonial grecesc pontic, comunitățile celtice din bazinul carpatic și grupurile scitice din regiunea Nistrului Inferior și de la Dunărea de Jos. Așa cum se poate observa, cea mai numeroasă categorie de artefacte „străine” este reprezentată de materialul amforic, utilizat la transportul vinului și al uleiului de măsline, dar și al altor mărfuri (Mateevici 2007, 105; Banaru 2009a, 74, nota 11 și bibliografia). Explicația acestei situații ar trebui căutată, probabil, în faptul că vinul era un produs accesibil unor pături mai largi de populație, în timp ce acumularea unor bunuri de prestigiu, care urma să scoată în evidență statutul social al posesorului, era caracteristică doar elitelor (Banaru 2009a, 74, 83). Cu siguranță, o parte din bunurile materiale au apărut în regiunea Saharna ca urmare a activității unor intermediari – negustorii indigeni (Preda 1973, 61; Sîrbu 1979, 131; Banaru 2009a, 105), iar altele – ca rezultat al schimburilor

Conclusions

The presented archaeological finds document the contacts and exchanges between communities of the Saharna microregion and other geo-cultural areas, such as the Greek milieu of the Black Sea littoral, the Celtic communities in the Carpathian Basin and Scythian groups in the Lower Dniester and Lower Danube regions. As it can be seen, the most numerous category of “foreign” artifacts is the amphoras used to transport wine and olive oil, but also other goods (Mateevici 2007, 105; Banaru 2009a, 74, note 11 and bibliography). The explanation for this situation should probably be sought in the fact that wine was a product accessible to wider sections of the population, while the accumulation of prestige goods, which would highlight the social status of the owner, was characteristic only of elites (Banaru 2009a, 74, 83). Certainly, some of the material goods appeared in the Saharna region as a result of the activity of some mediators – indigenous merchants (Preda 1973, 61; Sîrbu 1979, 131; Banaru 2009a, 105), and others as a result of random exchanges or in other ways, through gift exchanges, brigandage and alliances (Kohl 1975, 43). Last but not least, the exchange and transfer of goods and ideas was carried out through the individual mobility of craftsmen and warriors (Rustoiu 2008, 99-134; Zancu; Banaru 2009, 137; Rustoiu 2020, 156-162). Thus, it becomes obvious that this phenomenon of distant contacts, which manifests itself mainly in the Carpathian-Balkan and Central European space, can be observed in the Dniester basin.

ocasionale sau pe alte căi, cum ar fi darurile, jafurile și alianțele (Kohl 1975, 43). Nu în ultimul rând, răspândirea la distanță a bunurilor și a ideilor s-a realizat și prin intermediul mobilității umane individuale a artizanilor și războinicilor (Rustoiu 2008, 99-134; Zanoci; Banaru 2009, 137; Rustoiu 2020, 156-162). Astfel, devine evident că acest fenomen al schimburilor culturale la distanță, ce se manifestă cu precădere în spațiul carpato-balcanic și central-european, poate fi sesizat și în bazinul Nistrului.

Mulțumiri

Autorii aduc mulțumiri colegului dr. Alexandru Levinschi pentru bunăvoința cu care ne-a oferit informații despre unele descoperiri inedite de la Saharna „La Revechin”. Ne exprimăm întreaga gratitudine față de colegii dr. Denis Topal (Chișinău), dr. Sorin-Cristian Ailincăi (Tulcea) și dr. Vitalii Sinika (Tiraspol) pentru suportul bibliografic. Prezentăm sincere mulțumiri domnului dr. hab. Eugen Sava, director general al Muzeului Național de Istorie a Moldovei, pentru permisiunea de a studia rapoartele de arhivă și colecțiile aflate în gestiunea muzeului. Totodată, îi suntem recunoscători doamnei dr. Natalia Mateevici pentru observațiile pertinente și permisiunea de a publica fotografia ștampilei heracleote de pe pagina de titlu a articolului. De asemenea, mulțumim doamnei M. Balan pentru traducerea articolului în limba engleză.

Acknowledgements

We thank our colleague Dr. Alexandru Levinschi for the kindness with which he offered us information about some unpublished finds at Saharna “La Revechin”. We express our gratitude to our colleagues Dr. Denis Topal (Chișinău), Dr. Sorin-Cristian Ailincăi (Tulcea) and Dr. Vitalii Sinika (Tiraspol) for the bibliographic support. We bring our sincere thanks to Dr. habil. Eugen Sava, General Director of the National Museum of History of Moldova, for permission to study the archive reports and museum collections. At the same time, we are grateful to Dr. Natalia Mateevici for the pertinent observations and permission to publish the photo of a Heracleian stamp on the title page of the article. We also thank Ms. M. Balan for translating the article into English.

Anexa 1. Catalogul fragmentelor de amfore grecești descoperite în microzona Saharna.

Annex 1. The catalogue of Greek amphora discovered in the Saharna microregion.

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
Lesbos						
1	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		ultimul sf. al sec. VI a. Chr. / last quarter of 6 th c. BC	Niculiță et al. 2019, 307, fig. 49/1
Samos						
2	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	picior / foot		sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. / end of 6 th c. - early 5 th c. BC	Levinschi, Șcipachin, Dulea 1999, fig. 14/3; Mateevici 2007, 228, fig. 10/12; Mateevici 2015, 57, fig. 6/6
Chios						
3	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov III-C	430-420 a. Chr. 430-420 BC	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/2; Mateevici 2015, 48, fig. 1/1
4	Saharna Mare	Construcția 1/2013 / Structure 1/2013	picior / foot	Monakhov IV-B	ultimul sfert al sec. V a. Chr. / last quarter of 5 th c. BC	Mateevici 2016, 238, fig. 167/3
5	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov V-A	sf. sec. V a. Chr. / end of 5 th c. BC	Levinschi 2015, 219, pl. 3b/6
6	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov V-A	idem	Levinschi 2015, 219, pl. 3b/7
7	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov V-A	idem	Levinschi 2015, 219, pl. 3b/11
8	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov V-B	primul - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / first - third quarter of 4 th c. BC	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/1; Mateevici 2015, 48, fig. 1/2
9	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov V-B	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/4; Mateevici 2015, 48, fig. 1/3
10	Saharna Mare	„zidul” defensiv de pe latura de sud / the rampart of the southern side	toartă / handle	Monakhov V-B	idem	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 170, fig. 113/12; Mateevici 2016, 238, fig. 167/1
11	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov V-B	idem	Niculiță et al. 2013, fig. 69/1; Mateevici 2015, 48, fig. 1/4; Mateevici 2016, 238, fig. 167/1

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
12	Saharna „La Revechin”	Locuința-atelier nr. 9 / Workshop no. 9	gât / neck	Monakhov V-B	idem	Levinschi 2003, 267, fig. 2/11
13	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 5 / Structure no. 5	buză / rim	Monakhov V-B	idem	Levinschi 2002, 49, fig. 1; Mateevici 2007, fig. 33/1; Mateevici 2015, 57, fig. 6/5
14	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Niculită et al. 2019, fig. 49/3
Mende						
15	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		a doua jum. a sec. V - înc. sec. IV a. Chr. / middle of 5 th c. - early 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/5; Mateevici 2015, 48, fig. 1/5
16	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete / body sherd		idem	Niculită et al. 2019, fig. 49/6
Thasos						
17	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-B-2	al doilea - al treilea sfert a sec. IV a. Chr. / second - third quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 39/9; Mateevici 2015, 55, fig. 6/2
18	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-C-2	prima jum. a sec. IV a. Chr. / first half of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/8; Mateevici 2015, 48, fig. 1/9
19	Saharna Mare	Groapa 17/2006 / Pit 17/2006	picior / foot	Monakhov II-C-3	ultimul sfert al sec. IV - prima jum. a sec. III a. Chr. / last quarter of 4 th c. - first half of 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 111/10; Mateevici 2015, 48, fig. 1/6
20	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-C-3	idem	Niculită et al. 2013, fig. 69/8; Mateevici 2015, 48, fig. 1/7; Mateevici 2016, fig. 166/1
21	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-C-3	idem	Mateevici 2016, fig. 166/2
22	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Monakhov II-C-3	idem	Niculită et al. 2019, fig. 49/4
23	Saharna „La Șanț”	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Monakhov II-C-3	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 162, fig. 168/17
24	Saharna „La Șanț”	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Monakhov II-C-3	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 162, fig. 168/18

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
25	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu ștampilă / stamped handle <i>Θασι [ων]</i> Cornul abundenței / Horn of plenty ← <i>Αισχυρίων</i>		294-287 a. Chr. 294-287 BC	Mateevici 2015, 59, cat. nr. 3; Mateevici 2016, 236, fig. 166/3, 3a
26	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu ștampilă / stamped handle <i>Θασίων</i> polonic/ladle ← <i>Πρηξιπολις</i>		273-267 a. Chr. 273-267 BC	Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLIX/2; Mateevici 2007, cat. nr. 55; Mateevici, Zanoci 2009, fig. 17/24; Mateevici 2015, 59, cat. nr. 1
27	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu ștampilă / stamped handle <i>.....ων</i> Symbol <i>[Θασι]ων</i>		ultima decadă a sec. IV a. Chr. / last decade of 4 th c. BC	Mateevici 2007, cat. nr. 60; Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/7; Mateevici, Zanoci 2009, fig. 17/22; Mateevici 2015, cat. nr. 2
28	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu ștampilă / stamped handle		sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / end of 4 th c. - early 3 rd c. BC	Mateevici 2015, 50
29	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-C-3	ultimul sfert al sec. IV - prima jum. a sec. III a. Chr. / first quarter of 4 th c. - first half of 3 rd c. BC	Niculiță et al. 2016, 298, fig. 211/1
30	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-C-3	idem	Levinschi 2003, fig. 2/6
31	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	toartă cu ștampilă / stamped handle <i>[...]δης</i> Symbol <i>[Θασίων]</i>		sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Mateevici 2007, cat. nr. 59; Mateevici 2015, 59, cat. nr. 4

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
Heracleea Pontica / Herakleia Pontica						
32	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-4	primul sfert al sec. IV a. Chr. / first quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/2; Mateevici 2015, 50, fig. 2/1
33	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-4	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/4; Mateevici 2015, 50, fig. 2/2
34	Saharna Mare	șanțul de apărare (vest) / defensive ditch (west side)	picioar / foot	Monakhov I-4	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 89/9; Mateevici 2015, 51, fig. 2/10
35	Saharna „La Șanț”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-4	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 168/16; Mateevici 2015, 55, fig. 6/1
36	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-4	idem	Mateevici 2007, 237, fig. 19/33; Mateevici 2015, 57, fig. 6/9
37	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-4	idem	Mateevici 2007, 237, fig. 19/34; Mateevici 2015, 57, fig. 6/10
38	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picioar / foot	Monakhov I-A-2	370-330 a. Chr. 370-330 BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/7; Mateevici 2015, 51, fig. 2/7
39	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		a doua jum. a sec. IV a. Chr. / second half of 4 th c. BC	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/7
40	Saharna Mare	bastionul porții de nord / the bastion of the northern gate	toartă / handle		mij. sec. IV a. Chr. / middle of 4 th c. BC	Inedit
41	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 4 / Structure no. 4	buză / rim	Monakhov I-A-3	370-360 a. Chr. / 370-360 BC	Levinschi, Șcipachin, Negură 2000, 97, fig. 8/14; Mateevici 2007, 237, fig. 19/35; Mateevici 2015, 57-58, fig. 6/8
42	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-2	sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / end of 4 th c. - early 3 rd c. BC	Mateevici 2015, 50, fig. 2/3; Mateevici 2016, fig. 166/10
43	Saharna Mare	„zidul” defensiv de pe latura de sud / the rampart of the southern side	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2015, 50, fig. 2/3; Mateevici 2016, fig. 166/11
44	Saharna Mare	Groapa/Pit 4/2013	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2016, fig. 166/6

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
45	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2016, fig. 166/7
46	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 144/1
47	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2015, 51, fig. 2/4; Mateevici 2016, fig. 166/8
48	Saharna Mare	bastionul de sud / the southern bastion	picior / foot	Monakhov II-A-2	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 86/17; Mateevici 2015, 51, fig. 2/8
49	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2015, fig. 2/9; Mateevici 2016, fig. 166/5
50	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete cu șampilă / stamped amphorae sherd <i>IΦ</i>	Monakhov II-A-2	idem	Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLIX/1; Mateevici 2015, cat. nr. 5
51	Saharna „La Șant”	Groapa/Pit 7/2007	toartă / handle	Monakhov II-A-2	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 156, fig. 166/12
52	Saharna „La Revechin”	Locuința-atelier nr. 9 / Workshop no. 9	amforă întregibilă / complete amphorae	Monakhov II-A-2	idem	Levinschi 2003, fig. 2/12; Mateevici 2007, fig. 22/6; Mateevici 2015, 58, fig. 6/11
53	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-2	idem	Mateevici 2007, fig. 19/20; Mateevici 2015, 58
54	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 8 / Structure no. 8	gât cu șampilă / stamped neck <i>Ηρακλείδα</i>		idem	Levinschi 2003, fig. 2/3; Mateevici 2007, cat. nr. 176; Mateevici 2015, 58, cat. nr. 6
55	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-A-2	idem	Niculiță et al. 2016, 298, fig. 211/3
56	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-3	înc. sec. III a. Chr. / early 3 rd c. BC	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 144/3; Mateevici 2015, 50, fig. 2/5
57	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-3	idem	Mateevici 2016, fig. 166/9
58	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-A-3	idem	Mateevici 2016, fig. 166/4

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
59	Saharna Mică	Construcția 3/2005 / Structure 3/2005	buză / rim	Monakhov II-A-3	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 14/14; Mateevici 2015, 55, fig. 6/3
60	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-A-3	idem	Mateevici 2007, fig. 19/29; Mateevici 2015, 58
Peparethos						
61	Saharna Mare	Groapa/Pit 17/2006	buză / rim	Monakhov I-B (Chertomlyk)	mij. - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / middle - third quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 111/7; Mateevici 2015, 51, fig. 2/12
62	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-B (Chertomlyk)	idem	Mateevici 2016, 240, fig. 167/10
63	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-B (Chertomlyk)	idem	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/2
64	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov I-B (Chertomlyk)	idem	Mateevici 2015, 51, fig. 2/11; Mateevici 2016, 240, fig. 167/9
Chersones / Chersonesos						
65	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		mij. - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / middle - third quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/9; Mateevici 2015, 51, fig. 3/2
66	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot		idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/10; Mateevici 2015, 51, fig. 3/4
67	Saharna Mare	Groapa/Pit 34/2006	buză / rim		sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / end of 4 th c. - early 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 116/10; Mateevici 2015, 51, fig. 3/1
68	Saharna Mare	Construcția 1/2012 / Structure 1/2012	buză / rim		ultimul sfert al sec. IV - prima treime a sec. III a. Chr. / last quarter of 4 th c. - first third of 3 rd c. BC	Mateevici 2016, 240, fig. 167/11
Sinope						
69	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-B	a doua jum. a sec. IV - prima treime a sec. III a. Chr. / second half of 4 th c. - first third of 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/12; Mateevici 2015, 53, fig. 3/7

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
70	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-C	sfertul doi și trei a sec. IV a. Chr. / second and third quarter of 4 th c. BC	Mateevici 2016, 238, fig. 167/8
71	Saharna Mare	„zidul” defensiv de pe latura de est / the rampart of the eastern side	buză / rim	Monakhov I-C	idem	Niculită et al. 2013, fig. 19/14; Mateevici 2015, 48, fig. 1/8; Mateevici 2016, 238, fig. 176/6
72	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-D	sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / end of 4 th c. - early 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/11; Mateevici 2015, 53, fig. 3/6
73	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-D	idem	Mateevici 2016, 240, fig. 167/7
74	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-E	a doua jum. a sec. IV - prima treime a sec. III a. Chr. / second half of 4 th c. - first third of 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/10; Mateevici 2015, 52, fig. 3/5
75	Saharna Mare	șanțul de apărare (vest) / defensive ditch (west side)	gât, toartă / neck, handle	Monakhov II-E	al doilea sfert al sec. IV a. Chr. / second quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 89/8; Mateevici 2015, 52, fig. 3/3
76	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu șampilă / stamped handle <i>Φήμιο (ν) ἀστ [υνόμιον]. Τεύθρας [ciorchine/ grape] [Θυ] μιοχ [ἀριος]</i>		295-280 a. Chr. 295-280 BC	Mateevici 2007, cat. nr. 211; Mateevici 2015, cat. nr. 7
77	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă cu șampilă / stamped handle <i>ἀστυνόμ [οῦ] Μικρίον τ [οῦ] [ciorchine/ grape] Πυθοκρίτ [οῦ]. Π [ἀπης]</i>		220-208 a. Chr. 220-208 BC	Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80, pl. XLIX/4; Mateevici 2007, cat. nr. 253; Mateevici 2015, cat. nr. 8
Cnidos						
78	Saharna „La Revechin”	Construcție auxiliară / auxiliary structure	buză / rim	Monakhov I-A	al doilea sfert al sec. IV a. Chr. / second quarter of 4 th c. BC	Levinschi 2003, 269, fig. 2/9; Mateevici 2015, 57, fig. 6/7

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
79	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-B	mij. - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / middle - third quarter of 4 th c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/12; Mateevici 2015, 54, fig. 4/3
80	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-B	idem	Niculită et al. 2019, fig. 49/9
81	Saharna Mare	Construcția 1/2007 / Structure 1/2007	buză / rim	Monakhov II-B	al treilea sfert al sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / third quarter of 4 th c. BC - early of 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 93/14; Mateevici 2015, 53-54, fig. 4/5
82	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-B	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/14; Mateevici 2015, 53-54, fig. 4/2
83	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-B	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/11; Mateevici 2015, 53-54, fig. 4/1
84	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov II-B	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/13; Mateevici 2015, 53-54, fig. 4/6
85	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-B	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/14; Mateevici 2015, 54, fig. 4/7
86	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Monakhov II-B	idem	Mateevici 2016, 238, fig. 167/5
87	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	Monakhov I-D	al doilea - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / second - third quarter of 4 th c. BC	Mateevici 2015, 54, fig. 4/4; Mateevici 2016, 238, fig. 167/4
Soloha I						
88	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză, toartă / rim, handle		sec. IV - primul sfert al sec. III a. Chr. / 4 th c. - first quarter of 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 139, fig. 144/15
Cos						
89	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. / end of 4 th c. - early 3 rd c. BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 140, fig. 144/16
90	Saharna „La Revechin”	șanțul de apărare / defensive ditch	buză, toartă / rim, handle		idem	Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002, fig. 2; Levinschi 2003, 269, fig. 2/4; Mateevici 2015, 57, fig. 6/4

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
Centre mediteraneene necunoscute / Unknown Mediterranean Centres						
91	Saharna Mare	Groapa/Pit 1/2002	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 107, fig. 98/10
92	Saharna Mare	Groapa/Pit 11/2006	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 114, fig. 108/18
93	Saharna Mare	Groapa/Pit 1/2007	toartă / handle	Chios (?)	sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 119, fig. 116/15
94	Saharna Mare	Groapa/Pit 7/2010	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 188, fig. 130/9
95	Saharna Mare	Groapa/Pit 8/2011	picioar / foot		al treilea sfert a sec. IV a. Chr. / third quarter of 4 th c. BC	Mateevici 2016, 240, fig. 167/12
96	Saharna Mare	Groapa/Pit 1/2012	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 198, fig. 136/10
97	Saharna Mare	Groapa/Pit 1/2019	picioar / foot	cercul Thasos	sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Niculiță et al. 2019, fig. 49/8
98	Saharna Mare	Construcția 1/2013	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 183, fig. 125/11
99	Saharna Mare	„zidul” bastionului nr. 2 / the wall of the bastion no. 2	buză / rim		-	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 160, fig. 107/1
100	Saharna Mare	„zidul” defensiv de pe latura de sud / the rampart of the southern side	buză / rim	Chersones (?)	a doua jum. a sec. IV - prima jum. a sec. III a. Chr. / second half of 4 th c. BC / first half of 3 rd c. BC	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 170, fig. 113/9; Mateevici 2016, 240, fig. 167/15
101	Saharna Mare	„zidul” defensiv de pe latura de sud / the rampart of the southern side	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 170, fig. 113/13
102	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză, toartă / rim, handle		-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/3
103	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Thasos (?)	-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/6
104	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Thasos (?)	-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/9
105	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 143/13

Nr. cat.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Tip / type	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
106	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/15
107	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/16
108	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 143/17
109	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Heracleea Pontica (?)	sec. IV - primul sfert al sec. III a. Chr. / 4 th c. - first quarter of 3 rd c. BC	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/5
110	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Heracleea Pontica (?)	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/6
111	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle	Heracleea Pontica (?)	idem	Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 144/8
112	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță et al. 2013, fig. 69/5
113	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță et al. 2013, fig. 69/6
114	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță et al. 2013, fig. 69/7
115	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot		-	Niculiță et al. 2013, fig. 69/12
116	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot	Chios (?)	a doua jum. a sec. V a. Chr. / second half of 5 th c. BC	Mateevici 2016, 240, fig. 167/13
117	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picior / foot		sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Mateevici 2016, 240, fig. 167/14
118	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Mateevici 2016, 240, fig. 167/16
119	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Mateevici 2016, 240, fig. 167/17
120	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim		-	Mateevici 2016, 240, fig. 167/18
121	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță et al. 2019, fig. 49/5
122	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	toartă / handle		-	Niculiță et al. 2016, fig. 211/2
123	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	picior / foot		sec. IV a. Chr. / 4 th c. BC	Levinschi 2003, 270, fig. 2/10

Anexa 2. Catalogul ceramicii de lux și de uz comun descoperite în microzona Saharna.

Annex 2. The catalogue of fineware and plain pottery discovered in the Saharna microregion.

Nr.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
Lekanis					
124	Saharna „La Revechin”	Complexul nr. 6 / Feature no. 6	buză (firnis negru / rim (black glaze)	înc. sec. V a. Chr. / early 5 th c. BC	Levinschi 2014, 120, tab. 1/1
125	Saharna Mare	Groapa/Pit 5/2003	partea superioară / upper part	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 109, fig. 100/13
Bol / one-handler					
126	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	buză (firnis negru / rim (black glaze)	ultimul sfert al sec. V a. Chr. / last quarter of 5 th c. BC	Levinschi 2014, 120, tab. 1/2
Platou pentru pește / Fish-plate					
127	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză (firnis negru / rim (black glaze)	sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr. / end of 5 th c. - early 4 th c. BC	Mateevici 2016, 241, fig. 168/1
Kantharos					
128	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 4 / Structure no. 4	partea superioară (firnis negru) / upper part (black glaze)	mij. - al treilea sfert al sec. IV a. Chr. / middle - third quarter of 4 th c. BC	Levinschi, Șcipachin, Dulea 2000, 99, fig. 8/17; Levinschi 2003, 264, fig. 2/1; Levinschi 2014, 120, tab. 1/3
129	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 5 / Structure no. 6	picioar (firnis negru) / foot (black glaze)	idem	Levinschi 2003, 264, fig. 2/2; Levinschi 2014, 120, tab. 1/3
130	Saharna Mare	Groapa/Pit 33/2006	partea superioară (firnis negru) / upper part (black glaze)	idem	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 118, fig. 114/11; Levinschi 2014, tab. 1/4
131	Saharna Mare	Groapa/Pit 33/2006	perete (firnis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 118, fig. 115/14
132	Saharna Mare	Groapa/Pit 33/2006	picioar (firnis negru) / foot (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 118, fig. 115/13
133	Saharna Mare	Construcția 1/2007 / Structure 1/2007	picioar (firnis negru) / foot (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 104, fig. 94/2
134	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	picioar (firnis negru) / foot (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 142/16

Nr.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
135	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	picior (firnis negru) / foot (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 46, fig. 39/10
136	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	partea superioară (firnis negru) / upper part (black glaze)	mij. sec. IV a. Chr. / middle of 4 th c. BC	Inedit / Unpublished
Cupă-kantharos / Cup-kantharos					
137	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	toartă (firnis negru) / handle (black glaze)	350-325 a. Chr. / 350-325 BC	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 137, fig. 142/9
Strachină / Bowl					
138	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	profil complet (firnis negru) / complete profile (black glaze)	primul sfert al sec. III a. Chr / first quarter of 3 rd c. BC	Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80, pl. XLIX/6; Levinschi 2014, 120, tab. 1/5
Luterii / Luterion					
139	Saharna Mare	Groapa/Pit 1/2019	partea superioară / upper part	sec. III a. Chr. / 3 rd c. BC	Niculită et al. 2019, 298, fig. 49/15
140	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	idem	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/14
141	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	idem	Niculită et al. 2020, 5, fig. 67/11
Urcioare / Jugs					
142	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	profil complet, restaurat / complete profile, restored	prima jum. a sec. III a. Chr. / first half of 3 rd c. BC	Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80-81, pl. XLIX/5
143	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	partea inferioară / lower part	idem	Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 80-81, pl. XLIX/3
144	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	-	Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008, 136, fig. 142/8
145	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/2
146	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	buză / rim	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/3
147	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	gât / neck	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/8

Nr.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
148	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	partea inferioară / lower part	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/10
149	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	partea inferioară / lower part	-	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/11
150	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	partea inferioară / lower part	-	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/12
151	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	partea inferioară / lower part	-	Niculită et al. 2019, 307, fig. 49/13
152	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 6 / Structure no. 6	gât / neck	-	Levinschi 2001, 109
153	Saharna „La Revechin”	strat cultural / cultural layer	profil complet / complete profile	-	Levinschi 2015, 85, pl. 5/8
Nedeterminate / undetermined					
154	Saharna Mare	Groapa/Pit 17/2002	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, 107, fig. 97/15
155	Saharna Mare	Groapa/Pit 2/2010	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Băț, 2016, 188, fig. 128/10
156	Saharna Mare	Groapa/Pit 4/2011	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Băț, 2016, 193, fig. 135/6
157	Saharna Mare	Groapa/Pit 4/2013	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Băț, 2016, 205, fig. 141/2
158	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 142/14; Levinschi 2014, tab. 1/10
159	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, 137, fig. 142/10
160	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 142/11
161	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, 137, fig. 142/12
162	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, 137, fig. 142/13
163	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firis negru) / body sherd (black glaze)	-	Niculită, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 142/15

Nr.	Sit / site	Context	Descriere / Description	Cronologie / chronology	Bibliografie / Bibliography
164	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete (firnis negru) / body sherd (black glaze)	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/4
165	Saharna Mare	strat cultural / cultural layer	perete / body sherd	-	Mateevici 2016, 241, fig. 168/9
166	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	perete (firnis cafeniu) / body sherd (brown glaze)	-	Inedit / Unpublished
167	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	perete (firnis roșu) / body sherd (red glaze)	-	Inedit / Unpublished
168	Saharna Mică	strat cultural / cultural layer	perete / body sherd	-	Inedit / Unpublished
169	Saharna „La Revechin”	Locuința nr. 4 / Structure no. 4	perete / body sherd	--	Levinschi, Șcipachin, Negură 2000, 99, fig. 8/15

Bibliografie / Bibliography

Arnăuț 2003: T. Arnăuț, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).

Banaru 2009a: V. Banaru, Considerații cu privire la mediatorii relațiilor comerciale și de schimb dintre lumea greacă și localnicii din nord-vestul Pontului Euxin pe baza izvoarelor arheologice și scrise din secolele VII-V a. Chr. Tyragetia s.n. III/1, 2009, 71-116.

Banaru 2009b: V. Banaru, Cu privire la modalitățile necomerciale de difuzare a produselor grecești în nordul și nord-vestul Pontului Euxin. In: (Eds. A. Zanoci, T. Arnăuț, M. Băț) Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur (Chișinău 2009), 191-196.

Bazarciuc 1983: V.V. Bazarciuc, Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui. SCIVA 34/3, 1983, 249-273.

Boroffka 2002: N. Boroffka, Observații asupra descoperirilor preistorice de chihlimbar din România. Apulum XXXIX, 2002, 143-168.

Boroffka 2006: N. Boroffka, Resursele minerale din România și stadiul actual al cercetărilor privind mineritul preistoric. Apulum XLIII/1, 2006, 71-94.

Conovici 2005: N. Conovici, The Dynamics of Trade in Transport Amphoras from Sinope, Thasos and Rhodos on the Western Black Sea Coast: a Comparative Approach. In: (Eds. E. Stolba, L. Hannestad) Chronologies of the Black Sea area in the period c. 400-100 BC (Aarhus 2005), 97-117.

Earle, Ericson 1977: T.K. Earle, J.E. Ericson, Exchange systems in archaeological perspective. In: (Eds. T.K. Earle, J.E. Ericson) Exchange systems in prehistory (New York - San Francisco - London), 3-14.

Gogâltan 2016: F. Gogâltan, Chihlimbarul preistoric de la frontiera estică a Bazinului Carpatic. Analele Banatului s.n. XXIV, 2016, 143-169.

Haheu 2014: V. Haheu, Lumea egeeană și impactul cultural al acesteia asupra evoluției tracilor septentrionali. *Revista Arheologică* s.n. X/1-2, 2014, 105-118.

Histria 1954: Histria. Monografie arheologică, vol. I (București 1954).

Karwowski 2005: M. Karwowski, The earliest types of eastern-Celtic glass ornaments. In: (Eds. H. Dobrzanska, V. Megaw, P. Poleska), *Celts on the Margin: Studies in European Cultural Interaction, 7th Century BC-1st Century AD Dedicated to Zenon Woźniak* (Krakow 2005), 163-171.

Kašuba, Haheu, Levițki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).

Kohl 1975: P.L. Kohl, The archaeology of trade. *Dialectical Anthropology* 1, 1975, 43-50.

Krutilov 2010: V.V. Krutilov, Moulds. In: (Eds. N.A. Lejpunskaja, P.G. Bilde, J.M. Højte, V.V. Krapivina, S.D. Kryžickij) *The lower city of Olbia (sector NGS) in the 6th century bc to the 4th century AD. Vol. 1 (Text), Vol 2 (Plates)*. (Aarhus 2010).

Levinschi 2001: A. Levinschi, Date preliminare privind datarea complexelor fortificației getice „Saharna-La Revichin”. *Tyragetia* X, 2001, 103-116.

Levinschi 2002: A. Levinschi, Despre un tip de amfore din sec. IV a. Chr. din fortificația „Saharna – La Revechin”. *Tyragetia* XI, 2002, 49-52.

Levinschi 2003: A. Levinschi, Limita cronologică superioară a fortificațiilor getice din zona Saharna – Rezina. In: (Ed. E. Sava) *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic* (Chișinău 2003), 261-284.

Levinschi 2004: A. Levinschi, Fortificația getică „Saharna - La Revichin” (cercetările din anii 2000-2002). In: *Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003)* (Chișinău 2004), 64-80.

Levinschi 2007: A. Levinschi, Date preliminare privind începutul de locuire al geților pe locul așezării fortificate Saharna Mare. *Tyragetia* s.n. I/1, 2007, 275-278.

Levinschi 2014: A. Levinschi, Ceramica grecească de lux în așezările getice din silvostepa Nistru-Prut. *Revista Arheologică* s.n. X/1-2, 2014, 119-123.

Levinschi 2015: A. Levinschi, Cultura geților în spațiul pruto-nistean (sec. VI-IV î.e.n.). Teză de doctor în istorie (Chișinău 2015). (http://www.cnaa.md/files/theses/2016/23908/alexandru_levinschi_thesis.pdf)

Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002: A. Levinschi, S. Covalenco, E. Abâzov, Fortificația getică „Saharna-La Revichin” – sistemul defensiv. *Tyragetia* XI, 2002, 41-48.

Levinschi, Șcipachin, Dulea 1999: A. Levinschi, O. Șcipachin, G. Dulea, Rezervația istorico-naturală „Saharna” – primele investigații. *Tyragetia* VIII, 1999, 51-68.

Levinschi, Șcipachin, Negură 2000: A. Levinschi, O. Șcipachin, M. Negură, Complexele locative din fortificația getică „Saharna-La Revechin”. *Tyragetia* IX, 2000, 87-100.

Mateevici 2007: N. Mateevici, Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI - începutul sec. II a. Chr. (Chișinău 2007).

Mateevici 2015: N. Mateevici, Distribution of Greek amphorae at the fortifications from Saharna micro-zone. In: (Eds. A. Zanoci, P. Ettel, M. Băț) *Fortified sites from the 1st millennium BC in Central and South-Eastern Europe. Materials of the Moldovan-Romanian-German Colloquium (Saharna, July 24th-26th, 2014)* (Chișinău 2015), 47-61.

Mateevici 2016: N. Mateevici, Ceramică de import. In: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, *Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului* (Chișinău 2016), 235-241.

Mateevici, Zanoci 2009: N. Mateevici, A. Zanoci, Informații preliminare privind importurile amforistice grecești la cetatea getică Saharna Mare. In: (Eds. A. Zanoci, T. Arnăut, M. Băț) *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur* (Chișinău 2009), 197-203.

Măndescu 2004: D. Măndescu, The Human Visage Type Beads (Gesichtspierlen) in Romania. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) *Thracians and Circumpontic World, Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chișinău – Vadul lui Vodă, 6-11 September* (Chișinău 2004), II, 164-176,

Măndescu 2010: D. Măndescu, Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani (Brăila 2010).

Munteanu, Băț, Zanoci 2000a: O. Munteanu, M. Băț, A. Zanoci, Fibule de schemă La Tène timpurii de pe teritoriul Republicii Moldova: un catalog al descoperirilor din așezări. In: (Ed. I. Cîndea) *Tracii și vecinii lor în antichitate: arheologie și istorie / The Thracians and Their Neighbours in Antiquity: Archaeology and History. Studies in Honor of Valeriu Sîrbu at his 70 th Anniversary* (Brăila 2020), 333-358.

Munteanu, Băț, Zanoci 2000b: O. Munteanu, M. Băț, A. Zanoci, Fibule din fier de schemă La Tène timpurii descoperite pe teritoriul Republicii Moldova. *Tyragetia* s.n. XIV/1, 2020, 23-39.

Németi 1989: I. Németi, Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II. *Thraco-Dacica* X/1-2, 1989, 75-114.

Németi 1992: I. Németi, Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. III. *Thraco-Dacica* XIII/1-2, 1992, 59-112.

Niculiță, Matveev, Nicic 2019: I. Niculiță, S. Matveev, A. Nicic, Cercetările sitului arheologic Potârca din Rezervația cultural-naturală Orheiul Vechi (Chișinău 2019).

Niculiță, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiță, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).

Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008: I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăut, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău 2008).

Niculiță, Zanoci, Băț 2016: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).

Niculiță et al. 2011: I. Niculiță, A. Zanoci, S. Matveev, M. Băț, Piese de port, podoabă și de toaletă din așezarea tracogetică Saharna Mare. In: (Eds. Măgureanu, D., Măndescu, D., Matei, S.) *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at tis 70th anniversary* (Pitești 2011), 193-204.

Niculiță et al. 2013: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, S. Matveev, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare (2009-2012) (II). *Tyragetia* s.n. VII/1, 2013, 219-292.

Niculiță et al. 2016: I. Niculiță, T. Arnăut, A. Nicic, A. Corobcean, Așezări deschise și situri fortificate pe promontoriul Saharna Mică. In: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, *Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului* (Chișinău 2019), 249-304.

Niculiță et al. 2019: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare / "Dealul Mănăstirii", raionul Rezina (2017-2019). *Tyragetia* s.n. XIII/1, 2019, 253-322.

Niculiță et al. 2020: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, A. Simalcsik, Raport despre rezultatele investigațiilor arheologice și antropologice din anul 2019 la situl Saharna Mare / Dealul Mănăstirii (Chișinău 2020). Arhiva MNIM.

Popović 1997: P. Popović, Les perles de verre en forme de vase ou d'amphore sur l'espace entre la mer Adriatique et le Danube. *Starinar* 48, 1997, 165-171.

Preda 1973: F. Preda, Procesul pătrunderii mărfurilor grecești și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică. *Apulum* XI, 1973, 37-66.

Renfrew 1975: C. Renfrew, Trade as action at a distance: questions of integration and communication. In: (Eds. A.J. Sabloff, C.C. Lamberg-Karlovsky) *Ancient civilization and trade* (Albuquerque 1975), 3-59.

Renfrew 2005: C. Renfrew, Characterisation and exchange theory. In: (Eds. C. Renfrew, P. Bahn) *Archaeology. The Key Concepts* (London-New York 2005), 23-26.

Rotroff 2005: S.I. Rotroff, Four centuries of Athenian Agora. In: (Eds. V.I. F. Stolba, L. Hannestad) *Chronologies of the Black Sea Area in the period c. 400-100 B.C.* (Aarhus 2005), 11-30.

Rustoiu 2008: A. Rustoiu, Războinici și societate în aria celtică transilvăneană: studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești (Cluj-Napoca 2008).

Rustoiu 2015: A. Rustoiu, Amphora-shaped glass and coral beads. Distant cultural connections in the Carpathian Basin at the beginning of the Late Iron Age. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 45/3, 2015, 365-377.

Rustoiu 2020: A. Rustoiu, Cultural Connections on Both Sides of the Eastern Carpathians in the 3rd Century BC. Mobility of the Metal Craftsmen. In: (Ed. A. Berzovan) *Studia Praehistorica et Antiqua. Miscellanea in honorem Silvia Teodor* (Iași 2020), 155-167.

Rustoiu, Egri 2011: A. Rustoiu, M. Egri, The Celts from the Carpathian Basin Between Continental Traditions and the Fascination of the Mediterranean. A Study of the Danubian Kantharoi / Celții din bazinul carpatic între tradițiile continentale și fascinația Mediteranei. Un studiu privind kantharoi-i danubieni (Cluj-Napoca 2011).

Schönfelder 2007: M. Schönfelder, Zurück aus Griechenland – Spuren keltischer Söldner in Mitteleuropa. *Germania* 85, 2007, 307-328.

Sîrbu 1979: V. Sîrbu, Considerații privind importul amforelor elene și elenistice pe teritoriul României (sec. VI – I î.e.n.). *Danubius* VIII-IX, 1979, 123-143.

Sparkes, Talkott 1970: B.A. Sparkes, L. Talkott, Black and plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. The Athenian Agora, XII (Princeton 1970).

Teodor, Vîrgolici 2014: E.S. Teodor, M. Vîrgolici, Cercetări de diagnostic asupra originii chihlimbarului din cimitirul de la Câmpina. In: A. Frînculeasa, *Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina* (jud. Prahova) (Târgoviste 2014), 145-168.

Wawruschka 2015: C. Wawruschka, Kulturkontakt und Handel in der Urgeschichte: Zur Interpretation von Gütermobilität. In: (Hg. M. Wasmuth) *Handel als Medium von Kulturkontakt. Akten des Interdisziplinären altertumswissenschaftlichen Kolloquiums* (Basel, 30.-31. Oktober 2009) (Fribourg-Göttingen), 5-34.

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geții din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Mășcăuți „Dealul cel Mare”. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) *Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology* (sept. 2004, Chișinău-Vadul lui Vodă), II (Chișinău 2004), 45-81.

Zanoci, Băț 2017: A. Zanoci, M. Băț, The specific features of the Getic fortifications in the Middle Dniester region (the Saharna and Horodiște-Țipova micro-zones). *Plural* V/2, 2017, 6-31.

Zanoci, Băț 2020: A. Zanoci, M. Băț, Landscape and settlements in the southern part of the Middle Dniester region in the 4th-3rd centuries B.C. In: (Hg. P. Łuczkiewicz) *Landschaft und Siedlungen. Archäologische Studien zur vorrömischen Eisenzeit- und älteren Kaiserzeit im Mittel- und Südost Europa* (Lublin 2020), 152-173.

Zanoci, Mateevici 2017: A. Zanoci, N. Mateevici, Colecția de ceramică de la Butuceni din fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. *Tyragetia* s.n. XI/1, 2017, 183-199.

Zanoci, Niculiță, Băț 2019: A. Zanoci, I. Niculiță, M. Băț, On the Guard of the Eastern Border of the Getic World: Fortified Sites in the Middle Dniester Basin. In: (Eds. V. Sîrbu, C. Schuster, D. Hortopan) Border guards of the passes, from the fortresses and the graves: the Bronze and Iron Ages: proceedings of the 17th international colloquium of funerary archaeology, Târgu Jiu, Gorj County (Romania), 4th-7th October 2018 (Brăila 2019), 313-340.

Zanoci et al. 2019: A. Zanoci, I. Niculiță, M. Băț, V. Dulgher, Noi elemente defensive, descoperite recent la fortificația traco-getică Saharna Mare. In: Conferința științifică „Istorie. Arheologie. Muzeologie” a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (17-18 octombrie 2019, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2019), 16-17.

Билимович 1976: З.А. Билимович, Греческие бронзовые зеркала эрмитажного собрания. Труды Государственного Эрмитажа 17, 1976, 32-66.

Брашинский 1980: И.Б. Брашинский, Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V-III вв. до н.э. (Ленинград 1980).

Гольцева, Кашуба 1995: Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднепровья (Тирасполь 1995).

Декина 2017: И.В. Декина, Новые данные о кувшинах Елизаветовского городища. В сб.: Проблемы археологии Восточной Европы и Дальнего Востока. Материалы XII Международной археологической конференции студентов и аспирантов (Ростов-на-Дону, 26-29 ноября 2017 г.) (Ростов-на-Дону – Таганрог 2017), 104-110.

Егорова 2009: Т.В. Егорова, Чернолаковая керамика IV-II вв. до н.э. с памятников Северо-Западного Крыма (Москва 2009).

Зеест, Марченко 1962: И.Б. Зеест, И.Д. Марченко, Некоторые типы толстостенной керамики из Пантикапея. В: Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 103 (Москва 1962), 149-166.

Кузнецова 2002: Т.М. Кузнецова, Зеркала Скифии VI-III века до н. э. Т. I (Москва 2002).

Кузнецова 2010: Т.М. Кузнецова, Зеркала Скифии VI-III века до н. э. Т. II (Москва 2010).

Лейпунська 1980: Н.О. Лейпунська, Лутерії з Ольвії. Археологія 33, 1980, 32-46.

Мелюкова 1989: А.И. Мелюкова (ред.), Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР (Москва 1989).

Монахов 2003: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология. Каталог-определитель (Москва-Саратов 2003).

Островерхов 1990: А.С. Островерхов Стекланные антропоморфные бусы-маски в памятниках на Юге Восточной Европы V-III вв. до н.э. В сб.: Охранные историко-археологические исследования на Юго-Западе Украины. Вестник ассоциации археологов и любителей древности, вып. 1 (Одесса-Запорожье 1990), 126-147.

Парович-Пешикан 1974: М. Парович-Пешикан, Некрополь Ольвии эллинистического времени (Киев 1974).

Петренко 1967: В.Г. Петренко, Правобережье Среднего Приднепровья. Свод археологических источников, вып. Д1-4 (Москва 1967).

Синика, Тельнов 2018: В.С. Синика, Н.П. Тельнов, Скифский курган 116 первой половины III в. до н.э. у с. Глинное. В сб.: (Ред. В.С. Синика, Р.А. Рабинович) Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н.П. Тельнова (Кишинев-Тирасполь 2018), 223-266.

Смирнов 1949a: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. В сб: Ученые записки Института истории, языка и литературы, II (Кишинев 1949), 189-202.

Смирнов 1949b: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище «Большая Сахарна». КСИИМК 26, 1949, 93-96.

Смирнов 1953: Г.Д. Смирнов, Отчетные материалы по археологическим исследованиям Молдавии за 1946-1953 годы (Кишинев 1953). Arhiva MNIM, inv. nr. 507.

Столба 2009: В.Ф. Столба, Бусы, подвески и амулеты: вера в глаза у греческого и местного населения Таврики. Вестник Древней истории 2(269), 2009, 109-128.

Тельнов, Четвериков, Синика 2016: Н.П. Тельнов, И.А. Четвериков, В.С. Синика, Скифский могильник III-II вв. до н.э. у с. Глинное (Тирасполь 2016).

Усатая, Левинский 1994: Е.А. Усатая, А.Н. Левинский, Отчет о полевых исследованиях в окрестностях села Сахарна Резинского р-на РМ в 1993 г. (Кишинев 1994). Arhiva MNIM, inv. nr. 473.

Dr. Aurel Zancoci

Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: azanoci@gmail.com

Mihail Băț

Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: mb_usm@yahoo.com

Латенские аксессуары костюма с левобережья Среднего Днестра

La Tène costume accessories
from the left bank
of the Middle Dniester region

Сергей Фидельский

Ключевые слова: клад, городище Строенцы, Среднее Поднестровье, раннелатенские фибулы, Духцов-Мюнзинген, ступень B2a, бронзовая цепочка, вторая четверть III в. до н.э.

Резюме: В статье впервые публикуются и анализируются латенские предметы из вещевого клада, обнаруженного на городище Строенцы в Среднем Поднестровье. К ним относятся две бронзовые раннелатенские фибулы и бронзовая цепочка. Фибулы связаны с горизонтом Духцов-Мюнзинген и датируются ступенью B2a или 330-280 гг. до н.э. Бронзовые цепочки в латенской культуре были широко распространены во второй половине III в. до н.э. Совокупность данных датировок предполагает, что депонирование клада относится ко времени конца второй четверти III в. до н.э.

Keywords: Hoard, fortified settlement Stroentsy, Middle Dniester region, early La Tène fibulae, Duchtsov-Münsingen, stage B2a, bronze chain, second quarter of the 3rd century BC.

Abstract: The article publishes and analyzes for the first time the La Tène items from the hoard discovered at the Stroentsy settlement in the Middle Dniester region. These include an early La Tène bronze fibulae and a bronze chain. The fibulae are connected with the Duchtsov-Münsingen horizon and date to the stage B2a or 330-280 BC. Bronze chains in La Tène culture were widespread in the second half of the 3rd century BC. The totality of these dates suggests that the deposit of the hoard dates back to the end of the second quarter of the 3rd century BC.

Интерес к латенским древностям Поднестровья возник еще в начале XX в. А.А. Спицын впервые составил небольшой свод находок латенских вещей из юго-западных регионов Российской империи (Спицын 1904, 83-85). Благодаря дальнейшим изысканиям исследователя количество находок связанных с латенской культурой возросло (Спицын 1948, 54-55). В обновленном своде памятников содержатся сведения о находке «фибулы латенского типа», найденной И.Я. Стемповским при раскопках в Парканах на левобережье Нижнего Днестра (Спицын 1948, 55). Об этой фибуле упоминает позже И.В. Фабрициус (Фабрициус 1951, 28, табл. XXII/3). Похожая фибула была обнаружена при исследовании Григоровского городища на Среднем Днестре (Артамонов 1955, 105, рис. 41/2). Позже

The interest in the La Tène antiquities of the Dniester region arose at the beginning of the 20th century. A.A. Spitsyn was the first to compile a small collection of finds of La Tène items from the southwestern regions of the Russian Empire (Спицын 1904, 83-85). The number of finds associated with the La-Tène culture increased thanks to further works of the researcher (Спицын 1948, 54-55). The updated collection of sites contains information about the find of the “La Tène fibula”, found by I.Ya. Stempkovsky during excavations in Parkany on the left bank of the Lower Dniester (Спицын 1948, 55). This fibula was later mentioned by I.V. Fabritsius (Фабрициус 1951, 28, табл. XXII/3). A similar fibula was found during the study of the Grigorov settlement in the Middle Dniester region (Артамонов 1955, 105, рис. 41/2). Later, a number of researchers linked this item with early

ряд исследователей связали данный экземпляр с раннелатенскими образцами (Кухаренко 1959, 31-32, 45; Амброз 1966, 12, табл. 1/5).

Дальнейшее накопление археологического материала связано со случайными находками латенского облика в лесостепном и степном ареале Прутско-Днестровского междуречья. Среди них преобладают фибулы, менее известны браслеты. Часть изделий происходит с территории Среднего и Нижнего Поднестровья, другая часть – из центральных районов лесостепной части Республики Молдова (Топал 2012, рис. 1). Однако большинство известных в настоящее время находок латенского происхождения было обнаружено в ходе изучения различных археологических памятников. Из числа хорошо известных гетских древностей правобережья Днестра следует выделить городища Рудь «Ла Шанцурь» и Малая Сахарна, а также поселение Калфа. Существенным дополнением к указанным находкам служат латенские фибулы из погребальных комплексов скифского могильника III-II вв. до н.э. у с. Глиное (Тельнов, Четвериков, Сеника 2016, 886-890, рис. 442, 443), а также поселений Слободзея VI (Сеника, Иващенко 2017, 225-226, рис. 1/2) и Токмазея-II (Сеника 2017, 111, рис. 1/1, 2) левобережья Нижнего Днестра. Латенские фибулы были найдены при исследовании Тиры (Савельев 2013).

Таким образом, на основании ранее известных и вновь выявленных материалов в настоящее время известно более полутора десятка местонахождений предметов раннелатенского облика в Северо-

La Tène specimens (Кухаренко 1959, 31-32, 45; Амброз 1966, 12, табл. 1/5).

Further accumulation of archaeological material is connected with stray finds of the La-Tène type in the forest-steppe and steppe areas of the Prut-Dniester interfluvium. Among them fibulae predominate; bracelets are less known. Some of the products come from the territory of the Middle and Lower Dniester regions; the other part comes from the central regions of the forest-steppe part of the Republic of Moldova (Topal 2012, fig. 1). However, most of the currently known finds of the La Tène origin were discovered during the study of different archaeological sites. The settlements of Rudi "La Șanțuri" and Saharna Mică, as well as the settlement of Calfa, should be distinguished among the well-known Getae antiquities of the right bank of the Dniester region. The La Tène fibulae from the graves of a Scythian cemetery of the 3rd - 2nd centuries BC near Glinoe village (Telnov, Chetverikov, Senika 2016, 886-890, fig. 442, 443), as well as the settlements of Slobodzeya VI (Senika, Ivashchenko 2017, 225-226, fig. 1/2) and Tokmazeya II (Senika 2017, 111, fig. 1/1, 2) on the left bank of the Lower Dniester are the essential addition to these finds. The La Tène fibulae were found during the study of Tyra (Savelyev 2013).

Thus, more than fifteen locations of objects of the early La Tène type are currently known in the North-West Black Sea region based on previously known and newly discovered materials. Nine of them are located on the territory of the Middle and Lower Dniester regions. Taking into account the small number of La Tène finds east of the Carpathians, their distribution in the Dniester region is of considerable interest. Firstly, La Tène items are one of the important

Западном Причерноморье. Девять из них находятся на территории Среднего и Нижнего Днестра. Учитывая малочисленность латенских находок восточнее Карпат, их распространение в Поднестровье вызывает значительный интерес. Во-первых, латенские вещи являются одними из важных хронологических индикаторов при датировке археологических памятников. Во-вторых, их анализ позволяет рассматривать вопрос о причинах и путях распространения предметов латенской культуры далеко за пределами ее ареала. В этой связи публикация нового археологического материала, безусловно, представляется актуальной.

Итак, в 2018 г. в результате грабительских раскопок на территории городища Строенцы, расположенного у одноимённого села Рыбницкого района на левобережье Среднего Днестра (рис. 1), был найден клад. До нас дошли только фотографии находок из него, на основании которых были сделаны иллюстрации.

В составе клада были девять предметов, помещенных, вероятнее всего, в лепной сосуд или его поддон (рис. 2). Среди находок оказались три спиралевидных браслета, две фибулы, пара серег, перстень и цепочка. Предположительно часть находок была изготовлена из серебра, другая часть – из бронзы. При этом обращает на себя внимание идеальная сохранность и качество обнаруженных вещей. Среди предметов к раннелатенским, без сомнения, следует отнести две фибулы и цепочку.

Рис. 1. Место расположения городища Строенцы.

Fig. 1. The location of the Stroentsy settlement.

chronological indicators in the dating of archaeological sites. Secondly, their analysis allows us to consider the question of the reasons and ways of spreading objects of La Tène culture far beyond its area. In this regard, the publication of new archaeological material is undoubtedly relevant.

So, a hoard was found in 2018 as a result of predatory excavations on the territory of the Stroentsy, located near the village of the same name in Rybnitsa district on

Фибулы практически идентичные (рис. 3). Они различаются только по таким параметрам как высота и вес. Предположительно, фибулы были изготовлены из бронзы. Они относятся к изделиям с гладкой дужкой (спинкой), арочной и слегка уплощенной формы. Максимальная длина фибулы составляет 4,3 см, высота варьировала от 1,2 до 1,5 см. Диаметр стержня дужки равен 0,4 см. Ножка плотно прилегает к спинке, имеет декор в виде бусины биконической формы диаметром 0,5 см, рельефных ободков, а также элемента похожего на трезубец. Пружина шестивитковая, по три витка с каждой стороны, общей шириной 1,5 см, тетива внешняя. Максимальный диаметр пружины равен 0,8 см. От пружины отходит игла, помещенная в небольшой приемник. Вес одной фибулы составляет 9,11 г, другой – 9,18 г.

Таким образом, публикуемые фибулы из клада с городища Строенцы, вне всякого сомнения, являются раннелатенскими. Они типологически связаны с горизонтом Духцов-Мюнзинген, а по размеру, форме и стилю оформления ножки (наличие бусины) – тяготеют к духцовскому варианту фибул. По хронологической схеме восточного Латена горизонт Духцов-Мюнзинген включает в себя две ступени (B1 и B2_a), временной диапазон которых соответствует 390/380 - 280/260 гг. до н. э. (Шукин 1994, 48-49). Как показали исследования, фибулы духцовского типа характерны для ступени B2_a, которая в общей сложности была датирована последней третью IV - первой половиной III в. до н. э. (330-280 гг. до н.э.) Необходимо отметить, что в это время

Рис. 2. Клад металлических предметов из городища Строенцы.
Fig. 2. A hoard of metal objects from the Stroentsy settlement.

the left bank of the Middle Dniester region (fig. 1). Only photographs of finds from hoard have reached us, based on which figures were made.

The nine items were in the hoard, most likely placed in a handmade vessel or its lower part (fig. 2). Three spiral bracelets, two fibulae, a pair of earrings, a ring and a chain were among the finds. Presumably, some of them were made of silver, the other part was made of bronze. At the same time the ideal preservation and quality of the discovered objects, is noteworthy. Two fibulae and a chain should be attributed without doubts to the early La Tène objects.

Рис. 3. Бронзовые раннелатенские фибулы из клада с городища Строенцы.

Fig. 3. Bronze early La-Tène fibulae from a treasure from the Stroentsy settlement.

происходят некоторые изменения в деталях конструкций духцовских фибул, о чем наглядно свидетельствуют небольшие размеры и хорошо выраженные арковидные спинки экземпляров с городища Строенцы. Подобные фибулы, вероятнее всего, доживают до конца ступени B2_a и являются свидетельством завершения стиля Духцов-Мюнзинген на восточной окраине кельтского мира около 280 гг. до н. э., тогда как на западнокельтских территориях он продолжал существовать (Щукин 1994, 44; Еременко 1997, 17; Еременко, Щукин 1998, 68).

Принято считать, что первые латенские вещи к востоку от Карпат появляются в начале IV в. до н.э., а их массовое проникновение приходится на ступени B2_a и B2/C1. Свидетельством тому являются находки латенского импорта на гетских и скифских поселениях, а также в античных городах Северного Причерноморья (Еременко 1997, 49). Ареал их распространения довольно широк: от Запрудской Молдовы и Днестра на западе до Днепровского Правобережья на востоке. При этом именно в этих регионах отмечена наибольшая концентрация памятников с раннелатенскими вещами (Еременко 1997, рис. 10)¹.

¹ В монографии В.Е. Еременко рассмотрены 74 пункта с раннелатенского вещами (28 в Гетике, 31 в Скифии, и 15 в лесной зоне). Кроме варварских поселений использовались материалы из раскопок понтийских городов западного побережья, Крыма и Тамани. При этом автор сам обращает внимание на не учтенные им предметы из опубликованных ранее и вновь открытых комплексов (Еременко 1997, 38). С момента выхода книги В.Е. Еременко в 1997 г. география находок раннелатенских предметов расширилась. Список раннелатенских вещей пополнились новыми материалами из Прутско-Сиретского междуречья и Среднего Поднестровья (Honcu, Munteanu 2018, 453-

The fibulae are almost identical (fig. 3). They differ only in terms of height and weight. Supposedly, the fibulae were made of bronze. They belong to products with a smooth bow, arched and slightly flattened shape. The maximum length of the fibula is 4.3 cm, the height varied from 1.2 to 1.5 cm. The diameter of the bow shank is 0.4 cm. The foot fits snugly to the bow, has a decor in the form of a biconical bead with a diameter of 0.5 cm, repoussed rims, as well as a trident-like element. The spring has six turns, three turns on each side, with a total width of 1.5 cm; the bowstring is external. The maximum diameter of the spring is 0.8 cm. A pin extends from the spring and is placed in a small receiver. The weight of one fibula is 9.11 g, the weight of the another one is 9.18 g.

Thus, the published fibulae from the hoard from the Stroentsy settlement are undoubtedly Early La Tène. They are typologically related to the Duchtsov-Münsingen horizon, and in terms of size, shape and style of the foot (the presence of a ball), they tend to the Duchtsov variant of fibulae. According to the chronological scheme of eastern La Tène, the Duchtsov-Münsingen horizon includes two stages (B1 and B2_a), the time range of which corresponds to 390/380 - 280/260 BC (Щукин 1994, 48-49). The studies show, that Duchtsov type fibulae are characteristic of the B2_a stage, which in total was dated to the last third of the 4th - first half of the 3rd century BC (330-280 BC). It should be noted that at this time there were some changes in the details of the structures of the Duchtsov fibulae, which is clearly evidenced by the small size and well-pronounced arched bows of specimens from the Stroentsy settlement. Such fibulae most likely survive to the end of the B2_a stage and they are the evidence of the end of the Duchtsov-Münsingen style on the eastern edge of

Отметим, что на сегодняшний день от Прута и до Днепра собрана достаточно представительная коллекция раннелатенских вещей, состоящих в основном из фибул и браслетов. При этом находки духцовских фибул с гладкой спинкой немногочисленны. Тем не менее, аналогии фибулам из городища Строенцы хорошо известны, и самые ближайшие из них происходят из памятников гетской культуры на правобережье Среднего Днестра. В первую очередь, это хорошо известные экземпляры с городищ Малая Сахарна и Рудь «Ла Шанцурь» (Топал 2012, 169, рис. 2/1, 2). Пять фибул были обнаружены на укрепленном поселении Большая Сахарна (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 412, fig. 106/4, 151/7-9; Niculiță et al. 2019, 308, fig. 29/14). Еще одна находка происходит с городища Мана III (Zanoci et al. 2015, 210-214, fig. 5/1). Все эти изделия очень близки «строенецким» фибулам. Прежде всего, их сближает форма спинки и наличие такой детали конструкции как биконическая бусина на ножке. Единственное отличие заключается в том, что все приведенные аналогии были изготовлены из железа. Таким образом, в Среднем Поднестровье на сегодняшний день известно о 10 находках раннелатенских фибул с гладкой спинкой, которые можно отнести к позднему духцовскому типу и датировать 330-280 гг. до н.э.

За пределами Поднестровья фибулы позднедуховского типа были обнаружены как в восточных, так и в западных регионах. Западнее Днестра раннелатенские фибулы происходят с

the Celtic world around 280 BC, while in the Western Celtic territories this style continued to exist (Щукин 1994, 44; Ерёменко 1997, 17; Ерёменко, Щукин 1998, 68).

It is generally accepted that the first La Tène objects east of the Carpathians appear at the beginning of the 4th century BC and their mass penetration falls on the B2_a and B2/C1 stages. Evidences of this are the finds of La-Tène imports in the Getae and Scythian settlements, as well as in the ancient cities of the North Black Sea region (Ерёменко 1997, 49). The area of their distribution is quite wide: from the Right Bank Prut Moldova and the Dniester in the west to the Right Bank Dnieper in the east. At the same time, it is in these regions that the greatest concentration of sites with early La Tène objects was noted (Ерёменко 1997, fig. 10)¹.

A representative collection of early La Tène objects has been collected, consisting mainly of fibulae and bracelets to date from the Prut to the Dnieper. At the same time, there are few finds of Duchstov fibulae with a smooth bow. Nevertheless, the analogies to fibulae from the Stroentsy settlement are well known, and the closest ones come from the sites of the Getae culture on the right bank of the Middle Dniester. Firstly, these are well-known specimens

¹ The 74 items with early La Tène objects were considered (28 in Getik, 31 in Scythia, and 15 in the forest zone) in the monograph of V.E. Eremenko. Materials were used from excavations of the Pontic cities of the western coast, Crimea and Taman in addition to barbarian settlements. At the same time, the author himself draws attention to objects that he did not take into account from previously published and newly discovered sites (Ерёменко 1997, 38). The geography of finds of early La Tène objects has expanded since the publication of the V.E. Eremenko's book in 1997. New materials from the Prut-Siret interfluvium and the Middle Dniester region have been added to the list of early La Tène items (Honcu, Munteanu 2018, 453-458, pl. I-II; Zanoci et al. 2015, 210-214; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 412, fig. 106/4, 151/7-9)

458, pl. I-II; Zanoci et al. 2015, 210-214; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 412, fig. 106/4, 151/7-9).

территории Прутско-Сиретского междуречья. Здесь выявлено 17 пунктов с находками как ранних, так и поздних вариантов духцовских фибул (Honcu, Munteanu 2018, 453-458, pl. I-II). К востоку от Днестра наиболее близкая аналогия, изготовленная из бронзы, была выявлена в погребении с трупосожжением у с. Залесье в лесной части Среднего Поднепровья и датирована ступенью B2_a (Кухаренко 1959, 31-32, 48, рис. 1/1; Еременко 1997, 45). Еще одна похожая фибула была найдена при случайных обстоятельствах в ходе исследования городища у с. Липлява на правобережье Среднего Днестра (Кухаренко 1959, 49, рис. 1/2).

В целом, несмотря на достаточно широкий ареал распространения позднедуховских фибул, их наибольшая концентрация отмечена в Среднем Поднестровье.

Наряду с фибулами к латенским предметам следует отнести обнаруженную в составе клада **цепочку**. Судя по фотографии, она изготовлена из бронзы (рис. 4). Её звенья представляют собой сомкнутые колечки овальной и круглой формы, изготовленные из плоского в сечении прута. О длине цепочки, а также о размерах звеньев судить невозможно. По всей видимости, общая длина изделия была не менее 50 см. Достоверно известно, что масса цепочки составляет 12,18 г.

Несмотря на внушительную коллекцию латенских вещей, обнаруженных восточнее Карпат от Сирета до Днестра, бронзовая цепочка с городища Строенцы является пока единственной подобной

from the sites of Saharna Mică and Rudi “La Șanțuri” (Topal 2012, 169, fig. 2 /1, 2). Five fibulae were found at the fortified settlement of Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 412, fig. 106/4, 151/7-9; Niculiță et al. 2019, 308, fig. 29/14). Another find comes from the site of Mana III (Zanoci et al. 2015, 210-214, fig. 5/1). All these products are very close to “Stroentsy” fibulae. The form of a bow and the presence of such a design detail as a biconical bead on a foot bring them together. The only difference is that all of these analogies were made of iron. Thus, about 10 finds of early La-Tène fibulae with a smooth bow are known today in the Middle Dniester region, which can be attributed to the late Duchtsov type and dated to the 330-280 BC.

Fibulae of the late Duchtsov type were found both in the eastern and western regions outside the Dniester region. Early La-Tène fibulae originate from the territory of the Prut-Siret interfluvium to the west of the Dniester. 17 sites were identified here with finds of both early and late variants of Duchtsov fibulae (Honcu, Munteanu 2018, 453-458, pl. I-II). The closest analogy made of bronze was found in a cremation burial near the Zalesye village in the forest part of the Middle Dnieper region to the east of the Dniester and is dated by the B2_a stage (Кухаренко 1959, 31-32, 48, рис. 1/1; Еременко 1997, 45). Another similar fibula was found under random circumstances during the study of the settlement near the village Liplyava on the right bank of the Middle Dnieper (Кухаренко 1959, 49, fig. 1/2).

In general, the greatest concentration of the late Duchtsov fibulae is fixed in the Middle Dniester region, despite their wide distribution.

Рис. 4. Бронзовая цепочка из клада с городища Строенцы.

Fig. 4. Bronze chain from a hoard from the Stroentsy settlement.

находкой в указанном регионе. Однако различные бронзовые цепочки хорошо известны на латенских памятниках, ближайшие из которых расположены в Закарпатской Украине. Целая серия разнообразных цепочек была обнаружена на эталонном памятнике Закарпатья – поселении Галиш-Ловачка (Бідзіля 1964, 123-126, табл. VII/3). Считается, что такие изделия использовались в качестве поясных ремней – боевых портупей у мужчин и украшений у женщин. Кроме того, в ходе археологических раскопок памятника найдена небольшая коллекция литейных форм, с помощью которых

The chain found in the hoard should be attributed to La-Tène objects along with fibulae. It was made of bronze judging by the photograph (fig. 4). Its links are closed rings of an oval and round shape, made of a rod, flat in cross-section. It is impossible to judge the length of the chain, as well as the size of the links. Apparently, the total length of the item was at least 50 cm. It is reliably known that the weight of the chain is 12.18 g.

A bronze chain from the Stroentsy settlement is the only such find in this region so far despite the impressive collection of La Tène items found east of the Carpathians

изготавливались звенья для бронзовых цепочек, что подтверждает их местное производство (Бідзіля 1964, 108-111, табл. III; Бідзіля 1971, 62-65, рис. 22). При их описании было установлено, что диаметры колец варьировали от 1,3 до 2,3 см, что никак не соответствует размерам звеньев бронзовой цепочки с городища Строенцы. Среди бронзовых цепочек из Галиш-Ловачки встречаются экземпляры, которые по форме, величине (диаметр до 0,8 см) и технике изготовления очень схожи с нашей находкой. В.И. Бидзиля предположил, что они использовались в составе коромысловых весов для подвешивания чашек, аналогии которым хорошо известны на кельтских памятниках Чехии (Бідзіля 1964, 111).

Однако находка бронзовой цепочки в составе клада вместе с различными предметами украшений свидетельствует об ее использовании совместно с фибулами в качестве аксессуара костюма. При этом цепочка могла служить и нагрудным украшением, как фибулы, и украшением пояса. Показательной находкой является бронзовая среднелатенская фибулы с прикрепленной к ней короткой цепочкой из могильника Корчеватое в Днепропетровском Правобережье (Самойловський 1947, 105, рис. 7).

Если говорить о датировке бронзовых цепочек в целом, то в хронологической схеме восточного латена начало их появления исследователи относят к ступени В2_b, возможно даже к ее заключительному этапу, т.е. к 260-230 гг. до н.э. Более широкое распространение они получают на следующих ступенях, где массово продолжают использоваться вплоть до фазы С1_b включительно,

from Siret to the Dnieper. However, various bronze chains are well known in the La Tène sites, the closest of which are located in the Transcarpathian Ukraine. A whole series of various chains was found at the reference site of Transcarpathia – the Galish-Lovachka settlement (Бідзіля 1964, 123-126, табл. VII/3). It is believed that such products were used as waist-belts, battle harnesses for men and adornments for women. In addition, a small collection of casting molds was found during the archaeological excavations of the site, with the help of which links for bronze chains were made, that confirms their local production (Бідзіля 1964, 108-111, табл. III; Бідзіля 1971, 62-65, рис. 22). When describing them, it was found that the diameters of the rings varied from 1.3 to 2.3 cm, which in no way corresponds to the dimensions of the links of the bronze chain from the Stroentsy settlement. There are specimens that are very similar in shape, size (diameter up to 0.8 cm) and manufacturing technique to our find among the bronze chains from Galish-Lovachka. V.I. Bidzilya suggested that they were used as part of a beam balance for hanging cups, the analogies of which are well known on the Celtic sites of the Czech Republic (Бідзіля 1964, 111).

However, the discovery of a bronze chain in the hoard together with various pieces of jewelry indicates its use in conjunction with fibulae as a costume accessory. At the same time, the chain could serve both as a breast decoration, like like, and as a belt decoration. An indicative find is the bronze middle La Tène fibula with a short chain attached to it from the Korchevatoye cemetery in the Right Bank Dnieper region (Самойловський 1947, 105, рис. 7).

временной промежуток которой охватывает последнюю четверть III - начало II в. до н.э. (Щукин 1994, 49-51; Еременко, Щукин 1998, 68, 72-77, рис. 6).

Таким образом, публикуемые в настоящей работе отдельные вещи из клада (две бронзовые фибулы и бронзовая цепочка) имеют самое прямое отношение к латенскому культурному импульсу к востоку от Карпат. Фибулы раннелатенской конструкции, бесспорно, являются более ранними изделиями в составе клада. Бронзовые среднелатенские цепочки получили широкое распространение только во второй половине III в. до н. э., во всяком случае, не ранее последнего десятилетия второй половины столетия.

Вне всякого сомнения, обнаруженный на городище Строенцы клад металлических украшений представляет огромный научный интерес. Во-первых, для указанного времени в Среднем Поднестровье это третий достоверно локализованный клад с достаточно богатым набором предметов ювелирного искусства. Первым является клад с городища Матеуцы (1954 г.), тщательно проанализированный в настоящее время (Băţ, Zănoşi, Cojocari 2019). Еще один клад был выявлен в ходе археологических раскопок на городище Большая Сахарна в 2010 г. (Niculiţă, Zănoşi, Băţ 2016, fig. 151/1-3). Важно, что все эти клады связаны с конкретными поселенческими памятниками. В отличие от кладов Матеуц и Большой Сахарны, где были обнаружены предметы местного (фракийского/гетского) производства, клад

If we talk about the dating of bronze chains as a whole, then in the chronological scheme of the eastern La Tène the researchers attribute the beginning of their appearance to the B2_b stage, possibly even to its final phase, i.e., to 260-230 BC. They become more widespread at the next stages, where they continue to be used in large quantities up to phase C1_b inclusive, the time period of which covers the last quarter of the 3rd - the beginning of the 2nd century BC (Щукин 1994, 49-51; Ерёменко, Щукин 1998, 68, 72-77, рис. 6).

Thus, the individual items from the hoard published in this work (two bronze fibulae and a bronze chain) are directly related to the La Tène cultural impulse east of the Carpathians. The fibulae of the early La Tène construction are undoubtedly the earlier items in the hoard. Bronze Middle La Tène chains became widespread only in the second half of the 3rd century BC, in any case, not earlier than the last decade of the second half of the century.

There is no doubt that the hoard of metal adornments discovered at the Stroentsy settlement is of great scientific interest. Firstly, this is the third reliably localized hoard with a fairly rich set of jewelry items for the indicated time in the Middle Dniester region. The first is a hoard from the Mateuţi settlement (1954), which has been thoroughly analyzed at the present time (Băţ, Zănoşi, Cojocari 2019). Another treasure was discovered during archaeological excavations at the settlement of Saharna Mare in 2010 (Niculiţă, Zănoşi, Băţ 2016, fig. 151/1-3). It is important that all these hoards are associated with concrete settlement sites. Secondly, the hoard from the Stroentsy settlement contained finds of a different cultural origin (Thracian/Getae – bracelets, Scythian – earrings and a ring,

из городища Строенцы содержал находки, имеющие разнокультурное происхождение: фракийское/гетское – браслеты, скифское – серьги и перстень, латенское – фибулы и цепочка.

В этой связи полная публикация клада из городища Строенцы представляется весьма актуальной. В настоящее время, на основании анализа латенских аксессуаров костюма время депонирования клада предварительно можно определить второй четвертью III в. до н.э.

Библиография / Bibliography

Амброз 1966: А. Амброз, Фибулы юга европейской части СССР. Свод археологических источников, Д.1-30 (Москва 1966).

Артамонов 1955: М. Артамонов, Археологические исследования в Южной Подолии в 1952-1953 гг. КСИИМК 59, 1955, 100-117.

Бідзіля 1964: В.І. Бідзіля, Поселення Галіш-Ловачка (за матеріалами розкопок Т. Легоцького). Археологія 17, 1964, 92-143.

Бідзіля 1971: В.І. Бідзіля, Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери (Київ 1971).

Еременко 1997: В.Е. Еременко, «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнополитических процессов III-I вв. до н.э. в Центральной и Восточной Европе (Санкт-Петербург 1997).

Еременко, Щукин 1998: В.Е. Еременко, М.Б. Щукин, К вопросу о хронологии восточного Латена и позднего предримского времени. АСГЭ 33, 1998, 61-89.

Laten – fibulae and chain), unlike the treasures of Mateuți and Saharna Mare, where items of local (Thracian/Getae) production were discovered only.

In this regard, the complete publication of the hoard from the Stroentsy settlement seems to be very relevant. At present, the time of the deposit of the hoard can be preliminary determined by the second quarter of the 3rd century BC based on the analysis of the La Tène costume accessories.

Кухаренко 1959: Ю.В. Кухаренко, Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы. СА 1, 1959, 31-51.

Савельев 2013: О.К. Савельев, Фібули з Тіри (знахідки 1996-2010 рр.). Археологія 2, 2013, 100-115.

Самойловський 1947: І. Самойловський, Корчоватський могильник. Археологія 1, 1947, 101-109.

Синика 2017: В.С. Синика, Латенская фибула из Токмазеи. В: Вестник Воронежского государственного университета. Сер. Итоория. Политология. Социология, № 2 (Воронеж 2017), 111-115.

Синика, Иващенко 2017: В.С. Синика, М.В. Иващенко, Комплекс находок III в. до н.э. из поселения Слободзеи. В: Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 19, № 3 (Самара 2017), 223-228.

Спицын 1904: А. Спицын, Памятники латенской культуры в России. Известия Императорской Археологической Комиссии 12, 1904, 78-86.

Спицын 1948: А.А. Спицын, Поля погребальных урн. СА 10, 1948, 53-72.

Топал 2012: Д. Топал, Новые находки раннелатенских импортов между Прутом и Днестром. В: Древности Северного Причерноморья III-II вв. до н.э. Материалы международной научной конференции, Тирасполь, 16-19 октября 2012 г. (Тирасполь 2012), 169-171.

Тельнов, Четвериков, Синика 2016: Н.П. Тельнов, И.А. Четвериков, В.С. Синика, Скифский могильник III-II вв. до н. э. у с. Глиное (Тирасполь 2016).

Фабрициус 1951: И.В. Фабрициус, Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР (Киев 1951).

Щукин 1994: М.Б. Щукин, На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III до н.э. - I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе (Санкт Петербург 1994).

Бăț, Zancoci, Cojocari 2019: M. Băț, A. Zancoci, E. Cojocari, Tezaurul de piese de podoabă de la Mateuți: noi date și interpretări. In: (Eds. A. Zancoci, M. Băț) Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis (Chișinău 2016), 297-322.

Honcu, Munteanu 2018: S. Honcu, L. Munteanu, A fibula of celtic origin in the collection of Archeology Institute in Iași. In: (Eds. S. Țurcanu, C.-E. Ursu) Materiality and identity in pre- and protohistoric Europe. Homage to Cornelia-Magda Lazarovici (Suceava 2018), 453-462.

Niculiță, Zancoci, Băț 2016: I. Niculiță, A. Zancoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).

Niculiță et al. 2019: I. Niculiță, A. Zancoci, M. Băț, V. Dulgher, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, raionul Rezina (2017-2019). Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 253-322.

Zancoci et al. 2015: A. Zancoci, O. Munteanu, I. Tentiuc, V. Bubulici, Noi descoperiri arheologice din epoca fierului în preajma satului Mana, raionul Orhei. Tyragetia s.n. IX/1, 2015, 209-220.

Др. Сергей Фидельский / Dr. Serghei Fidelsky

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко /
T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University
Тирасполь / Tiraspol
e-mail: fidel1975@mail.ru

Originalitate și imitație
în tipurile de vase geto-dacice
din dava de la Crăsanii de Jos –
Piscul Crăsani (România)

Originalité et imitation dans les
types de vases géto-daces trouvés
dans la dava de Crăsanii de Jos –
Piscul Crăsani (Roumanie)

Valeriu Sîrbu
Ioan-Valentin Cernău

Cuvinte-cheie: geto-daci, sec. II-I a. Chr., imitații de vase după piese elenistice.

Rezumat: Prosperitatea comunității de la Crăsanii de Jos – *Piscul Crăsani* venea din resursele înconjurătoare (pământ fertil, pășuni și bălți), dar și din situarea ei pe o importantă cale de comunicație și comercială între centrele greco-elenistice de pe malul vestic al Mării Negre spre interiorul spațiului getic și, apoi, spre spațiul intracarpatic.

Mots-clés: Géo-Daces, IIe-Ier s. av. J.-C., imitations de vases d'après des pièces hellénistiques.

Résumé: A Crăsanii de Jos-*Piscul Crăsani* la prospérité de la communauté était due, d'une part, aux ressources environnantes (terre fertile, pâturages et marécages) et de l'autre, à sa position sur une importante voie de communication et commerciale reliant les centres gréco-hellénistiques du bord occidental de la Mer Noire, l'intérieur du territoire gétique et, ensuite, l'espace intra-carpatique.

La *Piscul Crăsani* s-au identificat minimum 236 de vase, inspirate după recipiente elenistice, provenind, în ordine descrescătoare, de la: boluri cu decor în relief, boluri fără decor în relief, pithoi, urcioare, lekanai, krateroi, kantharoi, amfore, skyphoi, vase-colonete, rhyton. Dacă numărul total de recipiente analizate a fost estimat la circa 2100, atunci rezultă că vasele de inspirație elenistică reprezintă aproape 9% din total.

A *Piscul Crăsani* on a identifié au moins 236 vases inspirés d'après des récipients hellénistiques, provenant, en ordre décroissant, de: bols au décor en relief, bols sans décor en relief, pithoi, jarres, lekanai, krateroi, kantharoi, amphores, skyphoi, vases-colonnette, rhyton. Si le nombre total de récipients analysés a été estimé à environ 2100, alors il résulte que les vases d'inspiration hellénistique représentent presque 9% du total.

Date generale despre sit

Situl fortificat se află pe un promontoriu, situat pe terasa superioară a malului drept al râului Ialomița, înconjurat pe trei laturi de pante abrupte, ceea ce-i asigură o bună protecție naturală (fig. 1/1). Singura zonă expusă, cea de sud, a fost întărită prin două șanțuri de apărare, dublate de valuri, cel mai complex dotat și cu palisadă. Așezarea nefortificată este situată la sud de promontoriu, dincolo de șanțul de apărare (fig. 1/2).

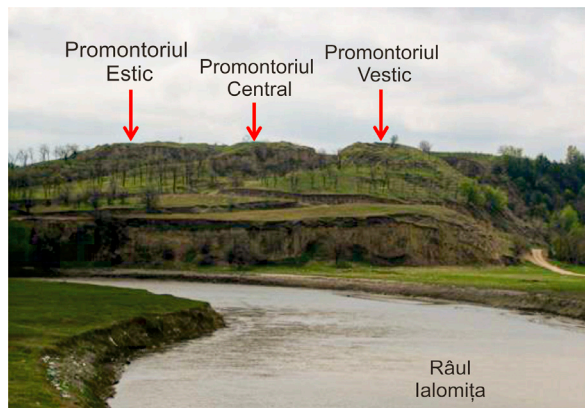
Pe baza întinderii locuirii și a fortificațiilor, a numărului și a tipurilor de complexe identificate, a

Données générales sur le site

Le site fortifié se trouve sur un promontoire, situé sur la terrasse supérieure, droite, de la rivière Ialomița, entouré de trois côtés de pentes abruptes, ce qui lui assurait une bonne protection naturelle (fig. 1/1). La seule zone exposée, celle du midi, a été fortifiée par deux fossés de défense, doublés de *valla*, le plus complexement dotée et avec palissade. L'établissement non-fortifié se trouve au sud du promontoire, au-delà du fossé de défense (fig. 1/2).

Si on prend en compte l'étendue de l'habitation et des fortifications, le nombre et les types de complexes

1

2

Fig. 1. Piscul Crăsani. 1 - Vedere dinspre Nord, cu cele trei promontorii, rezultat al eroziunii naturale a sitului; 2 - vedere aeriană a sitului: cetatea, așezarea nefortificată și necropola tumulară (foto Carmen Bem).

Fig. 1. Piscul Crăsani. 1 - Vue du Nord, avec le trois promontoires, résultat de l'érosion naturelle du site; 2 - vue aérienne du sit: la citadelle, l'établissement non-fortifié et la nécropole tumulaire (photo Carmen Bem).

existenței unei zone sacre, ca și a bogăției și varietății inventarului descoperit, se poate aprecia că la *Piscul Crăsani* a existat, în sec. II-I a. Chr., cel mai important centru rezidențial geto-dacic din sud-estul Câmpiei Române (Andrieșescu 1924; Pârvan 1926; Vulpe R. 1966). Din păcate, situl a suferit numeroase distrugereri, atât din cauze naturale (eroziune, prăbușirea malurilor), cât și antropice (exploatări de loess, căutători de comori).

Este important de menționat că aici au fost descoperite vestigii și din alte epoci: neolitic (mileniul al V-lea a. Chr.), Prima epocă a Fierului (sec. X-IX a. Chr.), perioada getică timpurie (sec. IV-III a. Chr.) și Evul mediu timpuriu (sec. IX-XI p. Chr.).

identifiés, l'existence d'une zone sacrée, ainsi que l'abondance et la variété de l'inventaire découvert, on peut considérer qu'il y a eu, aux IIe-Ier s. av. J.-C., à *Piscul Crăsani*, le plus important centre résidentiel géto-dace du sud-est de la Plaine Roumaine (Andrieșescu 1924; Pârvan 1926; Vulpe R. 1966). Malheureusement, le site a subi nombre de destructions, autant pour causes naturelles (érosion, effondrement des bords), qu'anthropiques (exploitation du loess, chasseurs de trésors).

Il est important de mentionner que l'on y a découvert de vestiges d'autres époques: néolithique (V^e mill. av. J.-C.), Premier Age du Fer (X^e-IXe s. av. J.-C.), période gétique ancienne (IVe-IIIe s. av. J.-C.) et Moyen Age ancien (IXe-XIe s. ap. J.-C.).

Piscul Crăsani este unul din cele mai vechi situri geto-dacice cercetate: în 1870 și 1876 de Dumitru Butculescu, pentru recoltarea de piese, iar săpături sistematice au fost executate, în 1923, de către Ioan Andrieșescu, rezultatele acestei ultime campanii fiind imediat publicate (Andrieșescu 1924, 1-111, pl. I-III); aceste vestigii au fost, apoi, incluse de Vasile Pârvan în *Getica* (1926, 173-219). Săpăturile au fost reluate de D. Berciu, R. Vulpe, Niță Anghelescu, în 1969-1973, iar între 1976-1987 – de un colectiv condus de Niculae Conovici. Din păcate, doar o mică parte din rezultatele săpăturilor propriu-zise au fost publicate (Conovici 1979, 143-145; Conovici, Neagu 1981, 193-200), la care se adaugă o serie de articole valoroase privitoare la unele categorii deosebite de piese, așa cum sunt vasele de cult, bolurile cu decor în relief, figurinele antropomorfe, monedele (Conovici 1974, 295-301; Conovici 1978, 165-183; Conovici 1980, 139-143; Conovici 1981, 571-579; Conovici 1987, 92-99; Conovici 1994, 61-83; Sîrbu 2009, 19-31). Din anul 2011 s-au reluat săpăturile, publicându-se, totodată, atât rapoartele anuale de săpături (Neagu et al. 2012; Neagu et al. 2013; Neagu et al. 2015; Neagu et al. 2016; Neagu et al. 2017; Neagu et al. 2018; Sîrbu et al. 2019), cât și o serie de articole și studii (Sîrbu, Constantin 2012, 77-112; Sîrbu et al. 2014, 207-257; Sîrbu et al. 2020, 179-207).

Repertoriul vaselor ceramice de la *Piscul Crăsani* este deosebit de bogat și variat, descoperindu-se aproape toate tipurile caracteristice olăriei geto-dacice din sec. II-I a. Chr., dar acum vom prezenta, succint, doar imitațiile locale după modelele elenistice de vase.

Piscul Crăsani est l'un des plus anciens sites géto-daces fouillés: en 1870 et 1876 par Dumitru Butculescu pour recueillir des pièces, et des fouilles systématiques, faites en 1923, par Ioan Andrieșescu, dont les résultats furent tout de suite publiés (Andrieșescu 1924, 1-111, pl. I-III); plus tard, Vasile Pârvan allait inclure ces vestiges dans *Getica* (1926, 173-219). Les fouilles seront reprises par D. Berciu, R. Vulpe, Niță Anghelescu en 1969-1973, et continuées en 1976-1987 par un collectif dirigé par Niculae Conovici. Malheureusement, une petite partie des résultats de ces fouilles ont été publiés (Conovici 1979, 143-145; Conovici, Neagu 1981, 193-200); on y ajoute une série d'articles de valeur concernant certaines catégories particulières de pièces, comme les vases de culte, les bols au décor en relief, les figurines anthropomorphes, les monnaies (Conovici 1974, 295-301; Conovici 1978, 165-183; Conovici 1980, 139-143; Conovici 1981, 571-579; Conovici 1987, 92-99; Conovici 1994, 61-83; Sîrbu 2009, 19-31). A partir de 2011 on a repris les fouilles et on a publié, autant les rapports annuels de fouilles (Neagu et al. 2012; Neagu et al. 2013; Neagu et al. 2015; Neagu et al. 2016; Neagu et al. 2017; Neagu et al. 2018; Sîrbu et al. 2019), qu'un nombre d'articles et études (Sîrbu, Constantin 2012, 77-112; Sîrbu et al. 2014, 207-257; Sîrbu et al. 2020, 179-207).

Le répertoire des vases céramiques de *Piscul Crăsani* est particulièrement riche et varié, car on y a trouvé presque tous les types caractéristiques de la poterie géto-dace des IIe-Ier s. av. J.-C., mais nous n'y allons présenter, brièvement, que les imitations locales d'après les modèles hellénistiques de vases.

Vasele de tradiție locală. În ceea ce privește tipologia vaselor locale, *Piscul Crăsani* se înscrie în „tiparul” așezărilor getice din această perioadă. Astfel, se constată predominanța anumitor tipuri de recipiente, precum: borcanul, fructiera, vasul bitronconic, cana, dar și prezența, în procentaje mai mici, a celorlalte tipuri de vase getice: ceașca, ceașca-opaiț, castronul, bolul, strecurătoarea etc. (Cernău 2018).

Vom aminti și ilustra, doar succint și selectiv, tipurile de vase de tradiție locală, modelate cu mâna sau cu roata, așa cum sunt borcanele, cupele cu picior înalt (fructierele), ceștile-opaiț, ceștile, cănille, vasele de provizii, străchinile, castroanele (fig. 2).

Borcanele, toate modelate cu mâna, de diverse capacități și forme, decorate în relief ori prin incizie, sunt cele mai numeroase, ele acoperind o gamă variată din nevoile comunității, îndeosebi în pregătirea hranei.

Cupele cu picior înalt (fructierele), majoritar modelate cu mâna, dar și cu roata, sunt foarte frecvente, ceea ce ne indică larga lor utilizare de către comunitatea de aici; este de semnalat că pe Promontoriul de Est, unde se află zona sacră, s-au descoperit cele mai numeroase fructiere cu piciorul decupat („ferestre”), ceea ce sugerează folosirea acestui tip în ritualurile sacre (Sîrbu et al. 2020, 185, fig. 9).

Sunt prezente, desigur, și cunoscutele *cești-opaiț*, tipice pentru toată aria de locuire a geto-dacilor din sec. II a. Chr. - I p. Chr.

Vases de tradition locale. Pour ce qui est de la typologie des vases locaux, *Piscul Crăsani* s'inscrit dans le «modèle» des établissements gétiques de cette période. On constate, ainsi, la prédominance de certains types de récipients, tels: bocal, vase sur pied, vase bi-tronconique, broc, ainsi que la présence, plus rarement, des autres types de vases gétiques: tasse, tasse-lampe, soupière, bol, passoire etc. (Cernău 2018).

Nous allons mentionner et illustrer, d'une manière succincte et sélective, les types de vases de tradition locale, faits main ou tournés, tels les bocaux, les coupes sur pied haut, les tasses-lampes, les tasses, les brocs, les vases de provisions, les écuellles, les soupières (fig. 2).

Les bocaux, tous faits-main, de diverses capacités et formes, décorés en relief ou par incision, sont les plus nombreux, couvrant une gamme diverse des nécessités de la communauté, en particulier pour préparer la nourriture.

Les coupes sur pied haut, la plupart d'elles modelées à la main, mais aussi tournées, sont très fréquentes, ce qui indique leur large utilisation dans la communauté; il est à signaler le fait que, sur le Promontoire Oriental, là où se trouve la zone sacrée, ont été mises au jour les plus nombreuses coupes sur pied découpé («fenêtres»), ce qui veut dire qu'on les utilisait dans les rituels sacrés (Sîrbu et al. 2020, 185, fig. 9).

Il y a, également, les bien-connues *tasses-lampes*, typiques pour toute l'aire d'habitation des Géo-Daces des IIe s. av. J.-C. - Ier s. ap. J.-C.

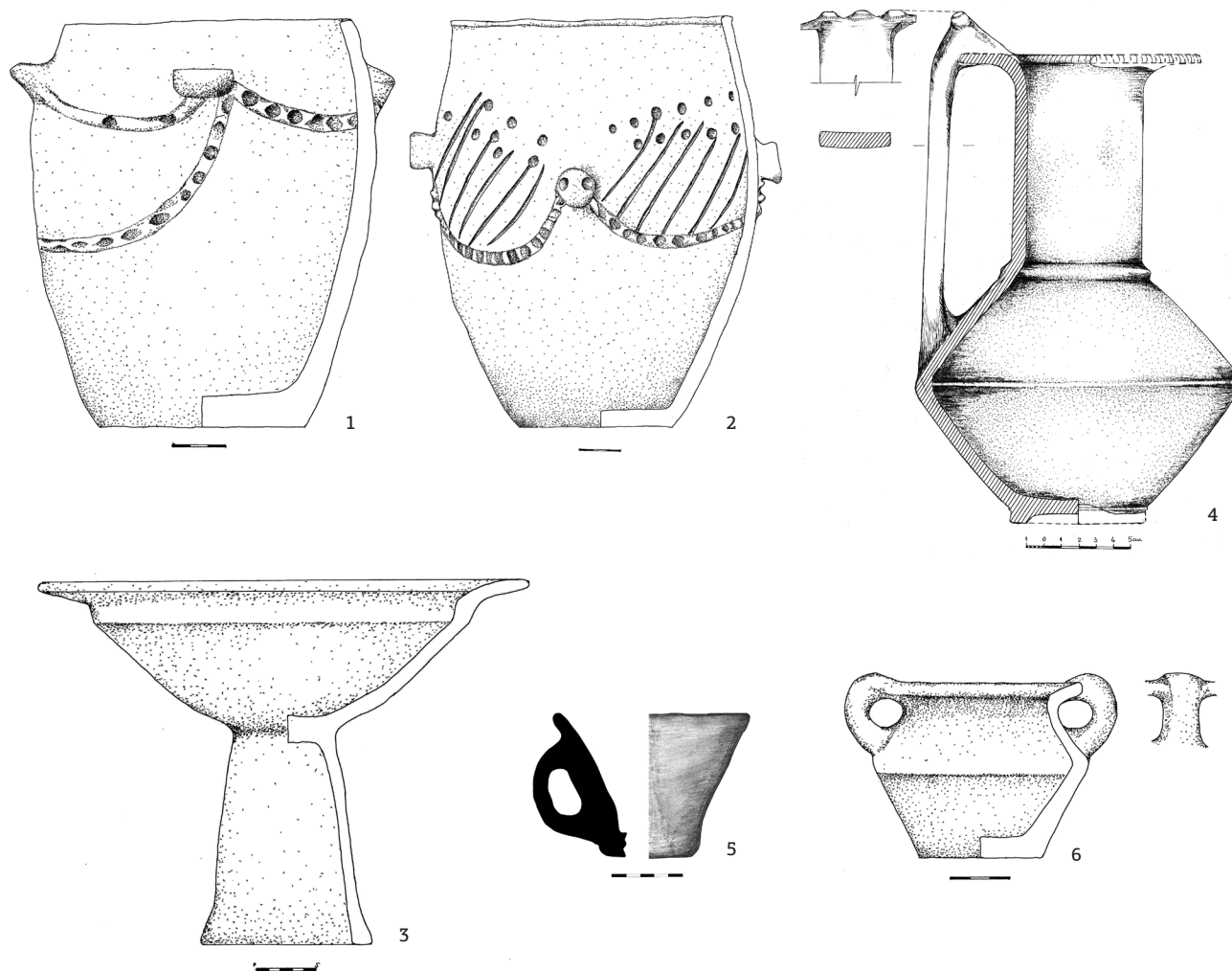

Fig. 2. Vase geto-dacice tradiționale, modelate cu mână.

Fig. 2. Vases géto-daces traditionnels, modelés à la main.

Cănille fac parte dintr-o altă categorie, bine reprezentată, de recipiente, modelate atât cu mâna, cât și cu roata, de forme și capacități diverse, ornamentate, îndeosebi, prin lustruire.

Vasele de inspirație elenistică. Contactul cu lumea grecească și elenistică a dus la preluarea unor tehnologii și modele de vase de către geto-daci, posibile și datorită prezenței numeroaselor colonii grecești pe malul de vest și de nord-vest al Mării Negre.

Imitațiile locale după vase de import reprezintă un procentaj relativ mare în cadrul acestui sit, mai ales dacă ne raportăm la situația altor așezări getice din estul Câmpiei Munteniei. În urma analizei a peste 46.000 de fragmente ceramice, provenite din așezarea de la *Piscul Crăsani*, a rezultat o cotă de circa 2% a acestora, cu decalaje semnificative, însă în privința diverselor tipuri de vase (Cernău 2018)¹. În ordinea frecvenței, imitațiile după formele elenistice sunt reprezentate de: boluri cu decor în relief, boluri nedecorate, pithoi, lekanai, skyphoi, kantaroi, vase-colonetă, lagynoi, kratere etc.

Pithoi. Imitațiile după pithoi sunt relativ frecvente, deoarece, prin cele minimum 20 de exemplare, ele reprezintă aici aproape 1% din totalul vaselor analizate (fig. 3-4).

Toate exemplarele sunt modelate la roată, din pastă de foarte bună calitate și arse oxidant. Corpul este

Une autre catégorie de récipients bien représentée sont les *brocs*, modelés autant à la main, qu'au tour, de formes et capacités diverses, ornementés surtout par polissage.

Vases d'inspiration hellénistique. Le contact avec le monde grec et hellénistique a fait que les Géo-Daces en empruntent des technologies et modèles de vases, vu que de nombreuses colonies grecques se trouvaient sur le bord ouest et nord-ouest de la Mer Noire.

Les imitations locales d'après des vases importés représentent un pourcentage relativement élevé dans ce site, surtout si l'on se rapporte à la situation d'autres établissements gétiqes à l'est de la Plaine de Valachie. L'analyse de plus de 46.000 fragments céramiques provenus de l'établissement de *Piscul Crăsani* a révélé un pourcentage de 2% pour ceux-ci, avec des décalages significatifs par rapport aux autres types de vases (Cernău 2018)¹. En ordre de leur fréquence, les imitations d'après les formes hellénistiques sont représentées de: bols à décor en relief, bols sans décor en relief, pithoi, jarres, lekanai, kantaroi, amphores, kraterei, skyphoi, vases-colonnette, rhyton.

Pithoi. Les imitations d'après des pithoi sont relativement fréquentes, puisque, par les 20 exemplaires, au minimum, elles y représentent environ 1% du total des vases analysés (fig. 3-4).

Tous les exemplaires sont tournés, en pâte de très bonne qualité et cuits en atmosphère oxydante. Le corps est

¹ Trebuie menționat că n-au fost analizate, încă, circa 24.000 de fragmente de vase, aflate în depozitele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. Oricum, este cel mai mare lot de piese analizate dintr-un sit geto-dacic, astfel că el este reprezentativ.

¹ Il faut mentionner que presque 24.000 fragments de vases qui se trouvent dans les dépôts de l'Institut d'Archéologie „Vasile Pârvan” de Bucarest n'ont pas encore été soumis à l'analyse. De toute façon, c'est le plus grand lot de pièces analysées d'un site géto-dace, de sorte qu'il est représentatif.

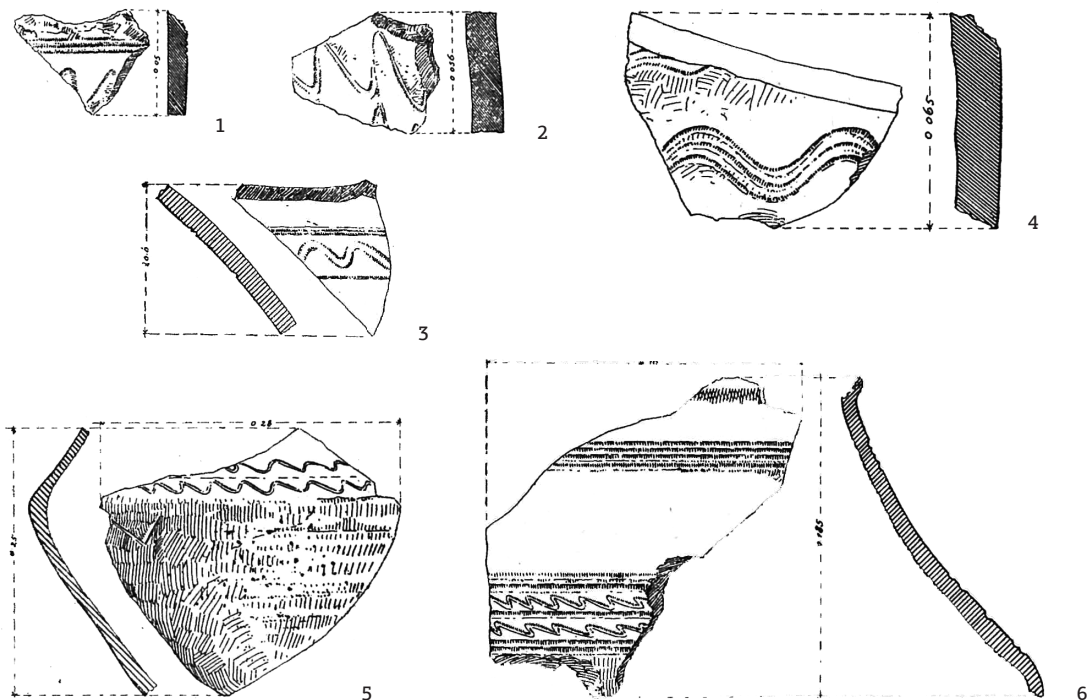

Fig. 3. Pithoi (după Andrieșescu 1924).

Fig. 3. Pithoi (d'après Andrieșescu 1924).

ovoidal, cu pereții groși și arcuiți, baza inelară, diametrul maxim aflându-se în jumătatea superioară a corpului; gura este invazată și relativ îngustă, raportată la înălțimea vasului, buza este masivă, aplatizată la partea superioară. Înălțimea lor este de la 50 cm la peste 80 cm, cu diametrul interior al gurii

ovoïdal, aux parois épaisses et archées, la base annulaire, le diamètre maximal étant dans la moitié haute de la panse; la bouche est envasée, relativement étroite, par rapport à la hauteur du vase, la lèvre massive, aplatie dans sa partie haute. Leur hauteur varie de 50cm à plus de 80 cm, le diamètre intérieur de la bouche mesure 14-24 cm, et la

Fig. 4. Pithoi.

Fig. 4. Pithoi.

între 14 cm și 24 cm, iar lățimea buzei este de 4-6 cm; grosimea pereților este de 1,0-1,4 cm la partea superioară, în timp ce la cea inferioară ajunge la 2 cm.

Toate recipientele din această categorie sunt atent netezite, uneori cu angobă fină la exterior. Majoritatea sunt decorate la exterior, pe jumătatea superioară. Astfel, 93% dintre pithoi descoperiți aici au caneluri late, de obicei câte două, iar decorul crestă îl regăsim pe 12% dintre recipiente, însă întotdeauna în asociere cu decorul canelat; creșturile sunt oblice, executate pe zona mai înaltă a canelurilor. Un singur exemplar

larguer de la lèvre, 4-6 cm; l'épaisseur des parois mesure 1,0-1,4 cm en haut et jusqu'à 2 cm en bas.

Tous les récipients de cette catégorie sont soigneusement lissés, parfois avec un engobe fin à l'extérieur. Ils sont, pour la plupart, décorés à l'extérieur, dans la moitié haute. Ainsi, 93% des pithoi y découverts ont des cannelures larges, parfois deux à deux, un décor entaillé sur 12% des récipients, toujours en association avec le décor canelé; les entailles sont obliques, faites sur la zone plus haute des cannelures. Un seul exemplaire présente une peinture noire à l'extérieur. Nous retrouvons, par exemple, les

prezintă pictură cu negru la exterior. Aceleași elemente de decor, cu excepția celui pictat, se regăsesc, de exemplu, și pe pithoi de la Grădiștea (Sîrbu 1996, 18, fig. 24/8; 28/20; 67) și Căscioarele – *Suharna* (Sîrbu et al. 1996, 15, fig. 33/7-9).

Privitor la utilizarea acestor recipiente, opiniile tuturor cercetătorilor concordă în a afirma rolul lor de stocare a proviziilor, dar, în ceea ce privește tipul de produse transportate sau depozitate în aceste vase, părerile sunt împărțite. Pe baza caracteristicilor pastei, Sebastian Matei (2010, 37) consideră că acestea au fost utilizate la stocarea lichidelor, opinie cu care suntem de acord, fără a exclude însă posibilitatea utilizării pithoilor pentru stocarea unor produse solide, cum ar fi grânele.

Vase-colonetă. Acest tip de vas este o prezență rarisimă în așezările getice. La *Piscul Crăsani* au fost descoperite două exemplare, fragmentare, și un fragment din baza altuia (fig. 5).

Toate trei sunt modelate cu mâna din pastă semifină. Arderea este de tip reducător pentru două dintre exemplare și oxidantă pentru cel de-al treilea. Din punct de vedere al decorului, constatăm diversitatea acestuia, chiar și în cazul unui lot atât de restrâns. Astfel, unul dintre vase are piciorul plin, cu secțiune circulară în partea inferioară și patrulateră în rest, iar muchiile celor patru fațete sunt ușor proeminente, la exterior păstrând urme de pictură cu roșu. Al doilea exemplar are piciorul cu secțiune hexagonală, iar pe buză prezintă o serie de proeminențe trilobate. Cel de-al treilea exemplar este fragmentar, însă păstrează pe picior patru brâuri verticale, așezate la capetele celor

mêmes éléments de décor, outre celui peint, sur les pithoi de Grădiștea (Sîrbu 1996, 18, fig. 24/8; 28/20; 67) et Căscioarele-*Suharna* (Sîrbu et al. 1996, 15, fig. 33/7-9).

Les chercheurs s'accordent à affirmer que ces vases servaient à stocker les provisions, mais les opinions en sont divergentes en ce qui concerne le type de produits transportés ou gardés dans ces vases. Sebastian Matei (2010, 37) prend en compte les caractéristiques de la pâte et croit qu'on les utilisait à stocker les liquides, opinion que nous acceptons, sans exclure pour autant la possibilité d'avoir utilisé les pithoi pour stocker aussi des produits solides, tels les graines.

Vases-colonnette. Ce type de vase est extrêmement rare dans les établissements gétiqes. A *Piscul Crăsani* on a trouvé deux exemplaires, fragmentaires et un morceau de la base d'un troisième (fig. 5). Tous les trois sont modelés à la main en pâte demi-fine. La cuisson est réductrice pour deux exemplaires et oxydante pour le troisième. L'on peut constater la diversité du décor, même s'il s'agit d'un lot tellement restreint. Ainsi, l'un des vases a le pied plein, en section circulaire en partie basse, et quadrilatère, dans le reste, et les carnes des quatre facettes sont légèrement proéminentes, ayant à l'extérieur des traces de peinture rouge. Le deuxième exemplaire a le pied en section hexagonale, et une série de proéminences trilobées sur la lèvre. Le troisième exemplaire est fragmentaire, mais il conserve sur le pied quatre bandes verticales, aux bouts des deux diamètres. Il servait, tout comme dans le monde gréco-romain, comme petit autel mobile dans le but d'apporter des offrandes à l'honneur des défunts (Trohani 2001-2002, 251).

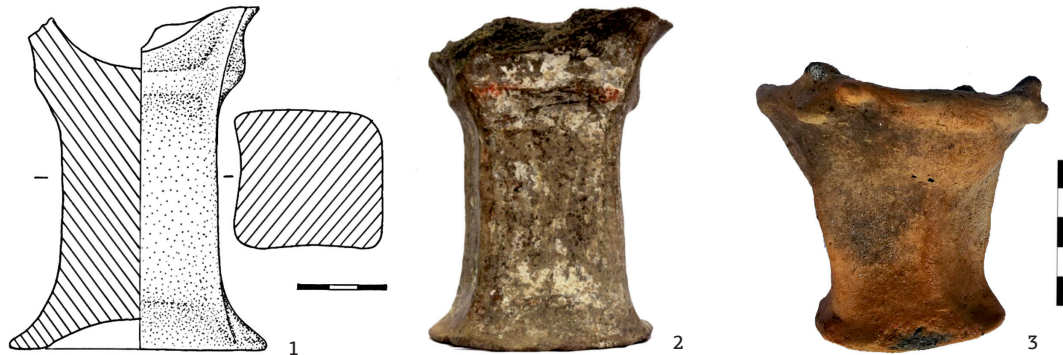

Fig. 5. Vase de tip colonetă.

Fig. 5. Vases du type-colonette.

două diametre. El era utilizat, ca și în lumea greco-romană, ca altăraș mobil, pentru a aduce ofrande în cinstirea defuncțiilor (Trohani 2001-2002, 251).

Rhytonul. Întrucât piesa a fost publicată în detaliu, inclusiv cu funcțiile rhytonului la traci și geto-daci, de către Niculae Conovici (1987, 92-99), vom prezenta doar datele esențiale ale piesei (fig. 6). Rhytonul ($\hat{H}=26,5$ cm; $DG=8,5$ cm) a fost modelat din argilă fină, cu pigmenți de mică și granule calcaroase, ars reducător; partea superioară, tronconică, a fost modelată la roată, iar cea inferioară, protoma în forma capului de cal, – cu mâna, apoi ele au fost lipite; tubul de scurgere, urechile și cele două șuvițe de pe frunte au fost modelate separat și adăugate ulterior. Coama a fost realizată prin decupare cu o spatulă, iar firele de păr – reprezentate prin incizii; pe partea inferioară a gâtului, doar în față,

Rhyton. Vu que Niculae Conovici (1987, 92-99), a publié la pièce en détail, y compris les fonctions du rhyton chez les Thraces et les Géo-Daces, nous nous bornerons à présenter les données essentielles de la pièce (fig. 6). Le rhyton ($H=26,5$ cm; $DB=8,5$ cm) a été modelé en argile fine, avec des pigments de mica et granules calcareuses, cuisson réductrice; la partie supérieure, tronconique, est tournée, tandis que la partie basse, le protomé en forme de tête de cheval, est modelée à la main, ensuite on les avait collées; le tube d'écoulement, les oreilles et les deux mèches sur le front ont été modelés à part et ultérieurement ajoutés. Un découpage à la spatule a fait la crinière, les cheveux étant représentés par des incisions; dans la partie basse du cou, au-devant seulement, ont été incisées, après la cuisson, deux lignes obliques, en forme de «X» (Conovici 1987, 92-93). La pièce se trouvait dans la couche, dans le voisinage de la zone sacrée à l'est de la citadelle.

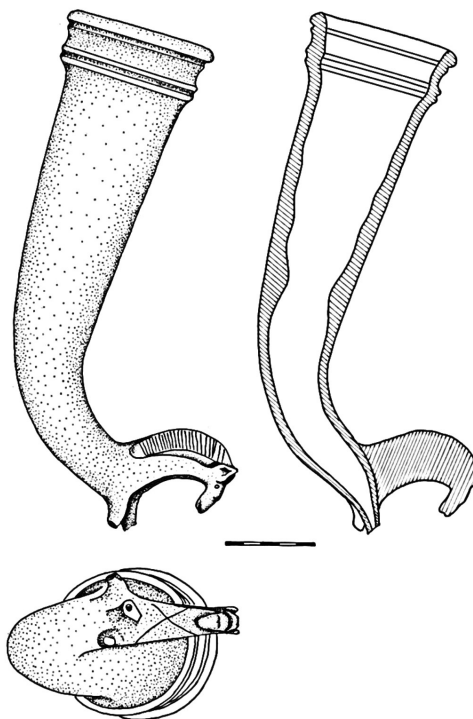

Fig. 6. Rhyton.

Fig. 6. Rhyton.

au fost incizate, după ardere, două linii oblice, în formă de „X” (Conovici 1987, 92-93). Piesa a fost găsită în strat, lângă zona sacră din estul cetății.

Se remarcă armonia proporțiilor, iar dinamismul calului este sugerat de cabrarea, de coama ce pare a flutura în vânt și de picioarele aruncate în față ale calului. Piese similare din ceramică, tot cu capete de cal, s-au mai descoperit și în alte așezări geto-dacice din sec. II-I a. Chr., ca cele de la Cetățeni

On y remarque l'harmonie des proportions, tandis que le cheval cabré, sa crinière qui flotte au vent et ses jambes dressés au-devant suggèrent son dynamisme. On a découvert des pièces similaires en céramique, toujours avec des têtes de chevaux, dans d'autres établissements géto-daces des IIe- Ier s. av. J.-C., telles ceux de Cetățeni (Mîrțu 1964, 529-534), Popești (Vulpe R. et al. 1955, 253, fig. 13/6; Turcu 1979, 131-132, pl. XXXVI/4), Sighișoara-Wietenberg (Crișan 1969, 201, pl. XXXVIII/4), Radovanu (Șerbănescu, Schuster 2020, 292, pl. XI/1) et, probablement, Poiana. Le

(Mîrțu 1964, 529-534), Popești (Vulpe R. et al. 1955, 253, fig. 13/6; Turcu 1979, 131-132, pl. XXXVI/4), Sighișoara-Wietenberg (Crișan 1969, 201, pl. XXXVIII/4), Radovanu (Șerbănescu, Schuster 2020, 292, pl. XI/1) și, probabil, Poiana. Rolul cultural al acestor piese în lumea tracică, indiferent dacă sunt din metale prețioase ori din ceramică, este acceptat de majoritatea cercetătorilor (Мапазов 1978).

Lekane. Au fost identificate fragmente provenind de la minimum șapte lekanai, ceea ce reprezintă circa 0,3% din totalul vaselor identificate (fig. 9). Majoritatea exemplarelor sunt lucrate din pastă fină sau semifină, modelate la roată și arse, de obicei, în mediu reducător; un singur fragment de lekane este ars oxidant. Decorul este prezent, la fragmentele identificate, în special la nivelul toartelor, prin fațetarea acestora sau prin aplicarea unor pastile de lut la partea superioară. Singurele elemente de decor pe corpul vaselor sunt benzile paralele.

Krater. Au fost descoperite minimum cinci exemplare fragmentare, modelate din pastă fină și semifină (fig. 7). Exemplarul parțial întregibil este modelat la roată din pastă semifină, cu ardere reducătoare. El are gura largă ($D=33$ cm), iar pe diametrul maxim are două toarte orizontale. Pereții sunt lustruiți atât la interior, cât și la exterior, iar decorul constă din patru incizii orizontale pe diametrul maxim și două incizii orizontale la partea inferioară a gâtului.

Kantharos. Au fost descoperiți, minimum, cinci kantaroi, înălțimea acestora variind între 9 și 17 cm (fig. 8). Exemplarele identificate sunt modelate

Fig. 7. Krateroi (2-3 - după Andrieșescu 1924).

Fig. 7. Krateroi (2-3 - d'après Andrieșescu 1924).

1

2

Fig. 8. Kantharoi.

Fig. 8. Kantharoi.

rôle cultuel de ces pièces dans le monde thrace, quelle qu'en fût la matière première (métaux précieux ou céramique), est accepté par la plupart des chercheurs (Мапазов 1978).

Lekane. On a identifié des fragments provenant d'au moins sept lékanai, ce qui représente environ 0,3% de tous les vases identifiés (fig. 9). La majorité des exemplaires sont faits en pâte fine ou demi-fine, tournés et cuits, d'habitude, en atmosphère réductrice; un seul fragment de lékane, est cuit en atmosphère oxydante. Les fragments identifiés présentent un décor surtout au niveau des anses, soit qu'elles sont facettées soit que l'on a appliqué des pastilles d'argile dans la partie supérieure. Les bandes parallèles constituent les seules éléments de décor sur le corps des vases.

Cratères. Au moins cinq exemplaires fragmentaires, modelés en pâte fine ou demi-fine ont été mis au jour (fig. 7). L'exemplaire que l'on pourrait partiellement compléter est modelé au tour en pâte demi-fine, cuisson réductrice. La bouche en est large (D=33 cm), et il est prévu, sur le diamètre maximal, de deux anses horizontales. Les parois sont lisses autant à l'intérieur qu'à l'extérieur, et le décor consiste en quatre incisions horizontales sur le diamètre maximal et deux incisions horizontales dans la partie basse de l'encolure.

Kantharos. On a trouvé, au minimum, cinq kantaroi dont la hauteur varie entre 9 et 17 cm (fig. 8). Les exemplaires identifiés sont tournés, en pâte de bonne qualité, la plupart avec engobe à l'extérieur et cuisson réductrice, décor assez varié. L'un des vases est ornementé sur la moitié haute du corps avec des lignes verticales polies, plus deux lignes horizontales sur l'encolure et deux autres au-dessus du

Fig. 9. Lekanoi.

Fig. 9. Lekanoi.

la roată, din pastă de bună calitate, majoritatea cu angobă la exterior și ardere reducătoare, iar decorul este destul de variat. Unul dintre vase este ornamentat pe jumătatea superioară a corpului cu linii verticale lustruite, plus câte două incizii orizontale pe gât și imediat deasupra diametrului maxim; toartele au câte o canelură verticală. Alte două exemplare au incizii orizontale sau caneluri.

Skyphos. Au fost descoperite patru exemplare, ceea ce reprezintă doar 0,2% din totalul formelor analizate în acest sit; trei dintre acestea sunt modelate la roată și unul cu mâna, toate cu ardere reducătoare (fig. 10). Trei dintre exemplare prezintă pastile de lut, aplicate la partea superioară a toartei. Se remarcă

diametru maximal; chaque anse a une cannelure verticale. Deux autres exemplaires ont des incisions horizontales ou des cannelures.

Skyphos. Quatre exemplaires ont été découverts ce qui ne représente que 0,2% de toutes les formes analysées de ce site; trois en sont modelés au tour et un seul, à la main, tous à cuisson réductrice (fig. 10). Trois exemplaires présentent des pastilles d'argile appliquées en haut de l'anse. On remarque le décor complexe de l'un des exemplaires, avec trois incisions verticales à la base de l'anse, une cannelure verticale sur l'anse, deux incisions horizontales sous la bouche qui encadrent une rangée de petites impressions triangulaires et une pastille d'argile, appliquée en haut de l'anse, avec un décor formé de deux

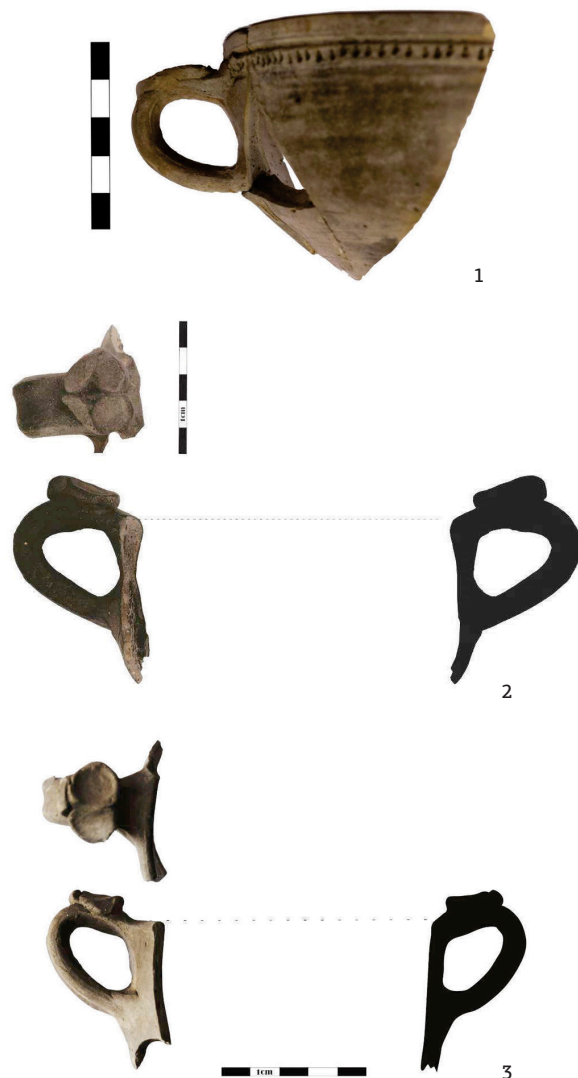

Fig. 10. Skyphoi.
Fig. 10. Skyphoi.

petits cercles concentriques et un petit creux circulaire, au centre, tout cela réalisé par impression.

Jarres. Les jarres sont des imitations d'après des lagynoi, lekythoi ou oenochoi, puisqu'on ne rencontre de formes similaires, dans la période précédente, dans la vaisselle locale. Nous avons du mal à préciser le nombre des jarres, mais nous pourrions estimer au moins 12-13 exemplaires (fig. 11-12), vu que certains fonds ou parties de corps de vases gris tournés peuvent provenir soit de brocs, soit de jarres (Sîrbu 1996, 23). Les vases sont, pour la plupart, tournés, en pâte fine et demi-fine, cuisson réductrice, mais il y a aussi des exemplaires à cuisson oxydante, d'habitude avec engobe à l'extérieur. Le décor est assez varié, formé, en général de bandes de lignes incisées, horizontales ou en vague, rarement peintes avec des bandes rouges ou par estampillage avec des rosettes ou pétales.

Amphores. On n'a trouvé que des fragments de corps d'amphore, aussi est-il difficile d'apprécier le nombre des amphores locales, mais on peut compter au moins cinq exemplaires, trois, grâce à des marques anépigraphes, une mentionnée par R. Vulpe (1966, 44), deux autres découvertes par N. Conovici, auxquelles s'ajoutent la partie supérieure d'un exemplaire et le pied d'un autre.

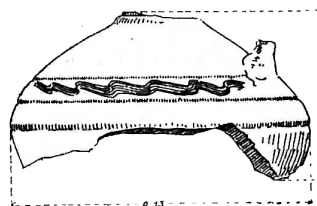
Bols sans décor en relief. On a identifié 75 bols, ce qui représente plus de 3,5% de tous les vases étudiés, donc un nombre important (fig. 13-14). Ce sont des récipients de petites dimensions, la bouche mesurant d'habitude 11-15 cm, avec, certes, des exceptions, comme un exemplaire dont le diamètre atteint 23 cm! A *Piscul Crăsanii*, comme d'ailleurs, dans tous les établissements gétiqes, le modelage préféré est au tour, les bols y faits

complexitatea decorului unuia dintre exemplare, care are trei incizii verticale la baza toartei, o canelură verticală pe toartă, două incizii orizontale sub gură, ce încadrează un șir de mici impresiuni triunghiulare și o pastilă de lut, aplicată pe partea superioară a toartei, cu un decor format din două cercuri mici concentrice, cu o adâncitură mică, circulară, în centru, toate realizate prin impresiune.

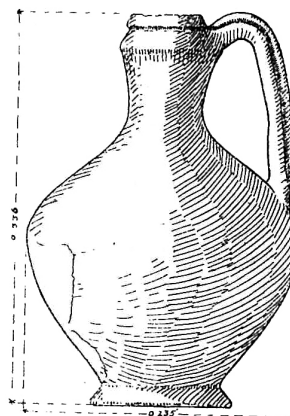
Urciorul. Urcioarele sunt imitații după lagynoi, lekythoi sau oenochoi, deoarece forme similare nu se întâlnesc, în perioada anterioară, în vesela locală. Numărul urcioarelor este dificil de precizat, dar putem considera că sunt minimum 12-13 exemplare (fig. 11-12), deoarece unele funduri ori părți de corp de vase cenușii modelate cu roata pot proveni fie de la câni, fie de la urcioare (Sîrbu 1996, 23). Vasele au fost modelate, preponderent, la roată, din pastă fină și semifină, arse reducător, dar există și exemplare arse oxidant, de obicei cu angobă la exterior. Decorul este destul de variat, format, în general, din benzi de linii incizate, orizontale sau în val, rareori pictate cu benzi roșii ori prin ștampilare cu rozete sau petale.

Amfora. Este dificil de apreciat numărul amforelor locale, dacă s-au găsit doar fragmente din corpul vaselor, dar se pot contabiliza minimum cinci exemplare, trei pe baza unor ștampile anepigrafice, una menționată de R. Vulpe (1966, 44), alte două descoperite de N. Conovici, la care se adaugă partea superioară a uneia și piciorul de la alt exemplar.

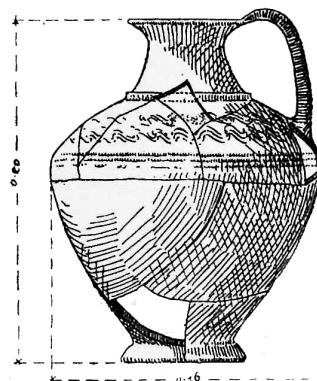
Boluri fără decor în relief. S-au identificat 75 de boluri, ceea ce reprezintă peste 3,5% din totalul vaselor

1

2

3

Fig. 11. Urcioare (după Andrieșescu 1924).
Fig. 11. Jarres (d'après Andrieșescu 1924).

1

Fig. 12. Urcioare (foto).

Fig. 12. Jarres (photo).

2

studiate, deci este un număr important (fig. 13-14). Sunt recipiente de dimensiuni reduse, gura acestora încadrându-se, de obicei, între 11-15 cm, dar există și excepții, precum cea a unui exemplar al cărui diametru atinge 23 cm! La fel ca în toate așezările getice, și la *Piscul Crăsani* tehnica de modelare preferată este cea la roată, bolurile lucrate astfel reprezentând aici 87%. Pasta utilizată este de foarte bună calitate, doar în câteva cazuri au fost identificați degresanți specifici pastei semifine. Tehnologia de ardere utilizată este cea reducătoare, arderea oxidantă fiind atestată doar în câteva cazuri. În ceea ce privește tratarea suprafețelor și tehnicile de ornamentare s-a constatat că aproximativ 50% dintre bolurile studiate au angobă atât la interior, cât și la exterior; de multe ori acesta este lustruit, iar decorul utilizat este cu predilecție cel incizat și, mai rar, benzile în relief și liniile lustruite.

représentant 87%. La pâte utilisée est de très bonne qualité, dans quelques cas seulement, on a identifié des dégraissants spécifiques à la pâte demi-fine. La cuisson dominante est réductrice, outre certains cas où elle est oxydante. Pour ce qui est du traitement des surfaces et les techniques d'ornementation, presque 50% des bols étudiés ont de l'engobe autant à l'intérieur qu'à l'extérieur; maintes fois il est poli, et le décor utilisé est, de prédilection, incisé, plus rarement, des bandes en relief et des lignes polies.

Bols à décor en relief. Les bols hellénistiques avec décor en relief, connus sous le nom de bols « mégariens » ou « déliens » avaient une forme demi-sphérique, plusieurs variantes, selon le centre de production. On a mis au jour, dans les colonies grecques du littoral de la Mer Noire, en Dobroudja, un grand nombre de bols hellénistiques, les plus

Fig. 13. Boluri.

Fig. 13. Bols.

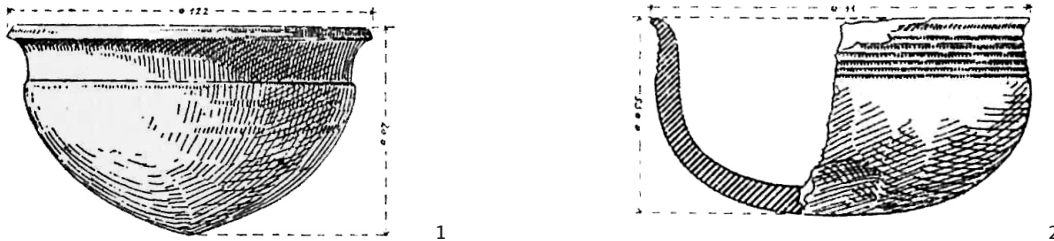

Fig. 14. Boluri (după Andrieșescu 1924).

Fig. 14. Bols (d'après Andrieșescu 1924).

Bolurile cu decor în relief. Bolurile elenistice cu decor în relief, cunoscute în literatura de specialitate și sub denumirea de boluri „megariene” sau „deliene”, aveau o forma semisferică, cu mai multe variante, în funcție de centrele de producție. În coloniile grecești de pe litoralul dobrogian al Mării Negre au fost descoperite numeroase boluri elenistice, cele mai numeroase la Histria (Domăneanțu 2000), apoi la

nombreux à Histria (Domăneanțu 2000), ensuite à Tomis ou Callatis (Ocheșanu 1969, 209-244), ainsi que dans certaines localités du voisinage.

Dans le monde des Géo-Daces on a découvert une vingtaine de bols hellénistiques sur une aire de diffusion pas trop grande, en Valachie centrale (Piscul Crăsani, Popești, Radovanu, Zimnicea) et dans certains centres de

Tomis sau Callatis (Ocheșanu 1969, 209-244), ca și în unele localități din apropierea acestora.

Numărul bolurilor elenistice descoperite în lumea geto-dacilor este mic (circa 20 ex.), și nici aria lor de răspândire nu este mare, și anume: în Muntenia centrală (Piscul Crăsanii, Popești, Radovanu, Zimnicea) și în unele centre din Moldova (Barboși, Căndești, Răcățău, Brad) (Glodariu 1974, 209-221; Sîrbu, Matei 2018).

Geto-dacii au preluat atât tehnologia de fabricare, cât și cea mai mare parte din motivistica bolurilor elenistice. Dar elementele noi, originale, se regăsesc atât în forma, cât și în decorarea lor cu motive specifice artei geto-dacice.

Această categorie de vase s-a bucurat de o atenție deosebită din partea celor care au studiat vesela getică, începând cu I. Andrieșescu (1924, 75-77, fig. 207-215) și V. Pârvan (1926, 215-216, fig. 162-170), apoi de Alex. Vulpe (1965, 341-349), I. Cassan-Franga (1967, 7-35), I. Glodariu (1974, 144-147; 221-233), Alex. Vulpe și M. Gheorghită (1976, 167-198), N. Conovici (1978, 165-183), Cr. Popescu (2000, 235-264), S. Matei (2010), V. Sîrbu și G. Florea (2009, 311-318) și V. Sîrbu (2009, 19-31).

Motivația modelării lor poate fi pusă atât pe o producție locală de vinuri și pe un comerț local cu acesta în Muntenia, fapt dovedit atât de numărul mare de amfore locale, unele cu ștampile anepigrafice, cât și pe creșterea vizibilă a tuturor tipurilor de vase de băut (boluri, kantharoi, skyphoi, căni, urcioare).

Moldavie (Barboși, Căndești, Răcățău, Brad) (Glodariu 1974, 209-221; Sîrbu, Matei 2018).

Les Géo-Daces ont emprunté autant la technologie de fabrication que la plupart des motifs des bols hellénistiques. Il existe, toutefois, des éléments nouveaux, originaux, qui se retrouvent dans la forme aussi bien que dans le décor avec des motifs spécifiques à l'art géto-dace.

Les archéologues qui ont étudié la vaisselle gétique ont accordé une attention toute particulière à cette catégorie de vases, à commencer par I. Andrieșescu (1924, 75-77, fig. 207-215) et V. Pârvan (1926, 215-216, fig. 162-170), ensuite par Alex. Vulpe (1965, 341-349), I. Cassan-Franga (1967, 7-35), I. Glodariu (1974, 144-147; 221-233), Alex. Vulpe et M. Gheorghită (1976, 167-198), N. Conovici (1978, 165-183), Cr. Popescu (2000, 235-264), S. Matei (2010), V. Sîrbu et G. Florea (2009, 311-318) et V. Sîrbu (2009, 19-31).

Leur manufacture pourrait être mise au compte, d'une part, de la production locale de vins et un commerce local de vins en Valachie, ce qui est visible dans le grand nombre d'amphores locales, les unes avec des marques anépigraphes, et de l'autre part, de la croissance évidente du nombre de tous les types de vases (bols, kantharoi, skyphoi, brocs, jarres).

Les bols à décor en relief autochtones ne sont pas de copies fidèles des originaux hellénistiques en forme et en décor non plus. Il s'agirait, en principal, de deux grands types: a) coupes de forme conique avec épaule et b) coupes demi-sphériques, comme une calotte; il existe plusieurs variantes selon la forme de la bouche et de la lèvre.

Bolurile autohtone cu decor în relief nu au imitat fidel originalele elenistice, nici ca formă, nici ca decor. În esență, putem vorbi de două mari tipuri: a) cupe de formă conică cu umăr și b) cupe semisferice, ca o calotă; în funcție de forma gurii și a buzei pot fi mai multe variante.

Până în prezent se cunosc 11-12 tipare, aproape toate descoperite în Muntenia (Popești, Piscu Crăsani, Radovanu, Zimnicea, Mihai Bravu, Bragadiru), apoi la Poiana, în sudul Moldovei, și unul la Russe, în Bulgaria (Sîrbu, Matei 2018).

Una dintre caracteristicile decorului de pe bolurile geto-dacice, așezat pe trei registre (bandă, decorul central și medalionul) este extraordinara varietate a motivelor, a asocierilor între acestea și a compozițiilor decorative. Au fost identificate mai multe categorii de motive și compoziții decorative: motive geometrice, vegetale și zoomorfe, reprezentări de monede locale sau elenistice, de vase și pinteni, de măști și fețe umane, apoi personaje masculine și feminine, uneori în scene ritualice.

Bolurile getice cu decor în relief au fost atestate pe o parte însemnată din spațiul locuit de geto-daci. Până în 2018 au fost descoperite, cel puțin, 850 de boluri întregi sau fragmentare, care provin din 75 de situri², majoritatea în așezări de tip dava, centrele rezidențiale ale elitelor locale.

On connaît jusqu'à présent 11-12 moules, presque toutes trouvées en Valachie (Popești, Piscu Crăsani, Radovanu, Zimnicea, Mihai Bravu, Bragadiru), ensuite à Poiana, au sud de la Moldavie et une à Russe, en Bulgarie (Sîrbu, Matei 2018).

Le décor est, sur les bols géto-daces, mis en trois registres (bande, décor central et médaillon); parmi ses caractéristiques, on remarque l'extraordinaire variété des motifs, les associations entre ceux-ci et les compositions décoratives. On y a identifié plusieurs catégories de motifs et compositions décoratives: motifs géométriques, végétaux et zoomorphes, représentations de monnaies locales ou hellénistiques, de vases et éperons, de masques et visages humains, ensuite des personnages masculins et féminins, parfois dans des scènes rituelles.

Les bols gétiques à décor en relief sont attestés dans une grande partie du territoire habité par les Gêto-Daces. On a mis au jour, jusqu'en 2018 au moins 850 bols entiers ou fragmentaires qui proviennent de 75 sites², la majorité, des établissements du type *dava*, centres résidentiels des élites autochtones.

Parmi les régions historiques, la Valachie occupe la première place avec au moins 750 exemplaires représentant presque 84% du tout, suivie par l'Olténie, avec 4,82 % (minimum 41 exemplaires), la Transylvanie avec 4,14% (minimum 35 exemplaires), Moldavie, avec 1,89 % (minimum 16 exemplaires) et Dobroudja avec 0,35 %

² Trebuie remarcat că acesta reprezintă numărul minim de boluri, întrucât sunt situații când în publicații nu se menționează decât prezența acestora, nu și numărul lor, așadar s-a recurs la numărul minim, adică un exemplar, în aceste situații (Sîrbu, Matei 2018).

² Il faut remarquer que cela représente le nombre minimum de bols, puisqu'il y a des situations dans la littérature de spécialité lorsqu'on mentionne seulement leur présence et non pas leur nombre, aussi avons-nous recouru dans ces situations au nombre minimum, c'est-à-dire un exemplaire (Sîrbu, Matei 2018).

Pe regiuni istorice, primul loc este ocupat de Muntenia, cu cel puțin 750 de exemplare, reprezentând aproape 84% din total, urmată de Oltenia cu 4,82% (minim 41 exemplare), de Transilvania cu 4,14% (minim 35 exemplare), Moldova cu 1,89% (minim 16 exemplare) și Dobrogea cu 0,35% (doar 3 exemplare!); din Bulgaria se cunosc minimum 41 exemplare (4,82%) (Sîrbu, Matei 2018).

Dava de la Popești ocupă primul loc cu 370 de piese (43,79% din total!), iar dacă adăugăm și cele 11 tipare, este evident că a fost cel mai important centru de producere a bolurilor cu decor în relief (Vulpe 1965, 341-349; Vulpe, Gheorghiță 1976, 167-198; Turcu 1976, 199-204).

Pe locul doi se află dava de la Crăsanii de Jos – *Piscul Crăsani*, unde s-au identificat minimum 75 de boluri fără decor în relief și peste 100 de boluri cu decor în relief, ceea ce reprezintă circa 7-8% din totalul recipientelor identificate în acest sit și ar plasa acest tip de vas pe locul patru-cinci în cadrul categoriilor olăriei identificate aici (fig. 15).

Pe locul trei este dava de la Cîrlomănești, unde s-au găsit 72 de exemplare, iar pe locul patru este centrul de la Zimnicea, cu 50 de exemplare (Sîrbu, Matei 2018).

Analiza răspândirii bolurilor cu decor în relief atestă că centrul Munteniei a reprezentat principala regiune care a produs și a difuzat asemenea recipiente. Pe măsură ce ne îndepărtăm de această zonă spre Moldova, Transilvania și Oltenia, numărul descoperirilor scade progresiv. Surprinzător, la prima vedere, este faptul că

(seulement 3 exemplaires!); en Bulgarie on connaît au moins 41 exemplaires (4,82 %) (Sîrbu, Matei 2018).

La dava de Popești occupe la première place avec 370 pièces (43,79% du total!), et si l'on ajoute les 11 moules, on peut affirmer que c'était le plus important centre pour la manufacture des bols à décor en relief (Vulpe 1965, 341-349; Vulpe, Gheorghiță 1976, 167-198; Turcu 1976, 199-204).

Sur la deuxième place, la *dava* de Crăsanii de Jos-*Piscul Crăsani* où l'on a identifié au minimum 75 bols sans décor en relief et une centaine de bols à décor en relief, ce qui représente environ 7-8% de tous les récipients identifiés dans ce site et situerait ce type de vase à la quatrième-cinquième place dans les catégories de poterie y trouvée (fig. 15).

La *dava* de Cîrlomănești, où l'on a trouvé 72 exemplaires, se situe à la troisième place et le centre de Zimnicea, avec 50 exemplaires, à la quatrième (Sîrbu, Matei 2018).

L'analyse de la diffusion des bols à décor en relief prouve que le centre de la Valachie a représenté la principale région ayant produit et diffusé de tels récipients. A mesure que l'on s'éloigne de cette zone, vers la Moldavie, la Transylvanie et l'Olténie, le nombre des découvertes décroît progressivement. Il est surprenant, à première vue, que l'on connaît seulement trois exemplaires de la Dobroudja, à Izvoarele (Irimia 2006, 69-79), ce qui s'expliquerait par l'absence des centres résidentiels géto-daces dans cette zone.

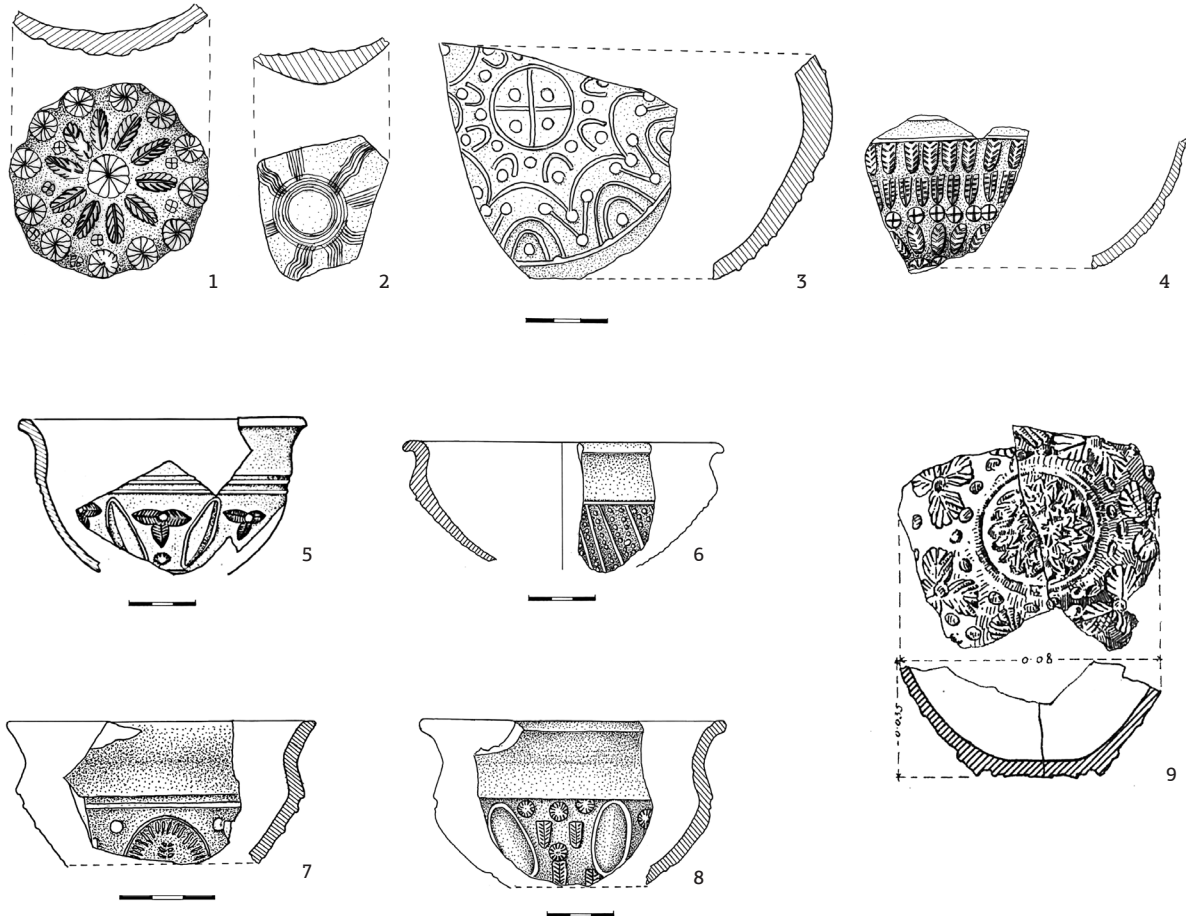

Fig. 15. Boluri cu decor în relief (9 - după Andrieșescu 1924).

Fig. 15. Bols avec décor en relief (9 - d'après Andrieșescu 1924).

din Dobrogea se cunosc doar trei exemplare, la Izvoarele (Irimia 2006, 69-79), iar explicația ar putea fi lipsa unor centre rezidențiale geto-dacice în această zonă.

Cu excepția siturilor de la Ruse – *Sexaginta Prista*, de unde provin 32 de piese (Varbanov 2012, 197-198, pl. VII/1-30) și Bagachina (Бонев, Александров 1996, 49, pl. XLVI), descoperirile de boluri sunt foarte rare la sud de Dunăre; prezența unui tipar la Russe sugerează existența aici a unui atelier (Varbanov 2012, 192-261).

Producerea de boluri locale cu decor în relief se încadrează, cu aproximație, între aa. 150 - 50/25 a. Chr., cu momentul de vârf situat, probabil, între sfârșitul sec. al II-lea a. Chr. și prima jumătate a celui următor.

Cu excepția așezărilor unde s-au descoperit tipare de modelat și a celor unde numărul exemplarelor este mare și s-au identificat piese cu decor deosebit, deci aici au existat ateliere de modelare a acestora, restul așezărilor au importat aceste piese de la târguri sau de la negustori ambulanți. Un comerț intens a fost practicat și între centrele de producție situate în Muntenia, întrucât prin analiza decorului unor boluri a fost posibilă evidențierea, de exemplu, a unor schimburi între davele de la Popești și Crăsanii de Jos – *Piscul Crăsani* (Vulpe, Gheorghită 1976, 180; Conovici 1978, 179-180).

Observații finale

Așadar, la *Piscul Crăsani* au fost descoperite fragmente de peste 100 de boluri cu decor în relief, din care nouă au fost publicate de I. Andrieșescu (1924, 72-77, fig.

Outre les sites de Ruse-Sexaginta Prista, d'où proviennent 32 pièces (Varbanov 2012, 197-198, pl. VII/1-30) et Bagachina (Бонев, Александров 1996, 49, pl. XLVI), les découvertes de bols sont très rares au sud du Danube; la présence d'une moule à Russe pourrait témoigner de l'existence d'un atelier (Varbanov 2012, 192-261).

La production autochtone de bols à décor en relief se situe, approximativement, entre 150 – 50/25 av. J.-C., avec une pointe probable, entre la fin du IIe s. av. J.-C., et la première moitié du siècle suivant.

Outre les établissements dans lesquels on a découvert des moules et ceux avec un grand nombre d'exemplaires, dont des pièces à décor particulier, donc il existait des ateliers pour les produire, les autres établissements ont importé ces pièces aux marchés ou chez les marchands ambulants. On pratiquait un commerce intense également entre les centres de production de la Valachie, puisque l'analyse du décor de certains bols a révélé des échanges entre les *davae* de Popești et Crăsanii de Jos-*Piscul Crăsani* (Vulpe, Gheorghită 1976, 180; Conovici 1978, 179-180).

Observations finales

Pour conclure, il faut dire qu'à *Piscul Crăsani* on a mis au jour des fragments provenant d'une centaine de bols à décor en relief, dont 9 ont été publiés par I. Andrieșescu (1924, 72-77, fig. 207-216), un, par I. Cassan-Franga (1967, 15, fig. 5/6), 41, par N. Conovici (1978, 165-183), 11 autres exemplaires, sans contexte archéologique, par V. Sîrbu et M. Constantin (2012, 78-81, fig. 01-02, 10-11), plus deux trouvés après 2011 au cours des fouilles (Sîrbu

207-216), unul de Cassan-Franga (1967, 15, fig. 5/6), 41 de N. Conovici (1978, 165-183), alte 11 ex., fără context arheologic, de V. Sîrbu și M. Constantin (2012, 78-81, fig. 01-02, 10-11), plus două găsite după 2011 prin săpături (Sîrbu et al. 2014, 255, fig. 13/2-3)³ (fig. 15). Dacă ținem cont că din cercetările de la *Piscul Crăsani* au fost studiate peste 46.000 de fragmente de vase, provenind de la aproximativ 2100 de vase, ar rezulta că bolurile cu decor reprezintă aproape 5% din total. Numărul mare de exemplare se datorează cu siguranță și facilității cu care au fost identificate fragmentele provenite de la aceste recipiente și, totodată, a publicării lor cu predilecție.

Numărul mare de boluri cu decor în relief și descoperirea unor tipare aici atestă faptul că *Piscul Crăsani* a fost un important centru de producere a acestui tip de vas. N. Conovici (1978, 175) estima, pe baza analizei tipurilor de motive și a combinației dintre ele, ca, din cele 56 de exemplare analizate, 31/36 au fost produse la *Piscul Crăsani*, iar 16 – importate sau modelate după piese aduse de la Popești.

La *Piscul Crăsani* s-au identificat minimum 236 de vase inspirate după recipiente elenistice, provenind de la: boluri cu decor în relief (peste 100 ex.), boluri fără decor în relief (75 ex.), pithoi (20 ex.), urcioare (12 ex.), lekanai (7 ex.), krateroi (5 ex.), kantharoi (5 ex.), amfore (5 ex.), skyphoi (4 ex.), vase-colonetă (3 ex.), rhyton (1 ex.). Dacă numărul total de recipiente analizate a fost estimat la circa 2100⁴, atunci rezultă că vasele de inspirație elenistică reprezintă aproape 9% din total.

et al. 2014, 255, fig. 13/2-3)³ (fig. 15). Si l'on prend en compte le fait que, sur les fragments de vases découverts à *Piscul Crăsani*, on en a étudié plus de 46.000, provenant d'environ 2100 vases, il résulterait que les bols décorés représentent presque 5% du total. Certes, le grand nombre d'exemplaires est dû aussi à l'identification rapide des fragments provenus de ces récipients et à leur publication sélective.

Piscul Crăsani a été un centre important de manufacture pour ce type de vase; en témoignent les nombreux bols à décor en relief et quelques moules y trouvés. Après avoir fait l'analyse des types de motifs et de leurs combinaisons, N. Conovici (1978, 175) estimait que, sur les 56 exemplaires soumis à l'étude, 31/36 ont été faits à *Piscul Crăsani*, 16 importés ou modelés d'après des pièces apportées de Popești.

A *Piscul Crăsani* on a identifié au moins 236 vases copiés d'après des récipients hellénistiques, provenant de: bols à décor en relief (plus de 100 ex.), bols sans décor en relief (75 ex.), pithoi (20 ex.), jarres (12 ex.), lekanai (7 ex.), krateroi (5 ex.), kantharoi (5 ex.), amphores (5 ex.), skyphoi (4 ex.), vases-colonnette (3 ex.), rhyton (1 ex.). Si l'on a estimé un nombre total de récipients étudiés à environ 2100⁴, alors il résulte que les vases d'inspiration hellénistique représentent presque 9% du total.

³ Ansamblul pieselor nepublicate, cu noi considerații, se află în curs de pregătire pentru tipar (Sîrbu 2021).

⁴ Reamintim că au mai rămas de studiat alte 24.000 de fragmente de vase, astfel că sunt posibile anumite modificări statistice.

³ L'ensemble des pièces inédites, avec de nouvelles considérations, en cours de préparation pour la publication (Sîrbu 2021).

⁴ Il faut mentionner qu'il reste encore à étudier environ 24.000 fragments de vases, de sorte que certains changements statistiques sont possibles.

Se observă însă un decalaj uriaș între diversele categorii de piese. Bolurile, prin cele 175 de exemplare, deci peste 74% din total, ne indică rolul major pe care l-a avut acest tip de vas de băut în cadrul comunității de aici (fig. 13-15). Este de precizat, de asemenea, că cele mai multe exemplare au fost produse pe loc, iar motivele și combinațiile decorative sunt de o mare varietate, iar unele exemplare pot fi considerate adevărate realizări artistice. Surprinde, oarecum, numărul relativ mic de amfore, kratere și kantharoi.

Bibliografie / Bibliographie

Andrieșescu 1924: I. Andrieșescu, Piscul Crăsani. Cultura Națională (București 1924).

Cassan-Franga 1967: I. Cassan-Franga, Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene” getice de pe teritoriul României. ArhMold 5, 1967, 7-35.

Cernău 2018: I. Cernău, Tipologia vaselor ceramice ale populației locale din estul Câmpiei Munteniei între secolele IV- I î. Hr. Teză de doctorat, 536 p. (București 2018).

Conovici 1974: N. Conovici, Câteva figurine antropomorfe geto-dacice descoperite la Piscul Crăsani (com. Balaciu, jud. Ialomița). SCIVA 25/2, 1974, 295-301.

Conovici 1978: N. Conovici, Cupele cu decor în relief de la Crăsani și Copuzu. SCIVA 29/2, 1978, 165-183.

Conovici 1979: N. Conovici, Șantierul arheologic Piscul Crăsani. Raport preliminar. In: A XIII-a Sesiune națională de rapoarte, Oradea, 1979. Materiale XIII (Oradea 1979), 143-145.

Conovici 1980: N. Conovici, Monedele din așezarea getică de la Piscul Crăsani. SCN VII, 1980, 139-143.

Conovici 1981: N. Conovici, Piese ceramice de interes deosebit descoperite la Piscul Crăsani. SCIVA 32/4, 1981, 571-579.

Néanmoins, l'on observe un décalage immense entre les diverses catégories de pièces. Les 175 bols, donc plus de 74% du total, témoignent du rôle majeur que ce type de vase à boire a eu dans la communauté d'ici (fig. 13-15). Il faut également préciser que la plupart des exemplaires ont été manufacturés sur place avec une grande variété de motifs et combinaisons décoratives, certains exemplaires pouvant même être considérés de véritables œuvres d'art. Ce qui surprend, en quelque sorte, c'est le nombre relativement réduit d'amphores, cratères et kantharoi.

Conovici 1987: N. Conovici, Un rhyton ceramic descoperit la Piscul Crăsani. Thraco-Dacica VIII, 1987, 92-99.

Conovici 1994: N. Conovici, Obiecte pentru cult și magie descoperite la Piscul Crăsani. Pontica 27, 1994, 61-83.

Conovici 1997: N. Conovici, Piscul Crăsani, jud. Ialomița. In: CCAR 1983-1992 (București 1997).

Conovici, Neagu 1981: N. Conovici, M. Neagu, Șantierul arheologic Piscul Crăsani. In: A XV-a Sesiune Națională de Rapoarte, Brașov, 1981. Materiale (București 1983), 193-200.

Crișan 1969: I.H. Crișan, Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania (București: Editura științifică 1969).

Domăneanțu 2000: C. Domăneanțu, Histria. Les résultats des fouilles. Tome XI. Les bols hellénistiques à décor en relief (Bucarest: Académie Roumaine 2000).

Glodariu 1974: I. Glodariu, Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (Cluj: Editura Dacia 1974).

Irimia 2006: M. Irimia, Bols à décor en relief du sud-ouest de la Dobroudja. In: (Ed. S. Conrad, R. Einicke, A.E. Furtwängler, H. Löhr, A. Slawisch) Pontos Euxeiinos. Beiträge Archäologie und Geschichte des Antiken Schwarymeer- und Balcanraumes, Beier and Beran (Halle2006), 69-79.

Matei 2010: S. Matei, Ceramica geto-dacică din nord-estul Munteniei (sec. II a. Chr. - sec. I p. Chr.). Teza de doctorat, 334 p.+205 pl. (București 2010).

Mîrțu 1964: Fl. Mîrțu, Fragment de rhyton ceramic geto-dacic descoperit la Cetățeni - Muscel. SCIV 15/4, 1964, 529-534.

Neagu et al. 2012: M. Neagu, V. Sîrbu, Fl. Vlad, I. Cernău, D. Ștefan, Cr. Ștefan, M. Constantin, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2011), 2012, 48-50.

Neagu et al. 2013: M. Neagu, Fl. Vlad, I. Cernău, C. Cernea, V. Sîrbu, D. Ștefan, Cr. Ștefan, M. Constantin, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2012), 2013, 50-52.

Neagu et al. 2015: M. Neagu, V. Sîrbu, Fl. Vlad, I. Cernău, C. Cernea, D. Ștefan, M.-M. Ștefan, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2014), 2015, 60-62.

Neagu et al. 2016: M. Neagu, V. Sîrbu, Fl. Vlad, I. Cernău, C. Cernea, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2015), 2016, 31-32.

Neagu et al. 2017: M. Neagu, V. Sîrbu, Fl. Vlad, I. Cernău, C. Cernea, S. Munteanu, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2016), 2017, 50-52.

Neagu et al. 2018: M. Neagu, V. Sîrbu, Fl. Vlad, I. Cernău, C. Cernea, S. Munteanu, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2017), 2018, 31-32.

Ocheșanu 1969: R. Ocheșanu, Bolurile „megariene” din colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța. Pontice 2, 1969, 209-244.

Pârvan 1926: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei (București: Cultura Națională 1926).

Popescu 2000: C. Popescu, Original și imitație în cultura materială a geto-dacilor. Boluri cu decor în relief. Angustia 5, 2000, 235-264.

Sîrbu 1996: V. Sîrbu, Dava getică de la Grădiștea, Județul Brăila. Monografie arheologică (I). (Brăila: Editura Istros 1996).

Sîrbu 2009: V. Sîrbu, Bols géto-daces à décor en relief et représentations figuratives. In: (Eds. V. Sîrbu, Cr. Luca) Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cîndea (Brăila: Editura Istros 2009), 19-31.

Sîrbu, Florea 2009: V. Sîrbu, G. Florea, Geto-Dacian pottery vessels (2nd c. BC - 1st c. AD): imitation and originality. In: (Eds. E. Papuci-Wladika, M. Vickers, D. Braund) Proceedings of International Conference at the Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Krakow, 21st -26th April, 2008, "Pontika 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times", BAR International Series 2240, 2009, 311-318.

Sîrbu, Constantin 2012: V. Sîrbu, M. Constantin, Geto-Dacian Materials from Piscul Crăsani (Crăsanii de Jos, com. Balaciu, Ialomița County). Bogdan and Alexandru Ștefan Collection. Istros XVIII, 2012, 77-112.

Sîrbu et al. 1996: V. Sîrbu, P. Damian, Em. Alexandrescu, E. Safta, O. Damian, St. Pandrea, Alex. Niculescu, Așezări din zona Căscioarele - Greaca - Prundu. Mileniul I î. Hr. - I d. Hr. (Brăila: Editura Istros 1996).

Sîrbu, Matei 2018: V. Sîrbu, S. Matei, Geto-Dacian bowls with relief decoration: between imitation and innovation, comunicare la International Symposium "Between the Aegean and the Danube: Thracians, Greeks, and Celts in the Balkans during the Classical and Hellenistic periods", National Archaeological Institute with Museum (Bulgarian Academy of Science) in collaboration with "Mieczysław Domaradzki" Archaeological Museum, Septemvri, Sofia, 19-23 September 2018.

Sîrbu et al. 2014: V. Sîrbu, I. Cernău, C. Cernea, M. Neagu, Fl. Vlad, D. Ștefan, M.-M. Ștefan, S. Stanc, Cercetările arheologice de la Crăsanii de Jos - Piscul Crăsani (com. Balaciu, jud. Ialomița). Campania 2013. Epoca geto-dacică. Istros XX, 2014, 207-257.

Sîrbu et al. 2019: V. Sîrbu, Fl. Vlad, I.-V. Cernău, C.-R. Cernea, M. Neagu, Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița. In: CCAR (Campania 2018), 2019, 152-154.

Sîrbu et al. 2020: V. Sîrbu, N. Conovici, I. Cernău, Sacred area in the Dacian dava from Crăsanii de Jos-Piscul Crăsani (Ialomița County). In: (Eds. V. Sîrbu, A. Pețan) Temples and Cult Places from the Second Iron Age in Europe, Proceedings of The 2nd International Colloquium "Iron Age Sanctuaries and Cult Places at the Thracians and their Neighbors", Alun (jud. Hunedoara), 7th-9th May 2019 (Alun: Editura Dacica 2020), 179-207.

Șerbănescu, Schuster 2020: D. Șerbănescu, Cr. Schuster, Getae cult places and objects in the lower Argeș river basin (Romania). In: (Eds. V. Sîrbu, A. Pețan) Temples and Cult Places from the Second Iron Age in Europe, Proceedings of The 2nd International Colloquium "Iron Age Sanctuaries and Cult Places at the Thracians and their Neighbors", Alun (jud. Hunedoara), 7th-9th May 2019 (Alun: Editura Dacica 2020), 283-320.

Trohani 2001-2002: G. Trohani, Ceramica geto-dacă din sec. II a. Chr.-I p. Chr. SCIVA 52-53, 2001-2002, 245-255.

Turcu 1976: M. Turcu, Les bols à reliefs des collections du Musée d'histoire du municipe de Bucarest. Dacia N.S. XX, 1976, 199-204.

Turcu 1979: M. Turcu, Geto-dacii din Câmpia Munteniei (București 1979).

Varbanov 2012: V. Varbanov, Pottery from the Thracian Pit Complex in Rousse. In: (Ed. V. Varbanov) Sexaginta Prista. Тракийски ямен комплекс. Том 1 (Рyce 2012), 192-261.

Vulpe 1965: Alex. Vulpe, Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești. SCIV 16/2, 1965, 341-349.

Vulpe, Gheorghită 1976: Alex. Vulpe, M. Gheorghită, Bols à reliefs de Popești. Dacia N.S. XX, 1976, 167-198.

Vulpe R. et al. 1955: R. Vulpe et al., Șantierul arheologic Popești, SCIV VI/1, 1955, 239-271.

Vulpe R. 1966: R. Vulpe, Așezări getice din Muntenia (București: Editura Meridiane 1966).

Бонев, Александров 1996: Ал. Бонев, Г. Александров, Багачина. Селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център (III - I хилядолетие пр. Хр.) (Монтана 1996).

Маразов 1978: И. Маразов, Ритоните в Древна Тракия (София 1978).

Dr. Valeriu Sîrbu

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
România
e-mail: valeriu_sirbu@yahoo.co.uk

Dr. Ioan-Valentin Cernău

Muzeul Județean Ialomița, Slobozia,
România
e-mail: ioan_cernau@yahoo.com

IN MEMORIAM
OLEG LEVIȚKI (1956-2020)

Articolul a fost elaborat în cadrul proiectelor: 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică” și 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

The article was conducted 20.80009.1606.14 "The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and scientific development" and 20.80009.0807.43 "Museum heritage and historical memory: research, interpretation, presentation".

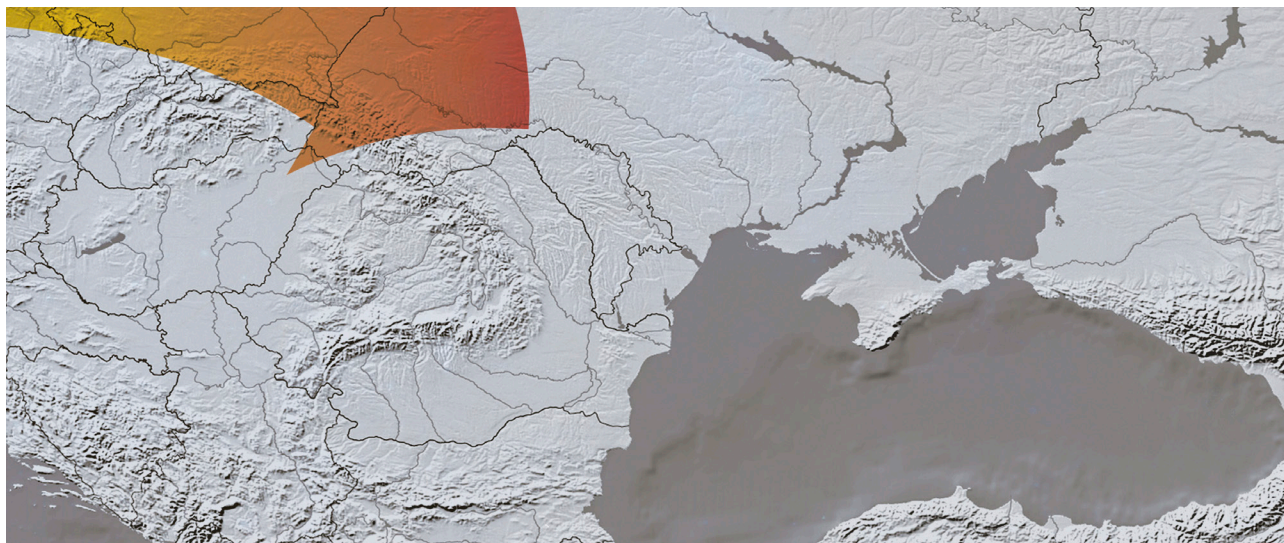
Fibula de tip Kostrzewski K din așezarea de la Kruglik

reper al conexiunilor dintre Europa centrală și
silvostepa est-carpatică în epoca La Tène târziu

A Kostrzewski K type fibula from Kruglik settlement

landmark of links between Central Europe and
East-Carpathian forest-steppe in the Late La Tène era

Vasile Iarmulski
Octavian Munteanu

Cuvinte-cheie: spațiul est-carpatic, epoca La Tène, aşezarea de la Kruglik, cultura Poieneşti-Lucaşeuca, fibulă de tip Kostrzewski K.

Rezumat: În articol se discută diferite aspecte referitoare la fibula de tip Kostrzewski K ce a fost descoperită în aşezarea de epocă La Tène de la Kruglik. Până în prezent, această agrafă reprezintă un exemplar unic pentru mediul culturii Poieneşti-Lucaşeuca. Unicitatea piesei însă nu a trezit interesul pe potrivă valorii respectivului artefact, acesta fiind doar pomenit în treacăt de cercetătorii sitului de la Kruglik, iar încercarea analizei detaliate a eşuat din cauza unei erori de atribuire tipologică. Revenirea la interpretarea piesei, prin examinarea ei cu toată atenția și prin documentarea analogiilor existente, a permis stabilirea cadrului cronologic și a originii ei. Totodată, fibula de la Kruglik probează existența unor legături între Europa Centrală și spațiul est-carpatic în ultimele două secole ale mileniului I a. Chr., dar și legăturile celor din urmă cu grupurile culturale de la Dunărea Mijlocie și Inferioară.

Keywords: Eastern Carpathian space, La Tène era, Kruglik settlement, Poieneşti-Lucaşeuca culture, Kostrzewski K fibula.

Abstract: The article tackles the different aspects of the “Kostrzewski K”- type fibula discovered on the settlement of the La Tène era from Kruglik. To the date this brooch represents a unique sample for Poienești-Lucaseuca culture. The uniqueness of the fibula did not manage, though, to raise interest to the extent ought for the value of such an artefact. The latter was simply mentioned by the researchers of the site from Kruglik, and the detailed analysis attempt failed because of a typological attribution error. Hence, the return to the analysis of the fibula by examining it more thoroughly and documenting existing analogies allowed establishing the chronological framework and its origin. Moreover, the fibula from Kruglik stands as a proof of the existence of links between Central Europe and the Eastern Carpathian space in the last two centuries of the first millennium BC and it also proves the links of the latter with the cultural groups from the Middle and Lower Danube.

Acum șase decenii, la aproximativ 2 km est de satul Kruglik (reg. Cernăuți, Ucraina), în locul numit „Dukova Dolina”, arheologii ucraineni B.A. Timoščuk și I.S. Vinokur au descoperit urmele unei aşezări de tip Poieneşti-Lucaşeuca (fig. 1, Тимошук, Винокур 1962, 73-74). Cercetările arheologice efectuate de către autorii descoperirii în perioada anilor 1957-1959 și de către S.P. Pačkova în anul 1973 (Пачкова 1977, 24-35; Babeș 1993, 222), au permis identificarea a cinci locuințe de suprafață, datate cu perioada sec. II-I a. Chr. În una dintre locuințe a fost descoperită o fibulă, pentru care, până în prezent,

Six decades ago, about 2 km east from the village of Kruglik (reg. Cernăuți, Ukraine), in the place called “Dukova Dolina”, the Ukrainian archaeologists B.A. Timoščuk and I.S. Vinokur discovered the traces of a Poieneşti-Lucaşeuca type settlement (fig. 1, Тимошук, Винокур 1962, 73-74). The archaeological research carried out by the authors of the discovery during the years 1957-1959 and by S.P. Pačkova in 1973 (Пачкова 1977, 24-35; Babeș 1993, 222), allowed the identification of 5 surface dwellings dating from the period of the century 2nd-1st BC. In one of the houses there was discovered a fibula for which until now we do not know analogues in

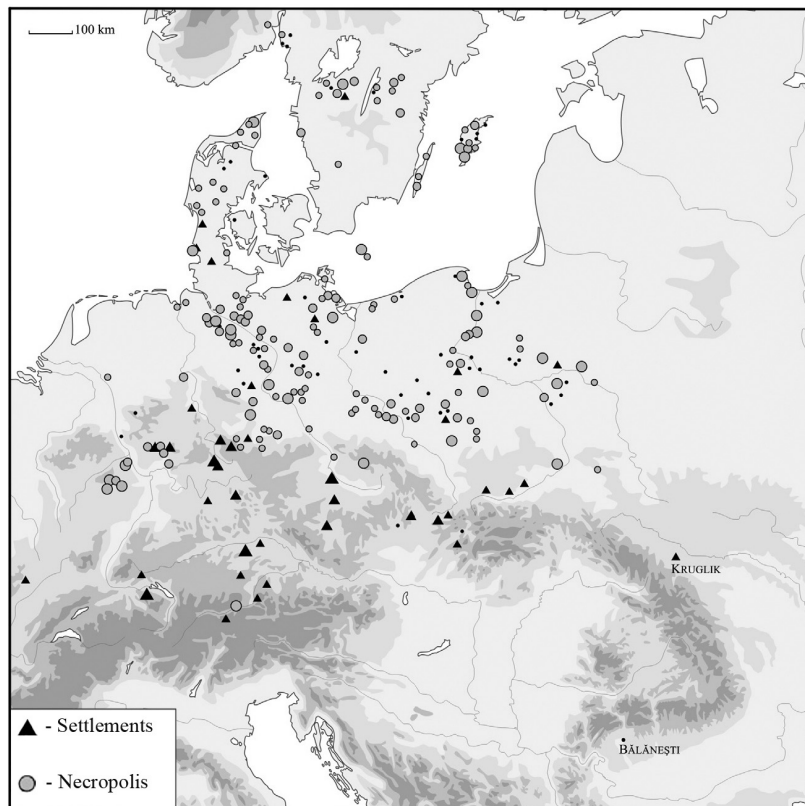

Fig. 1. Răspândirea fibulelor de tip Kostrzewski K (după Meyer 2001; Spânu 2018).

Fig. 1. Spread of Kostrzewski K brooches (after Meyer 2001; Spânu 2018).

nu cunoaștem analogii în mediul culturii Poienești-Lucașeuca. Deși această piesă constituie un unicat pentru mediul culturii respective, ea, cu regret, nu a beneficiat de o atenție pe măsură. S.P. Pačkova s-a rezumat doar la menționarea faptului că aceasta este o fibulă de schemă La Tène târzie (Паčkova 1977, 33), iar M. Babeș a atribuit greșit respectiva agrafă unui alt tip de fibule în tipologia sa (Babeș 1993, 96).

the environment of Poienești-Lucașeuca culture. Although this piece is unique to the environment of the respective culture, it, unfortunately, did not receive adequate attention. S.P. Pačkova merely mentioned that this is a late La Tène fibula (Паčkova 1977, 33), and M. Babeș wrongly attributed this brooch to another type of fibula in its typology (Babeș 1993, 96). In the following rows we will discuss some aspects related to the fibula discovered

În rândurile ce urmează vom pune în discuție câteva aspecte referitoare la fibula descoperită în locuința nr. 3¹ (Пачкова 1977, рис. 3/11; Babeș 1993, 51/20), în special, privind analogiile existente, cronologia și originea ei.

Contextul descoperirii

Așezarea de la Kruglik ocupă o suprafață de aproximativ 2 ha, fiind amplasată pe panta lină a unei văi ce coboară spre sursa de apă. Cu ocazia săpăturilor arheologice realizate de către B.A. Timoščuk, I.S. Vinokur (1957-1959) și S.P. Pačkova (1973), au fost dezvelite cinci locuințe de tip Poienеști-Lucașeuca. Așa cum precizam, fibula a fost găsită în locuința nr. 3. Aceasta era o locuință de suprafață, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 8×6 m, fiind orientată pe direcția V-E. Aproximativ în centrul ei s-au găsit urmele unei vetre de foc (fig. 2, Пачкова 1977, рис. 1). Pe lângă agrafa ce constituie subiectul acestui studiu, în structura arheologică au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, lucrate atât din pastă grosieră, cât și fină, două linguri de lut și mai multe fusaiole (fig. 2, Пачкова 1977, рис. 3-4).

Fibula este lucrată din fier (lungimea 5,7 cm), are resortul bilateral format din patru spire, coardă exterioară, portagrafă în formă de cadru, iar corpul îndoit formează un unghi de aproximativ 110 de grade. Acul fibulei este lipsă (fig. 2/33).

¹ În aceeași structură arheologică s-au găsit mai multe fragmente ceramice și alte piese caracteristice culturii Poienеști-Lucașeuca – Пачкова 1977.

in house no. 3¹ (Пачкова 1977, рис. 3/11; Babeș 1993, 51/20), in particular on existing analogies, chronology and its origin.

The discovery background

The settlement of Kruglik occupies an area of about 2 ha, being located on the smooth slope of a valley that descends to the water source. During the archaeological excavations carried out by B.A. Timoščuk, I.S. Vinokur (1957-1959) and S.P. Pačkova (1973) there were unveiled 5 houses of the Poienеști-Lucașeuca type. As it is mentioned, the fibula was found in house no. 3. This was a rectangular surface dwelling with dimensions of 8×6 m, oriented in the direction V-E. Approximately in the center of it there were found traces of a fireplace (fig. 2, Пачкова 1977, рис. 1). In addition to the brooch that is the subject of this study, in the archaeological feature there were discovered several ceramic fragments made from both coarse and fine raw material, two spoons of clay and several spindle whorls (fig. 2, Пачкова 1977, рис. 3-4).

The Fibula is made of iron (length 5.7 cm), has a bilateral spring consisting of four coils, an external cord, a frame-shaped catch plate, and the bent body forms an angle of about 110 degrees. The pin of the fibula is missing (fig. 2/33)

¹ In the same archaeological structure there were found several ceramic fragments and other pieces characteristic of the Poienеști-Lucașeuca culture – Пачкова 1977.

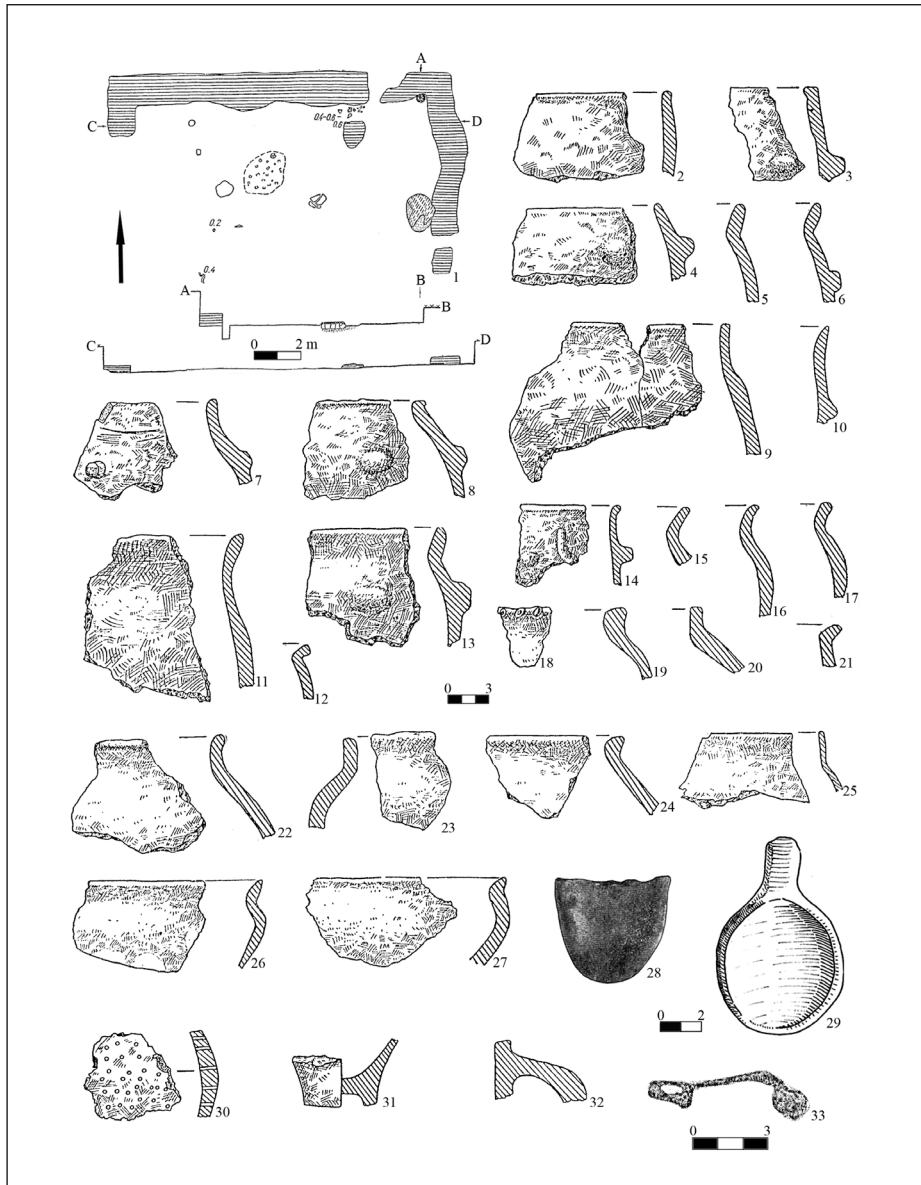

Fig. 2. Kruglik. Vestigii arheologice descoperite în locuința nr. 3 (după Пачкова 1977).

Fig. 2. Kruglik. Archaeological artifacts discovered in house no. 3 (after Пачкова 1977).

Analogii, tipologie şi origini

Analogii fidele pentru exemplarul descoperit la Kruglik se întâlnesc destul de frecvent în arealul culturilor „germanice” din epoca preromană recentă a fierului – Jastorf, Przeworsk şi Oksywie (fig. 1, Völling 1994, 162; Meyer 2001, 161-162, Abb. 11; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 32-33, Karte 11; Völling 2005, 104-109). Totodată, multiple similitudini sunt observate în mediul celtic din zona central-europeană – Bavaria, Boemia şi Moravia (Demetz 1999, 194-195), iar recent a fost descoperită o fibulă asemănătoare într-un mormânt de tip Padea-Panagjurski-Kolonii de la Bălăneşti (fig. 3/12, Spănu 2018, 241, pl. 6/2). Astfel de agrafe constituie varianta K în tipologia elaborată de J. Kostrzewski (Kostrzewski 1919, 34f).

Cât priveşte studiile referitoare la fibule de tip Kostrzewski K, menţionăm că există o vastă literatură cu privire la acest subiect (vezi Meyer 2001; Bockius, Łuczkiwicz 2004; Meyer 2008), de aceea, la moment, ne vom limita doar la ultimele cercetări. Într-un excelent studiu dedicat unor asemenea agrafe, reputatul arheolog de la Berlin M. Meyer a delimitat două forme principale (Meyer 2001): 1) o forma sud-scandinavă, ce reprezintă exemplare a căror spirală este trasă spre interior şi se află în spatele arcului îngust (fig. 3/1-5). Asemenea fibule, conform aceluiaşi autor, se întâlnesc frecvent în sudul Scandinaviei şi pe insula Gotland; 2) a doua formă este constituită din fibule ce au resortul bilateral format din patru-şase spire, coardă exterioară, portagrafa în formă de cadru, iar corpul îndoit formând un unghi ce variază între 95 şi 110 grade (fig. 3/6-12). Piese respective se găsesc, în special, în spaţiul

Analogues, typology and origins

The faithful analogues for the specimen discovered at Kruglik are found quite frequently in the area of "Germanic" cultures of the recent pre-Roman Iron Age – Jastorf, Przeworsk and Oksywie (fig. 1, Völling 1994, 162; Meyer 2001, 161-162, Abb. 11 Bockius, Łuczkiwicz 2004, 32-33, Karte 11; Völling 2005, 104-109). At the same time, there are observed multiple similarities in the Celtic environment of Central-European zone – Bavaria, Bohemia and Moravia (Demetz 1999, 194-195), and recently a similar fibula was discovered in a tomb of Padea-Panagjurski-Kolonii type from Bălăneşti (fig. 3/12, Spanu 2018, 241, pl. 6/2). Such brooches constitute the K variant in the typology developed by J. Kostrzewski (Kostrzewski 1919, 34).

As for the studies on Kostrzewski K type fibula, we note that there is a vast literature on this subject (see Meyer 2001; Bockius, Łuczkiwicz 2004; Meyer 2008), therefore, at the moment we will limit ourselves only to the latest studies. In an excellent study dedicated to such brooches, the renowned archaeologist from Berlin M. Meyer delineated 2 main forms (Meyer 2001): 1. the South-Scandinavian form represents specimens which spring is drawn inward and is behind the narrow bow (fig. 3/1-5). Such fibulae, according to the same author, are often found in the south of Scandinavia and on the island of Gotland; 2. the second form consists of fibulae that have the bilateral spring formed by four to six coils, external chord, a frame-shaped catch plate, and the bent bow forming an angle ranging between 95 and 110 degrees (fig. 3/6-12). These pieces are found, in particular, in the area between the Rhine and Bug rivers (Meyer 2001, 163-165). According to M. Meyer most of the discoveries come from the

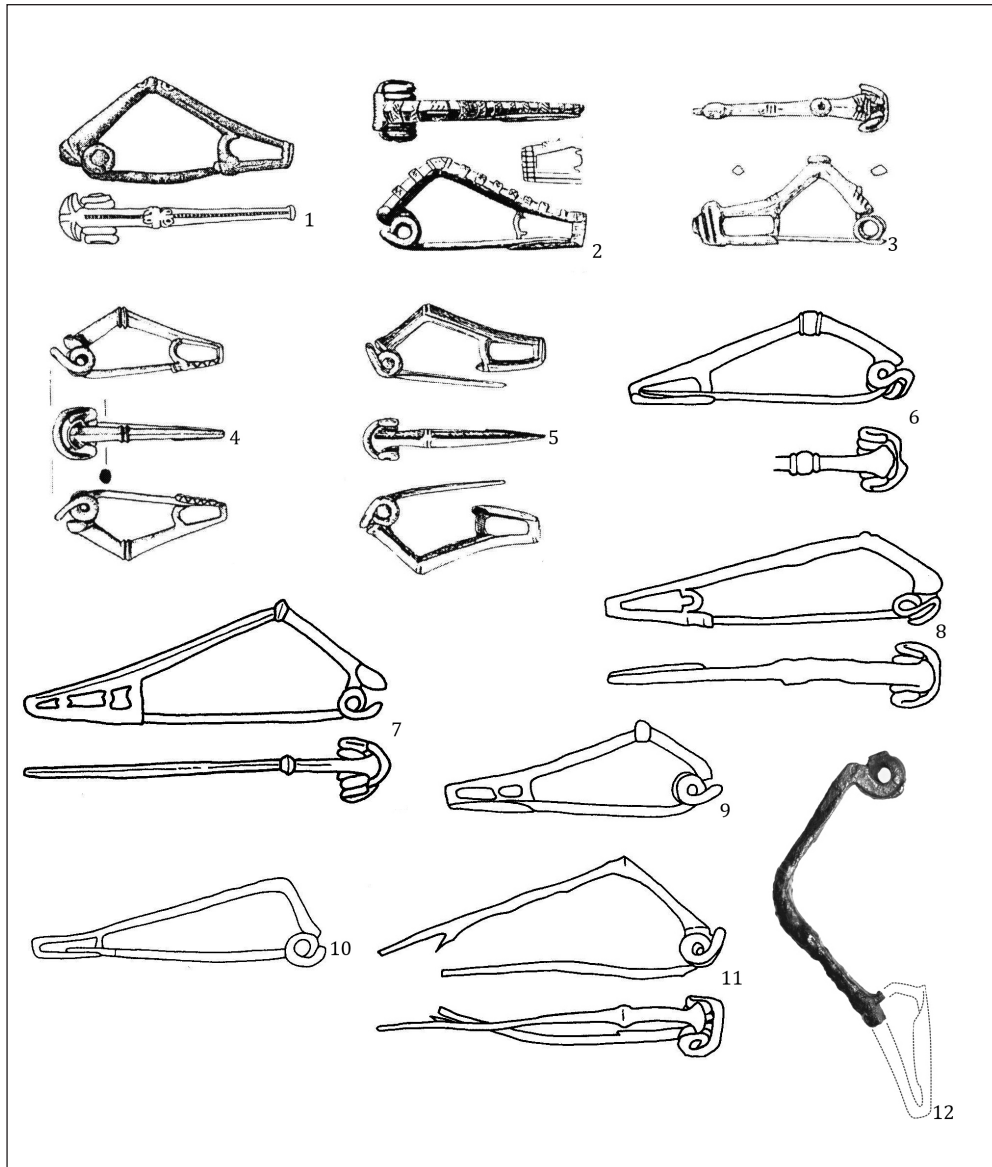

Fig. 3. Fibule de tip Kostrzewski K (scări diferite): 1 - Vallhagar - M. 41 (după Nylén 1955); 2 - Nybly - M. 1 (după Oxentierna 1958); 3 - Knudstrup (după Faber 1969); 4 - Manching (după Gebhard 1991); 5 - Lilla Smedby (după Nylén 1955); 6, 9 - Kamieńczyk - M. 330 și 331 (după Dąbrowska 1997); 7 - Niedanowo - M. 489 (după Zismlińska-Odojowa 1999); 8 - Dobrzankowo - M. 3 (după Okulicz 1971); 10 - Gräfenhainichen - M. 48 (după Schultze 1998); 11 - Altenburg-Rheinau (după Fischer 1966); 12 - Bălănești (după Spănu 2018).

Fig. 3. Kostrzewski K type fibulae (different scale): 1 - Vallhagar - G. 41 (after Nylén 1955). 2 - Nybly - G. 1 (after Oxentierna 1958); 3 - Knudstrup (after Faber 1969); 4 - Manching (after Gebhard 1991); 5 - Lilla Smedby (after Nylén 1955); 6, 9 - Kamieńczyk - G. 330 and 331 (after Dąbrowska 1997); 7 - Niedanowo - G. 489 (after Zismlińska-Odojowa 1999); 8 - Dobrzankowo - G. 3 (after Okulicz 1971); 10 - Gräfenhainichen - G. 48 (after Schultze 1998); 11 - Altenburg-Rheinau (after Fischer 1966); 12 - Bălănești (after Spănu 2018).

cuprins între râurile Rin și Bug (Meyer 2001, 163-165). Potrivit lui M. Meyer, majoritatea descoperirilor provin din necropole, mai puține fiind fibulele găsite în situri de habitat (fig. 1, Meyer 2001, 161). Clasificarea propusă de M. Meyer a fost, în principiu, acceptată de R. Bockius și P. Łuczkiwicz, care au evidențiat și ei două variante² în cadrul fibulelor de tip Kostrzewski K (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 35).

Cronologie

Mai mulți arheologi s-au pronunțat referitor la încadrarea cronologică a fibulelor de tip Kostrzewski K. Astfel, Th. Völling data asemenea exemplare în fazele I și II ale cronologiei sale (Völling 2005, 108-109), ceea ce ar corespunde perioadei LT D1-LT D2 (Brandt 2001, 83; Döhlert-Albani 2014, 239). Având în vedere asocierea unor asemenea agrafe cu fibule de tip Beltz J, Kostrzewski, G/H, M și N etc. (fig. 4), R. Bockius și P. Łuczkiwicz, de asemenea, încadrează cronologic fibulele de tip Kostrzewski K în LT D1-LT D2a (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 40-42; Tab. 1-2). Cronologia unor asemenea piese, propusă de R. Bockius și P. Łuczkiwicz, coincide sau, în orice caz, nu contrazice datarea noastră propusă pentru fibula de la Kruglik (Iarmulschi 2018, 34). Mai exact, discutând problema cronologiei relative și a periodizării aşezărilor de tip Poienestî-Lucașeuca, precizăm că locuința nr. 3 de la Kruglik, acolo unde a apărut piesa, trebuie datată în LT D1 (Iarmulschi 2018, 34), ceea ce în date absolute corespunde ultimului sfert al sec. II - primelor decenii ale sec. I a. Chr.

² Menționăm că în cadrul tipului 1 au fost delimitate patru subvariante a unor asemenea fibule (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 35).

necropolis, less are the fibulae found in habitat sites (fig. 1, Meyer 2001, 161). The classification proposed by M. Meyer was, in principle, accepted by R. Bockius and P. Łuczkiwicz, who also highlighted 2 variants² in the Kostrzewski K type fibula (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 35).

Chronology

Several archaeologists have commented on the chronological classification of the Kostrzewski K type fibulae. Thus, Th. Völling also dated such samples in phases I and II of his chronology (Völling 2005, 108-109), which would correspond to LTD1-LTD2 (Brandt 2001, 83; Döhlert-Albani 2014, 239). Considering the Association of such brooches with fibulae of Beltz J type, Kostrzewski G / H, M and N, etc. (fig. 4), R. Bockius and P. Łuczkiwicz also chronologically classify Kostrzewski K type fibulae in LTD1-LTD2a (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 40-42; Tab. 1-2). The chronology of such pieces proposed by R. Bockius and P. Łuczkiwicz coincides or, in any case, does not contradict our proposed date for the fibula from Kruglik (Iarmulschi 2018, 34). More specifically, discussing the problem of the relative chronology and periodization of Poienestî-Lucașeuca settlements, we specify that the house no. 3 from Kruglik, where the piece appeared, must be dated in LTD1 (Iarmulschi 2018, 34), which in absolute data corresponds to the last quarter of the 2nd - the first decades of the 1st century BC.

² It should be noted that in Type 1, four subvariants of such fibulae were delimited (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 35).

Grabinventare	Var. K	Var. A	Var. B	Var. C	Korallenfibel	D/E	Beitz Var. J	Variante H.	A.65	Naheimer Fibel	Kostrzewski Abb. 15	A.9	Rechteckfibel	Var. M	A.18	Var. N	Bockius Typ Umitz	Prägung Nero (RIC 320)
Kamieńczyk, Grab 365		X																
Vehlow, Grab G3	1a		X															
Bystrzec, Grab 395	2x 1a			X														
Kobyly, Grab 39	1a			X														
Nowe Miasteczko, Grab 8			X															
Vehlow, Grab G3	1a		X															
Gräfenhainichen, Grab 54	1d				X													
Brücken, Grab 14	1d			X	X													
Brücken, Grab 11	1d					X												
Blönsdorf, Grab 25	1a				X													
Kobyly, Grab 8	1a					X												
Kobyly, Grab 22	1d					X												
Pobiel, Grab 2						X												
Bobersen	1a						X											
Ekehögen, Grab 41							X											
Nohra							X											
Gräfenhainichen, Grab 48	1b						X											
Gräfenhainichen, Grab 49	1d						X											
Gräfenhainichen, Grab 51	1b						X											
Gräfenhainichen, Grab 57	1a						X											
Gräfenhainichen, Grab 63	1d						X											
Gräfenhainichen, Grab 74	1d						X											
Gräfenhainichen, Grab 75	1d						X											
Gräfenhainichen, Grab 85	1a						X											
Gräfenhainichen, Grab 88	1d						X											
Hohensee, Grab 23	1d						X											
Krusza Zamkowa, Grab XXVII	1a						X											
Lubieszewo, Grab 81	1a						X											
Lubieszewo, Grab 102	1d						X											
Plötzin, Grab 225	1d						X											
Kamieńczyk, Grab 28								X										
Kamieńczyk, Grab 330	1a							X										
Niedanowo, Grab 48	1a							X										
Biewer, Grab 13	2								X									
Gledzianówek, Grab 80/1934	1b+1c								X									
Badow, Grab 882	1d									X								
Bystrzec, Grab 34	1a+1d										X							
Trollenhagen, Grab 2	1d										X							
Gießen	1b											X						
Wetzten, Grab 2													X	X				
Chelmno, Grab 136														X				
Chelmno, Grab 154														X				
Gledzianówek, Grab 21														X				
Kajęcin, Grab 2														X				
Petershagen-Lahde, Grab 328	1d													X				
Pruszcz Gdański, FSt 4, Grab 26	1a													X				
Pruszcz Gdański, FSt 10, Grab 481														X				
Biewer, Grab 12	2														X			
Welling-Trimbs, Grab 2	2														X			
Zagorzyn, Grab 36																X		
Mayen, Grab 39	1c																X	
Wederath, Grab 100	2																	X

Fig. 4. Asocierea fibulelor de tip Kostrzewski K cu alte tipuri de agrafe (după Bockius, Łucziewicz 2004).
Fig. 4. Association of Kostrzewski K type fibula with other types of brooches (after Bockius, Łucziewicz 2004).

Chorologie şi semnificaţie istorică

Potrivit opiniei noastre, fibula de la Kruglik, de altfel, ca şi străchinile de tip II A şi ulcioarele de tip VA în clasificarea lui M. Babeş (Babeş 1993, 63, 65, Abb. 25), indică o contribuţie importantă a culturii Pzeworsk în procesul de constituire a culturii Poienеşti-Lucaşeuca, idee ce a mai fost menţionată în literatura de specialitate (Dąbrowska 1988, 178; Babeş 1993, 159).

Având în vedere datarea destul de târzie a fibulei de la Kruglik, susţinem ideea expusă anterior, conform căreia în a doua jumătate a sec. II a. Chr., în regiunea carpato-nistreană a pătruns un nou val de populaţii venite din Europa Central-Nordică (Babeş 1993, 153; Iarmulschi 2016, 481-482). Respectiv, în cazul culturii Poienеşti-Lucaşeuca, constituită la sfârşitul sec. III a. Chr.³, avem de a face cu procese migratorii policentrice, ce s-au desfăşurat, foarte probabil, în mai multe etape şi care au pornit, în special, din sudul Danemarcei şi nordul Germaniei (Babeş 1993, 161-162; Babeş, Coman 2005, 145-146; Iarmulschi 2013, 29-30; Iarmulschi 2016, 472-473). În această deplasare de populaţii au fost atraşi şi purtătorii culturilor Przeworsk şi Oksywie de la est de Oder (Babeş 1993, 161-162; Iarmulschi 2014, 23-24; Meyer, Luczkiewicz, Rauchfuß 2017, 10).

Aşa cum precizam, de curând, o fibulă de tip Kostrzewski K a fost găsită în mormântul izolat de la

Chorology and historical significance

According to our opinion, the fibula from Kruglik, by the way like the bowls of type II A and the jugs of VA type in the classification of M. Babeş (Babeş 1993, 63, 65, Abb. 25), indicates an important contribution of Przeworsk culture in the process of establishing Poienеşti-Lucaşeuca culture, the idea that has also been mentioned in the literature (Dąbrowska 1988, 178; Babeş 1993, 159).

Taking into consideration the very late dating of the fibula from Kruglik, we support the previously exposed idea, according to which in the second half of the 2nd century BC, in the Carpathian-Dniester region a new wave of populations came from Central-Northern Europe (Babeş 1993, 153; Iarmulschi 2016, 481-482). At the time, in the case of Poienеşti-Lucaşeuca culture, formed at the end of the 3rd century BC³, we deal with polycentric migration processes that have been carried out, most likely, in several stages and that started, in particular, from Southern Denmark and Northern Germany (Babeş 1993, 161-162; Babeş, Coman 2005, 145-146; Iarmulschi 2013, 29-30; Iarmulschi 2016, 472-473). The bearers of the Przeworsk and Oksywie cultures from the eastern Oder were also attracted in this movement of the populations (Babeş 1993, 161-162; Iarmulschi 2014, 23-24; Meyer, Luczkiewicz, Rauchfuß 2017, 10).

As we mentioned, recently a fibula of Kostrzewski K type was found in the isolated tomb from Bălăneşti (Spânu

³ Referitor la originea şi cronologia culturii Poienеşti-Lucaşeuca vezi: Babeş 1985; Conovici 1992; Babeş 1993; Munteanu 1995; Babeş 2003; Iarmulschi 2013; Iarmulschi 2016; Munteanu, Iarmulschi 2017; Iarmulschi, Munteanu 2017.

³ Referring to the origin and chronology of Poienеşti-Lucaseuca culture see: Babeş 1985; Conovici 1992; Babeş 1993; Munteanu 1995; Babeş 2003; Iarmulschi 2013; Iarmulschi 2016; Munteanu, Iarmulschi 2017; Iarmulschi, Munteanu 2017.

Bălănești (Spânu 2018, 241, pl. II/6). Având în vedere ritul, ritualurile funerare și inventarul mormântului, această descoperire funerară a fost atribuită aspectului Padea-Panagjurskii-Kolonii (Spânu 2018). Așa cum a menționat și D. Spânu (Spânu 2018, 241), agrafa de la Bălănești poate fi interpretată drept un „import” din afara culturii Padea-Panagjurski Kolonii. Respectiv, nu trebuie exclusă ipoteza că fibula de tip Kostrzewski K de la Bălănești a ajuns acolo datorită unor posibile „relații” dintre purtătorii culturii Poienesti-Lucașeuca și grupul Padea-Panagjurski Kolonii.

În favoarea acestei ipoteze vine încă o piesă descoperită la Bălănești. Este vorba de o brățară de fier cu corpul tubular și capetele unite și răsucite sau libere (Spânu 2018, 242-243, pl. III/4), care nu reprezintă o formă tocmai tipică a culturii Padea-Panagjurski Kolonii (Spânu 2018, 242). În schimb, asemenea exemplare se întâlnesc destul de frecvent în descoperirile funerare de tip Poienesti-Lucașeuca (Babeș 1993, 106, Taf. 7/52f; 8/68g) și se asociază, de regulă, cu fibule apropiate tipului Kostrzewski B și Kostrzewski H⁴ (Babeș 1993, Abb. 37; 41; Iarmulschi 2016, fig. 7; 11).

Prin urmare, considerăm că atât fibulele de tip Kostrzewski K, cât și brățările cu corpul tubular și capete libere constituie acele „importuri” care reflectă legăturile între grupurile și culturile arheologice „germanice” din Europa Centrală și de sud-est (Jastorf, Przeworsk, Oksywie, Poienesti-Lucașeuca) cu culturile

2018, 241, pl. II/6). Considering the rite, funeral rituals and tomb inventory this funeral discovery was attributed to the Padea-Panagjurskii-Kolonii aspect (Spânu 2018). As mentioned by D. Spânu (Spânu 2018, 241), the brooch from Bălănești should be interpreted as an “import” from outside the Padea-Panagjurski Kolonii culture. By the way, the hypothesis that the fibula of Kostrzewski K type from Bălănești arrived there due to possible “relationships” between the Poienesti-Lucașeuca culture and the Padea-Panagjurski Kolonii group must not be excluded.

In favor of this hypothesis comes another piece discovered in Bălănești. It is about an iron bracelet with tubular body and united and twisted or loose ends (Spânu 2018, 242-243, pl. III/4), which is not a typical form of the Padea-Panagjurski Kolonii culture (Spânu 2018, 242). Such specimens are found quite frequently in Poienesti-Lucașeuca funerary discoveries (Babeș 1993, 106, Taf. 7/52f; 8/68g) and are usually associated with fibulae close to the type Kostrzewski B and Kostrzewski H⁴ (Babeș 1993, Abb. 37; 41; Iarmulschi 2016, fig. 7; 11).

Therefore, we consider that both the fibulae of Kostrzewski K type and bracelets with tubular body and free ends constitute those “imports” that reflect the links between the “Germanic” archaeological groups and cultures from Central and Southeast Europe (Jastorf, Przeworsk, Oksywie, Poienesti-Lucașeuca) with the cultures from the middle and lower Danube (Spânu 2018, 244-245). Thus, the Kostrzewski K type fibula from Kruglik comes to supplement with new data both the

⁴ Astfel de agrafe sunt, de obicei, datate în LT C2-LT D1 (Babeș 1993, 92-93; Brandt 2001, 79).

⁴ Such broochs are usually dated in LT C2-LT D1 (Babeș 1993, 92-93; Brandt 2001, 79).

de la Dunărea de mijloc și inferioară (Spânu 2018, 244-245). Astfel, fibula de tip Kostrzewski K de la Kruglik vine să completeze cu noi date atât diferitele aspecte legate de problema migrației și locuirii pe teritoriul silvostepii carpato-nistrene, în epoca preromană recentă a fierului, a unor populații ce-și aveau „patria de origine” în Europa Central-Nordică, cât și legăturile acestora cu grupurile culturale de la Dunărea Mijlocie și Inferioară.

Bibliografie / Bibliography

Babeș 1985: M. Babeș, Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole î.e.n. SCIVA 36/3, 1985, 183-214.

Babeș 1993: M. Babeș, Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte in Raum östlich der Karpaten in der letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt (Bonn 1993).

Babeș 2003: M. Babeș, Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. In: (Hrsg. R. Müller) RGA² 23 (Berlin-New-York 2003), 230-239.

Babeș, Coman 2005: M. Babeș, R. Coman, O nouă „fibulă pomeraniană” în România. ArhMold XXVIII, 2005, 139-147.

Bockius, Łuczkiwicz 2004: R. Bockius, P. Łuczkiwicz, Kelten und Germanen im 2-1 Jahrhundert vor Christus, Jahrb. RGZM 58 (Mainz 2004).

Brandt 2001: J. Brandt, Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. Intern. Arch. 66 (Rahden/Westf. 2001).

different aspects related to the migration problem and the habitation in the Carpathian-Dniester silvo-steppe territory, in the recent pre-Roman Iron Age era of some populations who had their “homeland of origin” in Central-Northern Europe, and their links with cultural groups from the Middle and Lower Danube.

Döhlert-Albani 2014: N. Döhlert-Albani, Zum Ende der Jastorfkultur – Der späte Abschnitt der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und Übergang zur frühen römischen Kaiserzeit. In: (Hrsg. J. Brandt, B. Rauchfuß) Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa (Hamburg 2014), 223-244.

Conovici 1992: N. Conovici, Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienesti-Lukasevka și prezența bastarnilor în Dobrogea. SCIVA 43/1, 1992, 3-14.

Dąbrowska 1988: T. Dąbrowska, Wczesne fazy kultury Przeworskiej (Kraków 1988).

Dąbrowska 1997: T. Dąbrowska, Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Ostmasowie. Mon. Arch. Barbarica 3 (Kraków 1997).

Demetz 1999: S. Demetz, Fibeln der Spätlatène- und Frühen Kaiserzeit in den Alpenländern, Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen 4 (Rahden/Westf. 1999).

Faber 1969: O. Faber, Særprægede fibeler fra danmarks førromieske jernalderer. Aarb. Nordisk Oldkde. og Hist. 1969, 103-115.

Fischer 1966: F. Fischer, Frühe Fibel aus Aqueleia. *Aquelia Nostra* 37, 1966, 7-18.

Gebhard 1991: R. Gebhard, Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. *Ausgr. Manching* 14 (Stuttgart 1991).

Iarmulschi 2013: V. Iarmulschi, Unele considerații privind cronologia culturii Poienеști-Lucașeuca. *Tyrageția s.n.* VII/1, 2013, 29-52.

Iarmulschi 2014: V. Iarmulschi, Migrația basatarnilor în spațiul carpato-nistrean (în baza necropolei de tip Poienеști-Lucașeuca de la Borosești). *Autoreferatul tezei de doctor în istorie* (Chișinău 2014).

Iarmulschi 2016: V. Iarmulschi, A few consideration regarding the chronology of the Poienеști-Lucașeuca culture. *Prähistorische Zeitschrift* 91/2, 471-494.

Iarmulschi 2018: V. Iarmulschi Cronologia și periodizarea așezărilor culturii Poienеști-Lucașeuca. *Tyrageția s.n.* XII/1, 2018, 29-39.

Iarmulschi, Munteanu 2017: V. Iarmulschi, O. Munteanu, Hand-made Ceramics from the Lucașeuca II Settlement, 2nd-1st cal. B.C. Orhei District, Moldova. In: (Hrsg. M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß) *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur*. Berlin Studies of the Ancient Word 50 (Berlin 2017), 413-429.

Kostrzewski 1919: J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit (Leipzig-Würzburg 1919).

Meyer 2001: M. Meyer, Regionale Ausprägungen der Fibel Var. K nach Kostrzewski. In: (Hrsg. M. Meyer) „... Trans Albim fluvium“: Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. *Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtstag* (Rahden/West. 2001), 161-175.

Meyer 2008: M. Meyer, Mardorf 23, Lkr. Marburg-Biedenkopf. *Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt* (Rahden/Westf 2008).

Meyer, Łuckiewicz, Rauchfuß 2017: M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß, Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur: Internationaler Workshop, 24.-27.10.2013, Berlin. In: (Hrsg. M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß) *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur*. Berlin Studies of the Ancient Word 50 (Berlin 2017), 9-14.

Munteanu 1995: O. Munteanu, Autohtonii în spațiul pruto-nistrean în sec. II a. Chr. - I p. Chr. *Rezumatul tezei de doctorat* (Cluj-Napoca 1995).

Munteanu, Iarmulschi 2017: O. Munteanu, V. Iarmulschi, Pottery from the Poienеști-Lucașeuca culture settlement of Orheiul Vechi, Republic of Moldova. In: (Eds. A. Michałowski, M. Teska, P. Niedzielski, M. Żółkiewski) *Settlements Pottery of the Pre-Roman Iron Age in Central European Barbaricum – new research perspectives* (Poznań 2017), 67-93.

Nylén 1955: E. Nylén, Die jüngere vorrömische Eisenzeit Götlands (Stockholm 1955).

Okulicz 1971: J. Okulicz, Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzańowo, pow. Przasniesz. *Mat. Warszawa* 1, 1971, 127-171.

Oxenstierna 1958: E. Oxenstierna, Die ältere Eisenzeit in Östergötland (Lidingö 1958).

Schutlze 1998: E. Schutlze, Bemerkungen zu den spätlatènezeitlichen Waffengräbern des mitteleuropäischen Raumes. In: (Hrsg. F. Horst, F. Schlette) *Frühe Völker in Mitteleuropa* (Berlin 1998), 111-120.

Spânu 2018: D. Spânu, Kostrzewski K Fibula in Padea Panagjurski Kolonii Group. In: (Eds. A. Rustoiu, M. Egri, S. Berecki) Iron Age Connectivities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 13-15 October 2017 (Cluj Napoca 2018), 239-252.

Völling 1994: Th. Völling, Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. Bericht RGK 75, 1994, 147-282.

Völling 2005: Th. Völling, Germaniein an der Zeitwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna, BAR 1360 (Oxford 2005).

Ziemlińska-Odojowa 1999: W. Ziemlińska-Odojowa, Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien. Mon. Arch. Barabara 7 (Kraków 1999).

Пачкова 1977: С.П. Пачкова, Поселение по близу села Круглик на Буковине. Археологія 23, 1977, 24-34.

Тимошук, Винокур 1962: Б.А. Тимошук, И.С. Винокур, Памятники эпохи полей погребений на Буковине. КСИИ 90, 1962, 73-76.

Dr. Vasile Iarmulski

Muzeul Național de Istorie a Moldovei/Institut für Prähistorische
Archäologie der Freien Universität Berlin
Chișinău, Republica Moldova/Berlin, Germania
e-mail: vasile.iarmulski@gmail.com

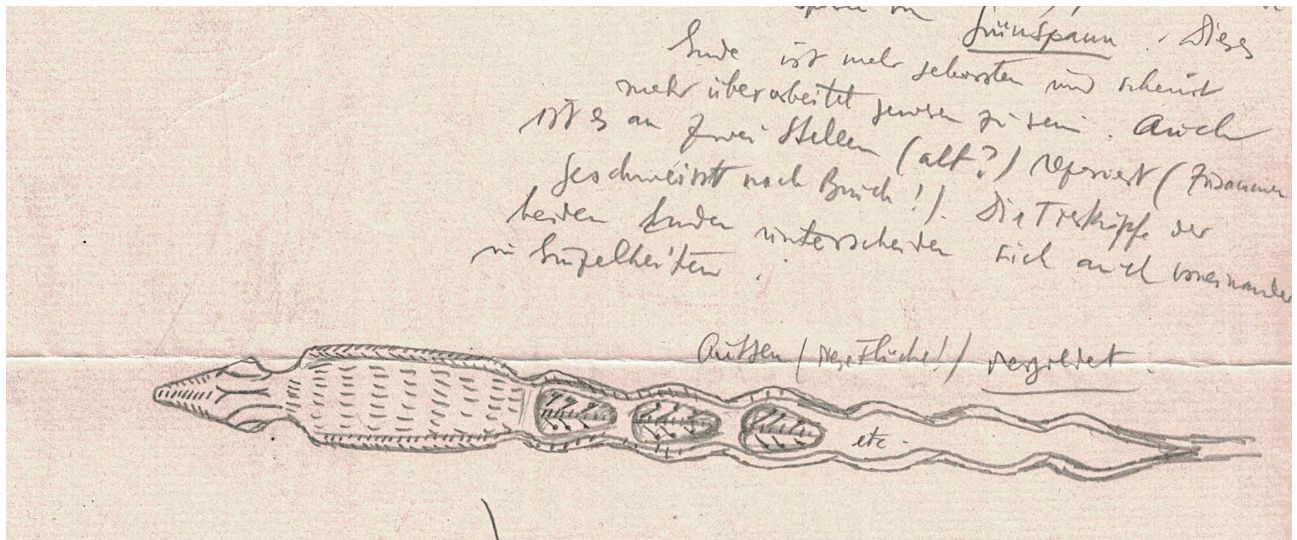
Dr. Octavian Munteanu

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: ocmunteanu@gmail.com

Piese de orfevrie La Tène târziu documentate de Ion Nestor la Berlin

Late La Tène Silver Jewellery Items Documented by Ion Nestor in Berlin

Daniel Spănu

Cuvinte-cheie: antichități pierdute, orfevrerie, La Tène târziu, fibule, brățară spiralică, Ungaria, România.

Rezumat: La finele perioadei interbelice, arheologul român Ion Nestor a documentat la Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie din Berlin patru piese din argint de epocă La Tène târziu (trei fibule și o brățară spiralică) achiziționate în Ungaria și România înaintea Primului Război Mondial. Dispariția acestor obiecte la finele celui de al Doilea Război Mondial conferă o valoare particulară descrierilor și schițelor, până acum inedite, ale lui Ion Nestor. Două dintre fibule și brățara spiralică (fig. 1, 3, 4, 5 și 9) sunt forme specifice ale orfevreriei „Dacice” din etapa finală a La Tène-ului târziu. Cea de a treia fibulă (fig. 2 și 8) se încadrează adecvat în repertoriul fibulelor din etapa de început a La Tène-ului târziu din regiunile centrale și vestice ale Bazinului Carpatic.

Keywords: Lost antiquities, jewellery, Late La Tène, fibulae, spiral bracelet, Hungary, Romania.

Abstract: At the end of the interwar period, the Romanian archaeologist Ion Nestor documented at the State Museum for Pre- and Protohistory in Berlin four Late La Tène jewellery items of silver (three fibulae and a spiral bracelet). These items purchased in Hungary and Romania before the First World War. Their disappearance at the end of the Second World War gives a particular value to the descriptions and sketches, hitherto unpublished, of Ion Nestor. Two of the fibulae and the spiral bracelet (figs. 1, 3, 4-5 and 9) are specific forms of “Dacian” silvercraft from the final stage of Late La Tène. The third fibula (figs. 2 and 8) fits appropriately into the repertoire of fibulae from the early stage of Late La Tène in the central and western regions of the Carpathian Basin.

Introducere

Cu prilejul studiilor sale în Germania (1928-1932), Ion Nestor (1905-1974) a documentat o serie de materiale păstrate la Muzeul de Etnologie (*Museum für Völkerkunde*) din Berlin (Rădulescu 1975, 463). Tocmai în acea vreme – mai precis în 1931 – instituția era redenumită Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie (*Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte*). În perioada 1921-1945, colecțiile acestei instituții au fost adăpostite în clădirea „Martin Gropius” (*Martin Gropius Bau*) din cartierul Berlin-Kreuzberg (Niederkirchnerstrasse 7). După 1945, o parte a acestor colecții a fost luată ca pradă de război de autoritățile sovietice. O altă parte a rămas în Berlinul de Vest și, în perioada 1960-2005, a fost integrată în patrimoniul

Introduction

During his studies in Germany (1928-1932), Ion Nestor (1905-1974) documented a series of archaeological materials preserved at the Museum of Ethnology in Berlin (*Museum für Völkerkunde*) (Rădulescu 1975, 463). It was at that time – more precisely in 1931 – that this institution was renamed as the State Museum for Pre- and Protohistory (*Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte*). In the years 1921-1945, the collections of this museum were housed in the *Martin Gropius Building* in the Kreuzberg district of Berlin (Niederkirchnerstrasse 7). After 1945, some of these collections were taken as spoils of war by the Soviet authorities, others remained in West Berlin and between 1960-2005 were integrated into the patrimony of the Museum for Pre- and Protohistory in

Muzeului de Pre- și Protoistorie amenajat în Palatul Charlottenburg (*Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloss Charlottenburg, Spandauer Damm 14-22*). După 2005, colecția a fost mutată la *Neues Museum* în Berlin-Mitte (Bodenstrasse 1-3)¹. Soarta colecției a fost, așadar, strâns legată de destinul Berlinului. În patrimoniul interbelic al Muzeului din Berlin s-au aflat și câteva mostre de orfevrerie de epocă La Tène târziu care proveneau din Bazinul Carpatic și din regiunile învecinate. În condițiile vitrege de la finele celui de al Doilea Război Mondial, aceste piese au dispărut fără să fi fost vreodată semnalate în literatură. Din fericire, câteva dintre acestea au fost schițate și descrise de către Ion Nestor.

Documentația lui Ion Nestor: soarta și conținutul ei

Cu ocazia ordonării unor documente din arhiva „Ion Nestor” a Institutului de Arheologie aflată temporar în fostul cabinet de lucru al lui Mircea Babeș din Casa Academiei (str. 13 Septembrie, nr. 13, camera 356), autorul acestor rânduri a identificat în ianuarie 2020 schițele și descrierile manuscrise a trei fibule și ale unei brățări spiralice, toate din argint (fig. 1-3). Desenele erau păstrate într-o mapă intitulată „La Tène geto-dacic și celtic. Materiale inedite”. Pieseile au fost desenate cu creionul și descrise tehnic pe trei coli de format A4 de către Ion Nestor. Deși colile nu au fost semnate, paternitatea este indicată de stilul scrierii. Potrivit însemnărilor de pe cele trei coli, piesele au fost documentate la „Mus. Berlin” unde erau

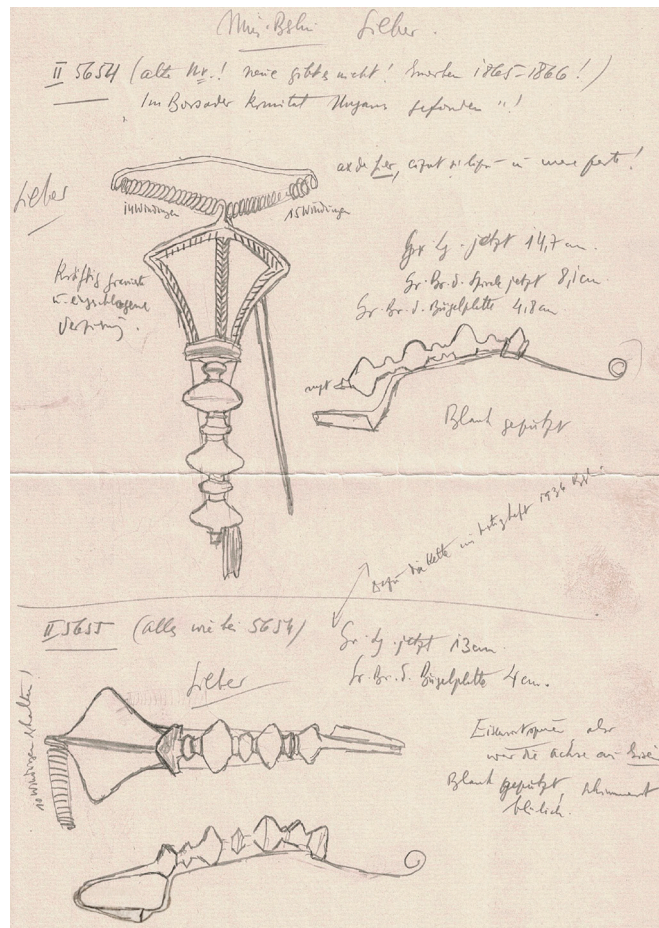

Fig. 1. Fibulele cu noduri documentate de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 1. The knots fibulae documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

¹ www.smb.spk-berlin.de

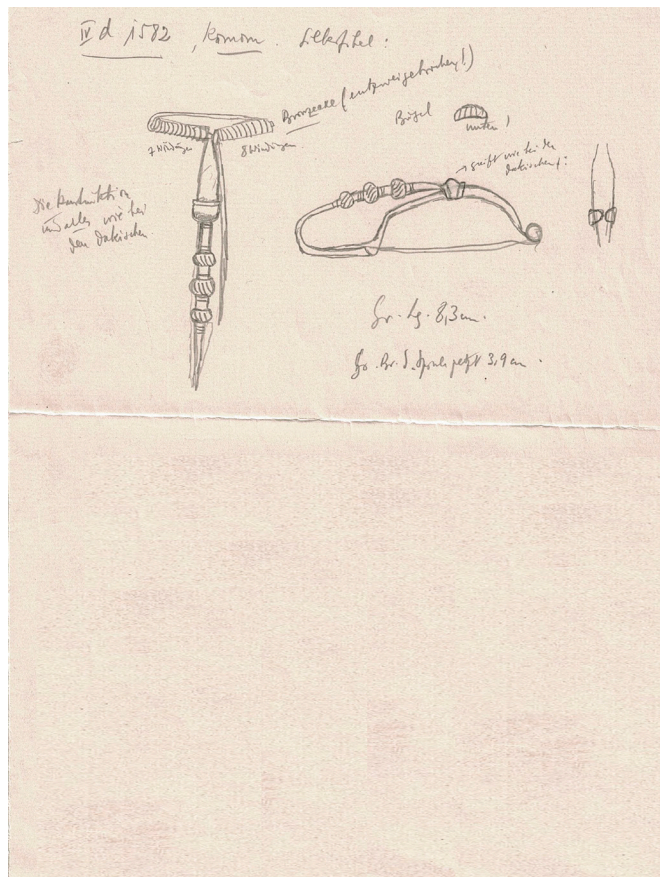

Fig. 2. Fibula de la Komorn documentată de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 2. The fibula from Komorn documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

Charlottenburg Palace (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloss Charlottenburg, Spandauer Damm 14-22). After 2005, the collections were moved to the Neues Museum in the central borough of Berlin (Berlin-Mitte, Bodenstrasse 1-3)¹. The fate of the collections was, therefore, closely linked to the fate of the city. The interwar patrimony of the Museum in Berlin included some Late La Tène silver items purchased before the First World War in Hungary and Romania. In the harsh conditions of the end of the Second World War, these items disappeared without ever being reported in the literature. Fortunately, some of these objects were sketched and described by Ion Nestor. This paper is dedicated to them.

Ion Nestor's documentation: its fate and content

By ordering the “Ion Nestor” archive (Institute of Archaeology in Bucharest, Casa Academiei Palace, 13 Septembrie Street, no. 13, room 356), in January 2020, I identified the sketches and handwritten descriptions of three fibulae and a spiral bracelet, all made of silver (figs. 1-3). The drawings were kept in a folder entitled “La Tène geto-dacic și celtic. Materiale inedite” (“Geto-Dacian and Celtic La Tène. Unpublished materials”). The pieces were drawn with pencil and technically described on three A4 sheets by Ion Nestor. Although the sheets have not been signed, the authorship is indicated by the handwritten style. The four silver objects were documented at a museum in Berlin (“Mus. Berlin”) where they were registred under the inventory numbers II 5654, II 5655, IVd 1582 (the fibulae) and IVa 390 (the bracelet).

¹ www.smb.spk-berlin.de

înregistrate sub numerele de inventar IVd 1582, II 5654, II 5655 (fibulele) și IV a 390 (brățara).

În același dosar am mai identificat un plic de format 16/23 cm. Potrivit ștampilelor poștale, plicul a fost expediat din Berlin în 31 ianuarie 1941, a ajuns în București în 9 februarie 1941 și era adresat lui Ion Nestor („Herrn Ion Nestor / Str. Victor Emanuel III / Casa Macca / Bukarest Rumänien” – text dactilografiat). Numele expeditorului nu a fost indicat, dar pe plic se poate recunoaște ștampila Serviciului German pentru Străini („Deutscher Ausländer-Dienst / Berlin N W7 / Unter den Linden 16”). Pe plic, Ion Nestor a scris cu un creion albastru: „Argint dacic la Muz. Berlin / De publicat”. Acest deziderat nu a fost niciodată împlinit. În plic se afla o singură fotografie (format 13/18 cm) care înfățișează una dintre fibule (fig. 8/2). Reversul fotografiei a fost ștampilat cu următorul formular completat cu însemnări scrise de mână cu creionul (reproduse aici cu italice): „Staatl. Museum f./Vor- u. Frühgeschichte/Kat.-Nr. IVd 1682 / Fundort Komorn / Grösse / Platten-Nr. 4212 / Nur zu Studienzweck, Veröffentlichung ohne Benehmigung des Musums verboten” (traducere: „Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie / Număr de catalog IVd 1682 / Locul descoperirii: Komorn / Dimensiuni / Număr de clișeu 4212 / Doar în scop științific, publicarea fără încuviințarea Muzeului interzisă”). Formularul ștampilat de pe reversul fotografiei îngăduie identificarea mențiunii „Mus. Berlin” de pe colile manuscrise cu *Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte* din Berlin.

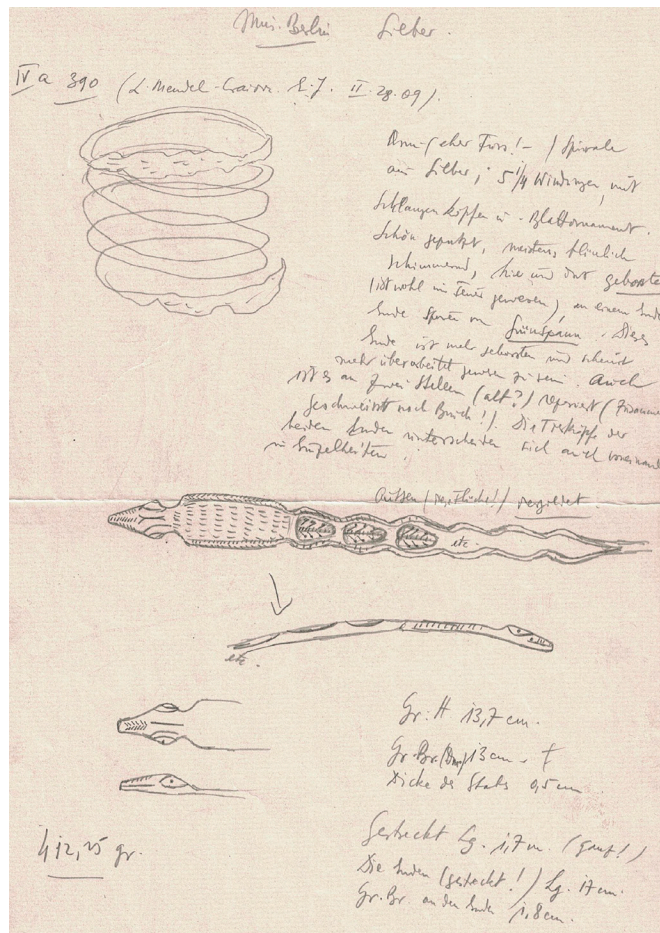

Fig. 3. Brățara spiralică documentată de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 3. Spiral bracelet Brățara spiralică documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

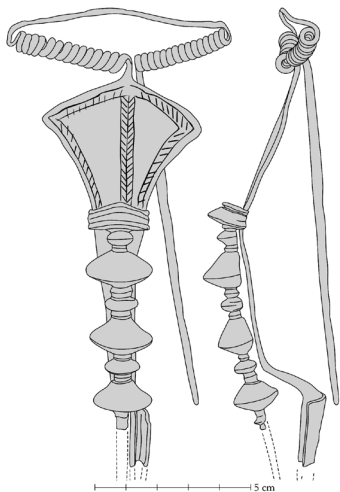

Fig. 4. Reconstituirea grafică a fibulei II 5654 (D.S.).

Fig. 4. Graphical restitution of the fibula II 5654 (D.S.).

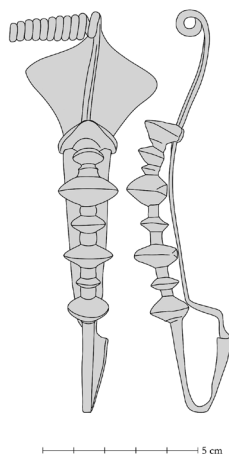

Fig. 5. Reconstituirea grafică a fibulei II 5655 (D.S.).

Fig. 5. Graphical restitution of the fibula II 5655 (D.S.).

In the same file there was also an envelope of 16/23 cm format. According to the postmark, the envelope was sent from Berlin on January 31, 1941, arrived in Bucharest on February 9, 1941, and was addressed to Ion Nestor ("Herrn Ion Nestor / Str. Victor Emanuel III / Casa Macca / Bukarest Rumänien" – typed text). The name of the sender was not indicated, but the stamp of the German Foreign Service ("Deutscher Ausländer-Dienst / Berlin N W7 / Unter den Linden 16") can also be recognized on the envelope. On the envelope, Ion Nestor wrote with blue pencil: "Argint dacic la Muz. Berlin / De publicat" ("Dacian silver at Mus. Berlin / to be published"). This goal has never been fulfilled.

Only one photo (13/18 cm format) was kept inside the envelope, showing one of the fibulae (fig. 8/2). The reverse of the photograph was stamped with the following form (completed with pencil and reproduced here in *italics*): "Staatl. Museum f./Vor- u. Frühgeschichte / Kat.-Nr. *IVd 1682* / Fundort *Komorn* / Grösse - / Platten-Nr. *4212* / Nur zu Studienzweck, Veröffentlichung ohne Benehmigung des Musums verboten" (translation: "State Museum for Pre- and Protohistory / Catalog number *IVd 1682* / Place of the discovery: *Komorn* / Dimension - / Plate no. *4212* / For scientific purposes only, publication without the consent of the Musuem prohibited"). The form stamped on the reverse of the photograph allows the identification of the mention "Mus. Berlin" on manuscript sheets with the *Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte* in Berlin.

In a note wrtitten next to the fibula II 5655 (Fig. 1) we read: "Dazu die Kette im Notizheft Berlin 1936" ("In addition, a chain mentioned in the Berlin register from 1936"). From this mention it appears that Nestor studied the silver objects at a later date than 1936 (year which becomes

Într-o însemnare scrisă în vecinătatea schiței fibulei II 5655 (fig. 1) citim: „Dazu die Kette im Notizheft Berlin 1936” („Pe lângă aceasta, un lanț menționat în registrul de la Berlin, din 1936”). Din această mențiune reiese că Nestor a documentat obiectele la o dată ulterioară anului 1936 (*terminus post quem*) și nu în timpul studiilor sale din Germania (1928-1932). Un alt indiciu pentru datarea schițelor sale este oferit de ștampila poștală amintită mai sus: ianuarie 1941. Foarte probabil, Nestor a documentat obiectele din argint după anul 1936, dar înaintea primirii fotografiei în 1941. Acest an reprezintă probabil *terminus ante quem* al întocmirii documentației.

În același dosar se mai afla și o notă „predare-primire” redactată de Mircea Babeș în martie 1979 și semnată de Vasile Dupoi. Potrivit notei, Dupoi ar fi preluat fotografiile uneia dintre fibule și a brățării din argint: „Predat lui Vasile Dupoi două fotografii d. l. Muzeul din Berlin/ - foto 4211 / - brățară IV a 390, clișeu 3230 / 5.03.1979”; semnează: „V. Dupoi”. În mod evident, Nestor primise în 1941 mai multe fotografii realizate pe baza clișeelelor din fototeca Muzeului de Stat din Berlin (probabil fotografiile tuturor pieselor schițate și documentate anterior). Fotografiile cu numerele de clișeu 4211 și 3230 nu au mai fost înapoiate și reintegrate în arhiva „Ion Nestor” și au rămas inedite (pot fi considerate pierdute). Teza de doctorat a lui Vasile Dupoi nu a fost niciodată publicată, iar exemplarul păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din București este lipsit de ilustrații (Dupoi 1980). Tentativa de a-l contacta pe Vasile Dupoi în ianuarie 2020 nu sa soldat cu nici un rezultat.

Prin strădania d-nei Katja Vollert, în arhiva fotografică a Muzeului de Stat din Berlin a mai fost identificată

the *terminus post quem* of the documentation) and not during his studies in Germany (1928-1932). Another clue is provided by the postmark mentioned above: January 1941. Obviously, Nestor was able to document the silver objects after 1936, but before receiving the photograph in 1941. This year probably represents the *terminus ante quem* of making the documentation.

In the same file there was also kept a handover note written in Romanian by Mircea Babeș in March 1979 and signed by Vasile Dupoi. According to the note, Mr. Dupoi allegedly took the photo of one of the fibulae and the photo of the silver brcelet: “Predat lui Vasile Dupoi două fotografii d. l. Muzeul din Berlin/ foto 4211 / brățară IV a 390, clișeu 3230 / 5.03.1979” (translation: “Two photos from the Berlin Museum handed to Vasile Dupoi / frame 4211 / bracelet IV a 390, frame 3230 / 5.03.1979); signed: “V. Dupoi”. Obviously, Nestor has received in 1941 several photos taken based on clichés from the archive of the Berlin State Museum (probably photos of all the silver objects previously sketched). The frames no. 4211 and 3230 were never returned to the “Ion Nestor” archive and have remained unpublished. Dupoi’s PhD thesis was not published either and the official copy kept in the Central University Library in Bucharest is devoided of any pictures (Dupoi 1980). My attempt to contact Mr. Dupoi in January 2020 was unsuccessful.

Thanks to Mrs. Katja Vollert’s efforts, in the photographic archive of the State Museum in Berlin was identified only the digital reproduction of the interwar negative of the photography of the spiral bracelet (fig. 11)². Other

² Information provided by Katja Vollert, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (September 2020).

doar reproducerea digitală a negativului interbelic al fotografiei brățării spiralice (fig. 11)². Alte fotografii (sau reproducerile lor digitale) nu au mai fost identificate. Cea mai mare parte a fototecii interbelice a Muzeului de Stat pentru Pre- și Protoistorie din Berlin au dispărut la finele celui de al II-lea Război Mondial³. Astfel, aspectul fibulelor II 5654 și II 5655 ne este accesibil numai mulțumită desenelelor lui Ion Nestor.

Descrierile și desenele lui Ion Nestor: observații generale

Nestor și-a redactat descrierile și observațiile în cea mai mare parte limba germană. Excepție face numai una dintre însemnările care însoțesc desenul fibulei II 5654, redactată în limba română: „ax de fier, căzut și lipsă în mare parte” (fig. 1).

Descrierea cea mai amănunțită este cea a brățării spiralice. De altfel, brățara era obiectul cel mai dificil de reprodus grafic. Nestor s-a mulțumit să deseneze aproape complet numai vederea uneia dintre plăcile terminale și cu totul parțial cealaltă terminație (fig. 3). Vederea de ansamblu a brățării a rămas la nivelul unei schițe nedefinitivate și imprecise – practic, o „mâzgăleală” (fig. 3). Însemnările dedicate fibulelor sunt mult mai tehnice și totodată mai succinte, iar desenele lor reunesc atât vederi din față, cât și din profil, elaborate și detaliate (fig. 1, 2).

photographs (or their digital reproductions) have not been identified. Most of the interwar photo library of the State Museum of Pre- and Protohistory in Berlin disappeared at the end of World War II³. Thus, the appearance of the fibulae inv. nos. II 5654 and II 5655 is accessible to us only thanks to the drawings of Ion Nestor.

Nestor's descriptions and drawings: general remarks

Nestor wrote his notes mostly in German. Only one of his notes, next to the drawn spring of the fibula II 5654 (fig. 1), was written in Romanian: “ax de fier, căzut și lipsă în mare parte” (translation: “iron shaft detached and largely missing”).

The spiral bracelet has been described in the most detailed way. In fact, the spiral bracelet was the most difficult object to reproduce graphically (fig. 3). Nestor drew almost completely one of the unfolded ending plates and only partially the other ending (actually just the protome). The general overview of the bracelet remained in the stage of an indefinite and imprecise sketch, practically a scribble (fig. 3). The fibulae were described in a much more technical and succinct manner, but their drawings are carefully elaborate and detailed, bringing together both front and profile views (figs. 1-2).

The fibulae were not reproduced on a 1 to 1 scale. The front and profile views of the fibula II 5655 measure 11.2 and respectively 10.9 cm, but its length would be 13 cm. The front and profile views of the fibula II 5654 measure 13.2

² Informații Katja Vollert, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (septembrie 2020).

³ Informații Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (ianuarie 2020).

³ Information provided by Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (January 2020).

Fibulele nu au fost desenate la scara 1:1. Desenul vederii fibulei IV d 1682 măsoară 8,7 cm lungime, desenul profilului ei măsoară 7,8 cm lungime, dar, potrivit mențiunilor autorului, fibula ar fi măsurat 8,3 cm lungime. Desenele (vedere și profil) ale fibulei II 5655 măsoară 11,2 și respectiv 10,9 cm, dar lungimea indicată a piesei ar fi de 13 cm. Schițele fibulei II 5654 măsoară 13,2 și, respectiv 10,4 cm, dar lungimea piesei ar fi de 14,7 cm. În mod cert, desenul fibulei IVd 1582 nu este realizat după fotografie. Foarte probabil, piesele au fost reproduse de Ion Nestor prin desen liber după originale și la scări aproximativ asemănătoare (dar nu identice) cu originalele. Pe baza schițelor și descrierilor am tentat reconstituirea grafică scalată a celor patru piese (fig. 4, 5, 8/1 și 9).

Cele două fibule cu noduri

Piesele reconstituite grafic în figurile 4 și 5 sunt exemplare ale variantelor mari, bogat ornamentate, ale fibulelor cu noduri (Horedt 1973, 131-133, tipul A1b; Rustoiu 1997, 31, tipul Id; Spânu 2012, 44-45, fig. 6, tipul 1.3.4; Zirra 2017, 62-67, tipul 39c). Dacă determinările dimensiunilor de către Ion Nestor sunt corecte (și nu există nici un motiv ca să ne îndoim de aceasta!), fibulele cu noduri de la Berlin se numără printre cele mai lungi exemplare cunoscute până acum. Fibula II 5654 (partea păstrată măsoară 14,7 cm) a avut, foarte probabil, o lungime inițială mai mare, de peste 15 cm. Această valoare este foarte apropiată de lungimea celui mai mare exemplar întreg cunoscut până acum: fibula de la Gorni Dăbnic, 15,4 cm lungime. Cealaltă fibulă (II.

and respectively 10.4 cm, but its length would be 14.7 cm. The front view of the fibula IVd 1682 measures 8.7 cm long, its profile view measures 7.8 cm long, but according to Nestor, the length of the item is 8.3 cm. Certainly, the fibula IVd 1582 was not drawn after photo. We can be sure that Nestor reproduced the documented all the four items by free drawing of the originals, at scales close to the reality, but not 1 to 1. Based on Nestor's sketches and descriptions, I attempted a correctly scaled graphic reconstruction of the silver objects (figs. 4, 5, 8/1 and 9).

The two knots fibulae

The items graphically reconstructed in figures 4 and 5 are samples of the large and richly ornamented variant of the silver knots fibulae (German: *Knotenfibeln*, Romanian: *fibule cu noduri*) (Horedt 1973, 131-133 (A1b); Rustoiu 1997, 31 (Id); Spânu 2012, 44-45, fig. 6 (1.3.4); Zirra 2017, 62-67, (39c)). If Nestor's measurements are correct (and there are no reasons to doubt that), the knots fibulae from Berlin are among the longest specimens of this type known so far. The fragmentary fibula II 5654 (now 14.7 cm long) had probably an initial length of over 15 cm. This value is very close to that of the Gorni Dăbnic fibula (15.4 cm long), which is the largest intact specimen kept intact to this day. The other knots fibula (II. 5655, 13 cm in length) must be considered in torn among the large specimens of this typological series (over 12 cm in length) (Spânu 2012, 42). The weight of the two knots fibulae from Berlin was not indicated. However, their large size may correspond to high weight values (about 200 g of silver), like the pair of fibulae from Lupu hoard (each 189 g), or like the whole fibula from Sacalasău Nou - B (205 g) (Spânu 2012, 42-43, fig. 5).

Fig. 6. Granițe politice și administrative în perioada 1849-1867 în estul Bazinului Carpatic (D.S.).

Fig. 6. Political and administrative borders from 1849-1867 in the eastern Carpathian Basin (D.S.).

5655) măsoară 13 cm lungime și, astfel, se numără printre exemplarele mari (de peste 12 cm lungime) ale acestei serii tipologice (Spânu 2012, 42). Trebuie regretată omiterea indicării greutateii celor două piese. Dimensiunile lor relativ mari pot corespunde însă unor valori ponderale înalte (ca. 200 g), asemeni fibulelor de la Lupu (189 g fiecare) sau asemeni exemplarului întreg de 205 g de la Sacalasău Nou - B (cf. Spânu 2012, 42-43, fig. 5).

According to Nestor's notes, the two knots fibulae would have occurred in the years 1865-1866 in the Borsod County in Hungary (German: *Borsoder Komitat*, Hungarian: *Borsod megye*, see fig. 6). The Borsod County is located west of the Tisza river, in a region where, so far, no samples of "Dacian" silvercraft have been reported (fig. 7). In fact, a "Dacian" cultural presence in northern Hungary could not be convincingly documented (Almássy 2009)⁴. The information regarding the origin of the two knots fibulae is therefore suspicious. Most likely, the fibulae were purchased in Borsod County, but their place of discovery should be sought elsewhere: somewhere within the borders of Hungary. But the question may be asked: inside the borders of which Hungary?

In the years 1865-1866, the system of the dual monarchy (also called the *Austro-Hungarian Compromise* of 1867, German: *Ausgleich*) (Roth 2012, 105-112) had not been yet established, and the Habsburg Kingdom of Hungary did not yet include the Grand Principality of Transylvania (fig. 6). Therefore, the origin of the fibulae should not be sought in historical Transylvania. Most likely, the fibulae could be discovered in an area east of the Tisza Plain (Hungarian: *Alföld*), perhaps on the western slopes of the Apuseni Mountains. The area partially corresponds to the territory named in the 16th - 17th centuries *Partium* (*partium regni Hungariae* or *Partes adnexae*) (Roth 2012, 46 (fig.) and 51-52), respectively to the counties Arad, Bihor and Satu Mare

⁴ Even if some ceramic forms considered "Dacian" appear in the oppida from Bratislava and Devin (Čambal et al. 2015, 230, fig. 4/7-16), the high status markers specific to the "Dacian" group are still missing. In fact, the spectrum of fibulae in these oppida (Čambal et al. 2015, 232-234, 237, figs. 6-7 and 8/23) is significantly different of the Late La Tène repertoire of fibulae in pre-Roman Dacia (Rustoiu 1997, Zirra 2017). Cf. Strobel 2015, 47-48.

Potrivit informațiilor reproduse de Ion Nestor, cele două fibule cu noduri ar proveni din Comitatul Borsod din Ungaria („*Borsoder Komitat*”; magh. *Borsod megye*) și au fost achiziționate în anii 1865-1866. Comitatul Borsod se află pe malul vestic al Tisei (fig. 6), într-o regiune în care, până acum, nu au fost identificate niciodată mostre ale orfevreriei „dacice”. De altfel, prezența culturală „dacică” nu a putut fi documentată convingător în nordul Ungariei (Almássy 2009)⁴. Informația referitoare la locul de descoperire a celor două fibule este deci suspectă. Probabil, cele două fibule au fost achiziționate (!) în Comitatul Borsod, iar descoperirea lor ar trebui căutată undeva, în interiorul granițelor Ungariei. Se poate pune însă întrebarea: în interiorul granițelor cărei Ungarii?

În anii 1865-1866, sistemul dualist (germ. *Ausgleich*) (Roth 2012, 105-112) nu fusese încă instaurat în Imperiul Austriac, iar Regatul Ungariei Habsburgice nu cuprindea (încă) Marele Principat al Transilvaniei. Origina fibulelor nu ar trebui căutată, deci, în Transilvania istorică. Cel mai probabil, fibulele provin dintr-o regiune aflată la est de Câmpia Tisei (magh. *Alföld*), poate de pe versanții de occidentali ai Munților Apuseni. Zona corespunde parțial cu teritoriul denumit în secolele XVI-XVII *Partium* (*partium regni Hungariae* or *Partes adnexae*) (Roth 2012, 46 (fig. 6) și 51-52), respectiv cu județele Arad, Bihor și Satu Mare de pe teritoriul actual al României („Crișana”). Această

⁴ Chiar dacă unele forme ceramice considerate „dacice” apar în așezările de la Bratislava și Devin (Čambal et al. 2015, 230, fig. 4/7-16), însemne de putere specifice grupei „dacice” lipsesc. De altfel, spectrul de fibule din aceste așezări (e.g. Čambal et al. 2015, 232-234, 237, fig. 6-7 și 8/23) este sensibil diferit față de repertoriul fibulelor din Dacia preromană (Rustoiu 1997; Zirra 2017). Cf. Strobel 2015, 47-48.

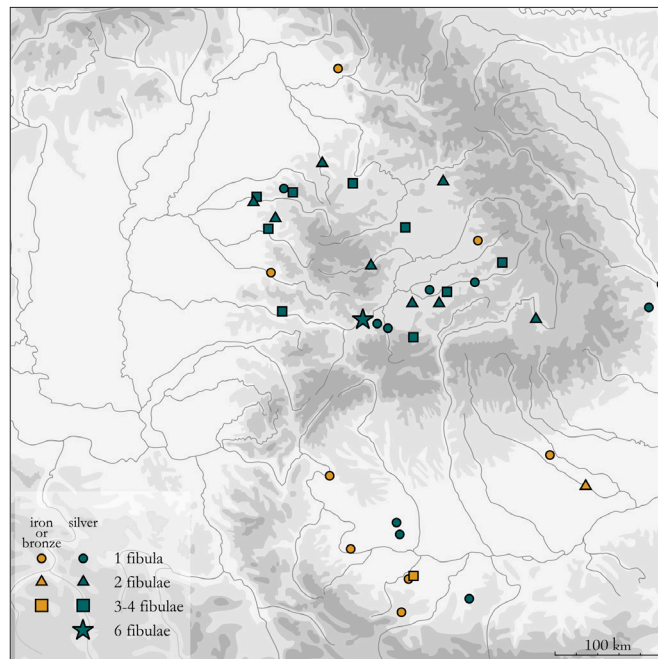

Fig. 7. Răspândirea fibulelor cu noduri din fier, bronz sau argint (D.S.).

Fig. 7. Spreading of the knots fibulae on iron, bronze or silver (D.S.).

of present-day Romania (“Crișana”). This location would be adequately harmonized with the spreading area of the Late La Tène silver knots fibulae (cf. Spănu 2012, 148, fig. 51): so far, no such fibula has been discovered in the Tisza Plain / Alföld or to the west of it (fig. 7).

The origin of the two fibulae represents a dilemma similar to that of the silver specimen attributed at one point and erroneously, to the discovery from Ostrovany / Ostrópatka (Slovakia). Peter Prohászka rightly considered that the fibula kept at the Museum of Art History (*Kunsthistorisches*

localizare s-ar armoniza adecvat cu aria de răspândire a fibulelor cu noduri din argint (cf. Spânu 2012, 148, fig. 51): până acum nici o fibulă cu noduri nu a fost descoperită cert în Câmpia Tisei sau la vest de aceasta (fig. 7).

Proveniența celor două fibule prezintă o dilemă similară celei a exemplarului atribuit la un moment dat, în mod eronat, descoperirii de la Ostrovany / Ostrópataka (Slovacia). Pe bună dreptate, Peter Prohászka considera că exemplarul păstrat la Kunsthistorisches Museum din Viena provine din Transilvania sau Partium/Crișana (Prohászka 2006, 24-25, fig. 9⁵; Spânu 2012, 253, nr. 193, pl. 107/1). Această fibulă a fost desenată în jurul anului 1800 pe o planșă în care a mai fost reprezentată și o linguriță din inventarul fastuosului mormânt vandalic din secolul al V-lea p. Chr. De aici și confuzia. Foarte probabil, fibula cu noduri păstrată la Viena ar trebui pusă în legătură cu mențiunea descoperirii unor fibule din argint pe Dealul Grădiștii tot în jurul anului 1800⁶. În orice caz, fibula discutată de către Peter Prohászka evidențiază posibilitatea ca piese originare din aria „dacică” să fi fost atribuite eronat în epocă modernă unor descoperiri din regiunile centrale sau vestice ale Bazinului Carpatic. Este și cazul fibulelor cu noduri achiziționate (dar nu și descoperite) în Comitatul Borsod.

⁵ Reproduce desenul în peniță al lui J. G. Mansfeld.

⁶ Jakó 1968, 334-335 citează raportul lui Paul Török din 4 iulie 1803 în care este evocată descoperirea întâmplătoare a unor fibule din argint la Grădiștea de Munte: „Imo eversae per ventum e terra arbores suis radicibus ferramenta iam consummata secum extollunt, prout mea quoque in praesentia talis eversae arboris inter radices adstans Valachus argenteae fibulae particulam detexit”.

Museum) in Vienne came from Transylvania or Partium / Crișana (Prohászka 2006, 24-25, fig. 9⁵; cf. Spânu 2012, 253, no. 193, pl. 107/1). This knots fibula was drawn around 1800 in the same sheet on which was also represented a spoon from the magnificent Vandal burial from the 5th century AD – hence the confusion. The item preserved in Vienna could be related to the discovery of silver fibulae on Dealul Grădiștii around 1800⁶. In any case, the fibula discussed by Peter Prohászka highlights the possibility of wrong assignment of “Dacian” silver items to discoveries made in the central or western regions of the Carpathian Basin. This is most likely also the case of knots fibulae purchased (but not discovered!) in Borsod County.

The two knots fibulae documented by Nestor do not form a pair. Although they belong to the same type and even to the same variant, the two fibulae still have different sizes and ornamentation. Fibula II 5654 is longer by ca. 2 cm than the fibula II 5655 (to compare figs. 4 and 5). The bow plate of the longer fibula is decorated with engraved lines suggesting the wrapped rope and the “fish bone” motif on its median axis. The bow plate of the smaller fibula was not engraved at all. The concept of a pair of knots fibulae is illustrated by the inventory from Lupu (Spânu 2012, 125, pl. 65): the two fibulae in this hoard have identical dimensions and ornamentation. Similar cases can be found in other hoard inventories, e.g. Sărăcsău, Bistrița and others (Spânu 2012, 97, pl. 7 (the Bistrița hoard), pl. 125 (the Sărăcsău hoard)). The differences between the two

⁵ Reproduces J. G. Mansfeld's pen drawing.

⁶ Jakó 1968, 334-335 quotes Paul Török's report of July 4, 1803 in which the fortunate discovery of silver fibulae at Grădiștea de Munte is evoked: “Imo eversae per ventum e terra arbores suis radicibus ferramenta iam consummata secum extollunt, prout mea quoque in praesentia talis eversae arboris inter radices adstans Valachus argenteae fibulae particulam detexit”.

Cele două fibule cu noduri documentate de Ion Nestor nu formează o pereche. Deși aparțin aceleiași tip și chiar aceleiași variante, cele două fibule au dimensiuni și o ornamentație diferite. Fibula II 5654 a fost mai lungă cu cca 2 cm decât fibula II 5655 (de comparat fig. 4 și 5). Placa arcului exemplarului II 5654 este ornamentată cu brâie gravate pe margini și cu motivul „spinare de pește” pe axa mediană. Placa arcului celeilalte fibule nu a fost deloc ornamentată prin gravare. Ideea de pereche de fibule cu noduri este ilustrată prin excelență de inventarul tezaurului de la Lupu (Spânu 2012, 125, pl. 65): acolo, cele două fibule au dimensiuni identice și o ornamentație cvasi-identică a piciorului; plăcile celor două arcuri sunt lipsite de ornamente gravate. Cazuri similare de fibule identice pot fi regăsite și în alte inventare, de exemplu la Sărăcsău, Bistrița ș.a. (Spânu 2012, 97, pl. 7 (Bistrița), pl. 125 (Sărăcsău)). Diferențele dimensionale și ornamentale dintre cele două fibule „berlineze” contravin conceptului de pereche de fibule ilustrat de inventarele tezaurilor „dacice”. Nu se poate preciza însă dacă cele două fibule au aparținut sau nu aceleiași tezaur.

Potrivit unei însemnări a lui Nestor (fig. 1; „Dazu die Kette im Notizheft 1936, Berlin”), una dintre fibule s-ar fi putut asocia unui lanț menționat în registrul din 1936 al muzeului de la Berlin (astăzi pierdut). Informația este extrem de lapidară, dar susține ipoteza provenienței măcar a uneia dintre fibule dintr-un tezaur descompletat. Nu este limpede dacă lanțul menționat a fost asociat cu ambele fibule.

fibulae from Berlin contradict the concept of pair illustrated by the fibulae of the “Dacian” hoards. However, it cannot be specified whether or not the two fibulae belonged to the same hoard.

According to a remark recorded by Nestor (fig. 1: “Dazu die Kette im Notizheft 1936, Berlin”), one of the fibulae could have been associated with a chain mentioned in the 1936 register of the Museum in Berlin (now lost). This information is extremely succinct but supports the hypothesis of the origin of at least one fibula from a hoard with a more complex association of ornaments. It is not clear whether the chain was associated with both Berlin fibulae.

The silver knots fibulae were mostly discovered in hoards (non-funerary, possibly votive depositions) dated in the LT D2a phase (Spânu 2019, 180-182). This conjuncture could be certified in some cases by field surveys (e.g. at Sărăcsău and Lupu) (Floca 1956; Glodariu, Moga 1997; Gheorghiu, Glodariu 1998). The knots fibulae found less frequently in settlements were made of silver or bronze (Poiana, Popești, Sighișoara) and, with the exception of the specimens from Tășad, they are smaller in size (Rustoiu 1997, 32; Spânu 2002, 95; Spânu 2012, 161; Zirra 2017, 63-64). Knots fibulae found in cremation graves (certainly at Tilișca and probably at Rotbav) (Spânu 2012, 106-107, pl. 152)⁷ were strongly fragmented show traces of secondary exposure to

⁷ The archaeological context of the knots fibulae from Rotbav could not be specified (Sîrbu, Savu 2015, 102). Their precarious state of preservation (Sîrbu, Savu 2015, 118-119, fig. 9/5 and 10/6-7) indicates a deliberate destruction similar to that of the fibulae from Tilișca. Most likely, the Rotbav fibulae come from a destroyed grave. By analogy with the knots fibulae from Mătășaru and București (Rustoiu 1997, 95, list 1, nos. 3 and 16; Zirra 2017, 313, type 39a), the bronze fibulae found in the cremation grave from Altimir “Zămeni Hrăni” (Nikolov 1972, 64-66, fig. 12) can be ascribed to the same typological series.

Fibulele cu noduri din argint au fost descoperite frecvent în tezaure (depuneri non-funerare) datate în faza LT D2a (Spânu 2019, 180-182). Această conjunctură a putut fi certificată ca atare, în urma unor sondaje de verificare (de exemplu la Sărăcsău și Lupu) (Floca 1956; Glodariu, Moga 1997; Gheorghiu, Glodariu 1998). Exemplarele descoperite mai rar în așezări (Poiana, Popești, Sighișoara) au fost realizate din argint sau bronz și, cu excepția celor de la Tășad, sunt de dimensiuni mici (Rustoiu 1997, 32; Spânu 2002, 95; Spânu 2012, 161; Zirra 2017, 63-64). Fibulele cu noduri descoperite în morminte de incinerare (în mod cert la Tilișca, probabil și la Rotbav) (Spânu 2012, 106-107, pl. 152)⁷ au fost puternic fragmentate și prezintă urme de ardere secundară. Nu este cazul fibulelor de la Berlin. În aceste condiții, este mai plauzibil ca fibulele „berlineze” să provină dintr-unul sau două (?) tezaure descoperite întâmplător în extremitatea vestică a arealului orfevrieriei „dacice”.

Fibula cu sfere gravate oblic pe picior

Fibula a fost realizată din argint, dar resortul a fost consolidat cu un ax din bronz rupt în două. Piesa măsoară 8,3 cm lungime, iar resortul bilateral format din 15 spire are o anvergură de 3,9 cm. Greutatea nu a

fire. This is not the case with the Berlin fibulae. Under these conditions, it is more plausible that the fibulae documented by Nestor come from one or two hoards discovered by chance in the western extremity of the “Dacian” silvercraft area.

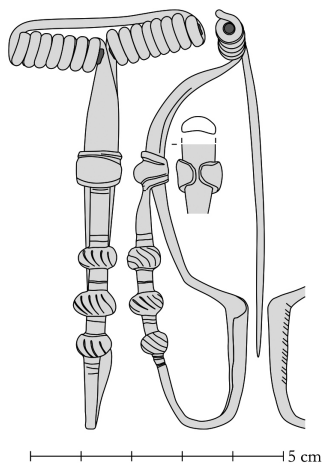
The fibula with foot spheres decorated with sloping notches

The third fibula documented by Nestor (figs. 2 and 8) was made of silver, but the spring has been strengthened by a bronze shaft splited in two parts. The fibula measures 8.3 cm in length, and the spring with 15 windings has a span of 3.9 cm; its weight was not indicated. The construction corresponds to the middle La Tène scheme. The ornamentation of the foot consists of three spheres engraved with sloping notches. Such a decoration is not specific to the repertoire of “Dacian” silvercraft. The fibula IVd 1582 should not be confused typologically with the knots fibulae presented above.

According to Nestor, this fibula comes from “Komorn”. Komorn is actually the German name for the city of Komárom, Esztergom county, Hungary and for its Slovak pendant the town of Komárno, both separated by the Danube. The territory of Komárom city includes the former town of Szőny, as well as the ruins of the Roman Municipium of Brigetio. We will never know if the silver fibula was discovered or only purchased at Komárom. As I will show below, the fibula still integrates properly in the repertoire of the Late La Tène fibulae from the central and western regions of the Carpathian Basin.

⁷ Contextul fibulelor cu noduri de la Rotbav nu a putut fi precizat (Sîrbu, Savu 2015, 102). Starea lor precară de conservare (Sîrbu, Savu 2015, 118-119, fig. 9/5 și 10/6-7) sugerează o distrugere intenționată similară fibulelor de la Tilișca. Proveniența lor funerară (dintr-un mormânt distrus) este plauzibilă. Prin analogie cu fibulele cu noduri de la Mătăsaru și București considerate în genere „fibule cu noduri” (Rustoiu 1997, 95, lista 1 nr. 3 și 16; Zirra 2017, 313, tip 39a), fibulele din bronz din mormântul de incinerare de la Altimir „Zărneni Hrăni” (Nikolov 1972, 64-66, fig. 12) pot fi încadrate tipologic în mod asemănător.

1

2

Fig. 8. 1 - Reconstituirea grafică a fibulei IVD 1582; 2 - fotografia aceleiași piese din arhiva Nestor; reproducere cu acordul dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin*.

Fig. 8. 1 - Graphical restitution of the fibula IVD 1582; 2 - photo of the same fibula kept in the "Ion Nestor" archive; reproduction with the consent of Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin*.

fost indicată. Construcția fibulei corespunde schemei La Tène mijlociu. Ornamentația piciorului este formată din trei sfere decorate cu linii oblice gravate. Un astfel decor este absent în repertoriul orfevreriei „dacice”. Fibula IVd 1582 nu trebuie confundată tipologic cu fibulele cu noduri prezentate anterior.

Potrivit lui Nestor, această fibulă provine de la „Komorn”. Komorn este de fapt numele german al orașului Komárom din Ungaria (com. Esztergom) și al pandantului său slovac Komárno, ambele despărțite de Dunăre. Teritoriul orașului Komárom integrează fosta

Bronze and silver have become raw materials of choice for the Late La Tène fibulae in the Carpathian Basin (Dizdar, Božič 2010, 147; Božič 2014, 10; cf. Maciałowicz 2015, 279-285). The intensification of silver processing in the area of the middle Danube bend is moreover illustrated by the local monetary issues during the pre-Roman period (Militký 2015, 91-92, 83, fig. 9 (drachmas of the Boii); Torbágyi 1984 (denarii of the Eravisci)).

The sloping notches on the foot spheres could be perceived as a simplification of the more complex ornamentation of certain specimens of the Zvonimirov type fibulae, spread

localitate Szőny, precum și ruinele municipiului roman Brigetio. Nu vom ști poate niciodată dacă localitatea Komorn/ Komárom este locul de descoperire sau numai locul de achiziționare a fibulei din argint. Totuși, după cum va reieși în cele ce urmează, fibula IVd 1582 se integrează adecvat în repertoriul morfologic al fibulelor La Tène târziu din Bazinul Carpatic.

Bronzul și argintul au devenit materii prime predilecte pentru manufacturarea fibulelor din Bazinul Carpatic la începutul La Tène-ului târziu (Dizdar, Božič 2010, 147; Božič 2014, 10; Maciałowicz 2015, 279-285). Intensificarea prelucrării argintului în zona cotului Dunării Mijlocii este ilustrată, de altfel, și de emisiunile monetare locale preromane (Militký 2015, 91-92, 83, fig. 9: drachme boice; Torbágyi 1984: denari eravisci).

Hașurările oblice de pe noduri ar putea fi percepute ca o simplificare a ornamentației mai complexe a unor exemplare ale fibulelor de tip Zvonimirov, răspândite în sud-vestul Bazinului Carpatic și datate în etapa târzie a La Tène-ului mijlociu (LT C2) (Božič 2016, 47, fig. 1a – exemplu; 59 – date; 61, fig. 4 – răspândire). Ornamentarea proeminențelor piciorului cu seturi de linii oblice poate fi recunoscută pe unele exemplare ale tipului Mötschwil de la Manching sau Frauenberg (Gebhard 1991, 107, nr. 22, pl. 2/22; Puhm 1997, 223, nr. 2), pe exemplare ale variantei Mötschwil-Gemeinlebern (Božič 1993, 196, fig. 4/2), pe unele exemplare ale tipurilor Velem Szentvid (Miske 1898, 143, fig. 27; Zachar 1976, 68, fig. 3) și Magdalenska gora (mai ales varianta 3) (Dizdar, Božič 2011, 150, fig. 4/3) sau pe unele exemplare ale tipului Ljubljana (Božič 2016, 62, fig. 5).

in the south-western Carpathian Basin and framed in the later stage of middle La Tène (LT C2) (Božič 2016, 47, fig. 1a (sample), 59 (chronology), 61, fig. 4 (spreading of the type)). The same ornamentation can be recognized on some specimens of the Mötschwil type from Manching or Frauenberg (Gebhard 1991, 107, no. 22, pl. 2/22, Puhm 1997, 223, no. 2), on specimens of the Mötschwil-Gemeinlebern variant (Božič 1993, 196, fig. 4/2), on some specimens of the types Velem Szentvid (Miske 1898, 143, fig. 27; Zachar 1976, 68, fig. 3) and Magdalenska gora (especially variant 3) (Dizdar, Božič 2011, 150, fig. 4/3) or on some fibulae of the Ljubljana type (Božič 2016, 62, fig. 5).

The Mötschwil fibulae were considered the leading type of the LT C2 phase (Márton 2004, 279-281, with previous literature), but, according to Dragan Božič, the Gemeinlebern variant continued to be integrated in contexts of the next chronological phase (LT D1) (Božič 1993, 197). The lost fibula from Berlin, however, differs from the examples of the Mötschwil-Gemeinlebern variant by three characteristics. (1) Seen in profile, the bow does not look like a simple, slightly arched circle segment (as in the case of the “classic” specimens of the Mötschwil type), but it is strongly vaulted and forms an almost trapezoidal path. A similar characteristic is shown by other types of fibulae of Middle La Tène scheme but dated in Late La Tène period (e.g. Beltz J type, Ornavasso type etc.). (2) The protrusions on the foot of the Mötschwil-Gemeinlebern fibulae are flat in the back side, and have a semicircular section. It is not the case of the Berlin fibulae, whose foot protrusions are spherical. (3) The spring of the lost fibula has a large number of windings – more precisely 15 – much higher than the standard of the Mötschwil-

Fibulele de tip Mötschwil au fost considerate fosila directoare a fazei LT C2 (Márton 2004 279-281, cu literatura anterioară), dar, potrivit lui Dragan Božič, varianta Gemeinlebern continuă să se regăsească și în contexte din faza următoare (LT D1) (Božič 1993, 197). Fibula pierdută de la Berlin diferă însă de exemplarele variantei Mötschwil-Gemeinlebern prin trei aspecte. (1) Privit din profil arcul nu se aseamănă unui simplu segment de cerc (așa cum se întâmplă în cazul exemplarelor clasice ale tipului Mötschwil), ci este puternic boltit și formează un traseu trapezoidal. O caracteristică asemănătoare o regăsim în cazul altor fibule de schemă La Tène mijlociu, date în La Tène-ul târziu (e.g. fibulele Beltz J, fibulele Ornavasso, fibulele cu noduri ș.a.). (2) Proeminențele de pe piciorul fibulelor Mötschwil-Gemeinlebern sunt plate pe revers, iar secțiunea lor este semicirculară. Nu este cazul fibulei de la Berlin, ale cărei proeminențe de pe picior sunt sferice. (3) Resortul fibulei pierdute are un număr mare de spire, respectiv 15, cu mult superior standardului fibulelor Mötschwil-Gemeinlebern (4-6 spire) (Božič 1993, 197). Ori, resortul cu un număr mare de spire (10-20) reprezintă o specificitate a mai multor tipuri de fibule date în La Tène-ul târziu. Printre acestea se numără fibulele Ornavasso, fibulele Jarak, unele exemplare ale fibulelor Nauheim, fibulele cu noduri din Transilvania și, nu în ultimul rând, fibulele Magdalenska gora.

Asemeni fibulelor de tip Oberleiserberg, Velem Szentvid sau Szárazd, tipul Magdalenska gora ilustrează schema La Tène târziu (arcul și piciorul au fost turnate împreună) dar, aspectul general amintește de replierea piciorului peste arc specifică schemei La Tène mijlociu. Tranziția de la schema

Gemeinlebern fibulae (4-6 windings) (Božič 1993, 197). By the way, the wide spring is a specific to several types from the Late La Tène period, such as Ornavasso type fibulae, the Jarak type fibulae, some specimens of the Nauheim type fibulae and last but not least the Magdalenska gora fibulae.

Like the Oberleiserberg, Velem Szentvid or Szárazd type fibulae, the Magdalenska gora fibulae correspond to the Late La Tène scheme (the bow and the foot are cast together), but their general shape is still reminiscent of the Middle La Tène fibulae. The transition from the Middle La Tène scheme to the Late La Tène scheme is further illustrated by the specimens of the Podzemelj type (Božič 2001, 189-190, fig. 25). The emergence of the new technology and new scheme correspond to the beginning phase of the Late La Tène period in the Eastern Alpine regions (LT D1). The Magdalenska gora fibulae are spread preferentially in Slovenia and Croatia but, sometimes have been exported also to northern Transdanubia (Dizdar, Božič 2011, 152, map. 2). Similar contacts between the territories of the Taurisci and Boii are also illustrated by the spread of the Ljubljana type fibulae (Božič 2016, 62).

The overcast of the fibula body over the spring wire (German: *Überfangguss*), identified in the case of the Magdalenska gora type (Dizdar, Božič 2011, 147), it is also attested by the Nova vas and Almgren 65 types of fibulae (Božič 2008, 74-77; Drnić 2016, 52, fig. 4). These types are specific to the Mokronog III.1 phase (LT D1). A close technological analogy is illustrated by the Cuxhaven type fibulae from northern Europe (the Elbe estuary) (Wendowski-Schünemann 2000; Meyer 2000). The chronological framing of the Cuxhaven fibulae is uncertain but their general shape resembles that of the step fibulae (German: *Stufenfibeln*

La Tène mijlociu la cea La Tène târziu este ilustrată și de exemplarele tipului Podzemelj (Božič 2001, 189-190, fig. 25). Apariția noii tehnologii și, implicit, a noii scheme corespunde fazei de început a La Tène-ului târziu din regiunile de est-alpine (LT D1). Fibulele de tip Magdalenska gora se concentrează în Slovenia și nord-vestul Croației, dar, izolat, unele exemplare au fost exportate și în nordul Transdanubiei (Dizdar, Božič 2011, 152, map. 2). Contacte similare mult mai intense între teritoriile tauriscilor și boiilor sunt ilustrate de răspândirea fibulelor de tip Ljubljana (Božič 2016, 62).

Supraturarea corpului fibulei peste firul din care s-a realizat resortul (germ. *Überfangguss*), identificată în cazul fibulelor Magdalenska gora (Dizdar, Božič 2011, 147), mai este atestată și în cazul tipurilor Nova vas și Almgren 65 (Božič 2008, 74-77; Drnić 2016, 52, fig. 4). Aceste tipuri sunt specifice inventarelor funerare ale fazei Mokronog III.1 (LT D1). O analogie tehnologică apropiată este ilustrată de tipul Cuxhaven din nordul Europei – mai precis din zona estuarului Elbei (Wendowski-Schünemann 2000; Meyer 2000). Datarea fibulelor Cuxhaven este incertă, dar forma lor generală se aseamănă cu cea a fibulelor-treaptă (germ.: *Stufenfibeln*, *Spätlatènefibeln mit stufenförmigem Bügel*). Acestea, la rândul lor, au fost considerate materializarea cea mai timpurie a schemei La Tène târziu în Europa nord-centrală (Brandt 2001, 90)⁸. Discuția ar putea să pară îndepărtată de fibula

⁸ Argumente pentru o datare mai târzie decât faza LT C2 (Przeworsk A1) a fibulelor-treaptă, respectiv în faza Przeworsk A2 / LT D1 sunt oferite de Bokinić 2005, 126, 130. Explorarea sincronismului tehnologic dintre fibulele Cuxhaven și fibulele pseudo-La Tène mijlociu din Bazinul Carpatic (Oberleiserberg, Szárazd, Velem-Szentvid, Magdalenska gora) ar constitui un subiect interesant de cercetare care depășește însă cadrul discuției de față.

or *Spätlatènefibeln mit stufenförmigem Bügel*). In turn, the latter were considered to be the earliest materialization of the Late La Tène scheme of fibulae in north-central Europe (Brandt 2001, 90)⁸. The discussion may seem far removed from the lost fibula from Berlin, but it reveals the extremely dynamic context of the large supra-regional relations from the beginning of the Late La Tène period. In any case, the ornamentation with sloping notches on the foot spheres is found on fibulae of several types dated in Late La Tène period, and spread in the central and western regions of the Carpathian Basin. The possible dating of the Berlin fibula in the LT D1 phase is not contradicted by the use of silver or by the large number of windings of the spring. A possible use of the fibula in a later phase (LT D2) should not be lost sight of. In this sense, the relative (!) resemblance to knots fibulae from Transylvania could be invoked.

Made of silver, and with a complex ornamentation of the foot, the fibula IVd 1582 could represent a sign of individual prestige within a Celtic community (probably Boii or Eravisci) in the period preceding the Roman conquest of Transdanubia (LT D1-D2)⁹. The Berlin fibula must be added to the few Late La Tène jewellery items from the central regions of the Carpathian Basin, such as the fibulae from

⁸ Arguments for a later chronological framing of the step fibulae (German: *Stufenfibeln*) not only in LT C2/Przeworsk A1 phase, but especially in the LT D1/ Przeworsk A2 phase are advanced by Bokinić 2005, 126, 130. The technological synchronism between the Cuxhaven type fibulae and the fibulae of pseudo-Middle La Tène scheme from the Carpathian Basin (the Oberleiserberg, Szárazd, Velem-Szentvid, Magdalenska gora types) would be an interesting research topic that goes beyond the scope of this debate.

⁹ For the Celtic communities attested in Transdanubia at the beginning of Roman period see Kovács 2015. It should be noted the mention in *Demensuratio provinciarum* 18, according to which, the "Wasteland of the Boii" was still inhabited by them in Augustan time ("desertis, in quibus habitabant Boi et Carni" – quoted by Kovács 2018, 167). The Illyrian Azales were relocated in the Brigetio area at the beginning of the Imperial time (Mócsy 1974, 55, 59; Dzino 2010, 167).

pierdută de la Berlin (de schemă La Tène mijlociu), dar relevă contextul extrem de dinamic al amplelor relații supraregionale de la începutul La Tène-ului târziu. Fapt relevant, decorarea proeminențelor cu incizii oblice gravate este ilustrată pe fibule ale mai multor tipuri de fibule datate în La Tène-ul târziu și răspândite în regiunile centrale și de vest ale Bazinului Carpatic. Posibila datarea a fibulei de la Berlin în faza LT D1 nu este contrazisă nici de recursul la argint și nici de numărul mare spire al resortului. O eventuală folosire a fibulei „berlineze” și într-o fază ulterioară (LT D2) nu trebuie pierdută din vedere. În acest sens, ar putea fi invocată totuși și relativa (!) asemănare cu fibulele cu noduri din Transilvania.

Realizată din argint, cu o ornamentație complexă, fibula IVd 1582 a reprezentat un însemn de prestigiu individual în cadrul unei comunități celtice (probabil boii sau eravisci) în perioada care a premers cuceririi romane a Transdanubiei (LT D1-D2)⁹. Piesa se adaugă puținelor piese de port și de podoabă realizate din metale prețioase în La Tène-ul târziu în regiunile centrale ale Bazinului Carpatic, așa cum sunt fibulele din argint de la Sárzsd-Regöly (Hampel 1891, 280, fig. 1-5; Szabó 1999, 116) sau colanul din aur de la Miava, lângă Nitra în Slovacia (Fettich 1951, 194, pl. XIII/1-1a). Absența oricărei informații contextuale (mormânt, tezaur, descoperire în așezare ?) împiedică deslușirea unor semnificații culturale sau istorice suplimentare ale fibulei „berlineze” pierdute.

⁹ Pentru comunitățile celtice atestate la începutul epocii romane în Pannonia Superioară: Kovács 2015. Trebuie remarcată mențiunea din *Demensuratio provinciarum* 18, potrivit căreia, pustiul boiilor a fost totuși locuit („desertis, in quibus habitabant Boi et Carni”, citat după Kovács 2018, 167). Azalii ilirici au fost deplasați în zona Brigetio la începutul epocii imperiale (Mócsy 1974, 55, 59; Dzino 2010, 167).

Sárzsd-Regöly (Hampel 1891, 280, fig. 1-5; Szabó 1999, 116) or the torc from Miava, near Nitra in Slovakia (Fettich 1951, 194, pl. XIII/1-1a). The absence of any contextual information (grave, hoard, settlement find ?) prevents the disclosure of additional cultural or historical significance of the lost Berlin fibula.

The silver spiral bracelet

The silver specimen documented by Nestor (figs. 3, 9 and 11) belongs to type of spiral bracelets with ending plates stamped with the palmette motif (Horedt 1973, 140-141, type D5c; Spânu 2012, 62-66). These bracelets are among the late forms of the inventories of the “Dacian” silver hoards dated in the last stage of the Late La Tène (LT D2b) (Spânu 2019, 180-182, figs. 5-6). The spiral bracelet was made of a single silver rod that, unfolded, would measure 170 cm in length. The ending plates have a maximum width of 1.8 cm and have been gilded on the outside. The spiral rod with circular section has a thickness of 0,5 cm. The height of the entire bracelet is 13.7 cm, and the diameter of the spiral is approx. 13 cm¹⁰. The jewellery item weights 412.25 g. Thus, the Berlin bracelet has average dimensional and weight values within the typological series of which it is part (Spânu 2012, 62-63, fig. 14/4). The ornamentation of the ending plates follows the specific compositional scheme of this type, consisting of protome, mane and palmettes register. Both of the ending plates were stamped with six palmettes each; their edges were slightly raised and partially engraved. Nestor mentioned two damages of the plates repaired by welding, but he could not decide whether these refurbishments were ancient or modern.

¹⁰ Technical data indicated by Ion Nestor.

Brățara spiralică din argint

Exemplarul documentat de Nestor (fig. 3, 9 și 11) aparține tipului brățărilor spiralice cu plăci terminale ștanțate cu motivul palmei (Horedt 1973, 140-141, tipul D5c; Spânu 2012, 62-66). Aceste brățări se numără printre formele fazei târzii a tezaurului dacic din ultima etapă a La Tène-ului (LT D2b) (Spânu 2019, 180-182, fig. 5-6). Brățara spiralică a fost realizată dintr-un singur segment din argint care, desfășurat, măsoară 170 cm. Plăcile terminale au o lățime maximă de 1,8 cm și au fost aurite la exterior. Tija spiralică, de secțiune circulară, are o grosime de 0,5 cm. Înălțimea piesei este de 13,7 cm; diametrul spiralei măsoară cca 13 cm; brățara cântărește 412,25 g¹⁰. Astfel, brățara „berlineză” indică valori dimensionale și ponderale medii în cadrul seriei tipologice din care face parte (Spânu 2012, 62-63, fig. 14/4). Ornamentația plăcilor urmează schema compozițională specifică a acestui tip (protomă, coamă și registrul palmetelor). Ambele plăci terminale au câte șase palmete și margini supraînălțate și gravate. Nestor menționează două frângerii reparate prin sudare, dar nu se poate decide dacă cele două reparări au fost antice sau moderne.

Brățara spiralică a fost achiziționată la Craiova, probabil în anul 1909, de la anticarul L. Mendel. Astfel, piesa documentată de Nestor la Berlin a fost cea dintâi mostră de orfevrie „dacică” recuperată din Oltenia și păstrată de modernitate. Toate celelalte descoperiri din această regiune au fost recuperate de-abia după Primul Război Mondial. Foarte probabil, locul descoperirii acestei piese trebuie căutat, undeva, în

¹⁰ Date tehnice indicate de Ion Nestor.

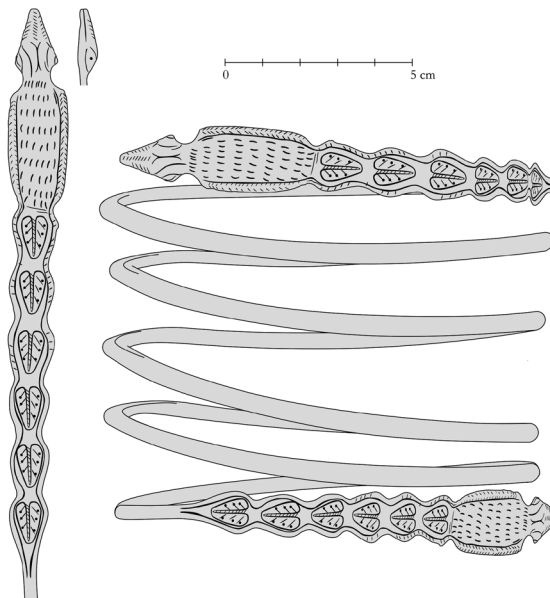

Fig. 9. Reconstituirea grafică a brățării spiralice (D.S.).

Fig. 9. Graphical restitution of the spiral bracelet (D.S.).

The spiral bracelet was purchased in Craiova, probably in 1909, from a local antiquities dealer (L. Mendel). Thus, the bracelet documented by Nestor in Berlin was the first sample of “Dacian” silvercraft recovered from Oltenia. All other Late La Tène silver discoveries in this region were retrieved and preserved only after the First World War. Most likely, the bracelet was discovered by chance near Craiova or somewhere in Oltenia. Samples of Late La Tène (“Dacian”) silvercraft have been rarely identified

Oltenia. În regiunile interioare ale Olteniei, mostrele de orfevrerie „dacică” sunt rare, dar această conjunctură s-ar putea datora recuperării deficitare a descoperirilor fortuite realizate în epocă modernă (Spânu 2015, 154). Proveniența olteană a brățării pierdute de la Berlin este susținută de descoperirea de la Izvorul Frumos (jud. Mehedinți). De aici unde provine o brățară spiralică ornamentată tot cu șase palmete și nu cu șapte, așa cum se întâmplă în cazul majorității brățărilor din aur de la Grădiștea de Munte sau în cazul exemplarelor masive din argint descoperite în Transilvania (Orăștie, Peteni ș.a.). Față de aceste exemplare intracarpaticе, bogat ornamentate, brățara „berlineză” este caracterizată de un decor mai auster, format din combinații de linii gravate și poansonări (numai în interiorul palmetelor). De altfel, austeritatea ornamentală a brățărilor spiralice este mai accentuată în cazul exemplarelor descoperite la periferia arealului de răspândire al acestei forme (Spânu 2010, 277-284, tab. 2, fig. 10, fig. 24/4, 25/2, 26/1-2; Spânu 2012, 169-171, fig. 71-73). Prin morfologia și ornamentația plăcilor ei terminale, brățara „berlineză” nu diferă foarte mult de brățara „mică” din tezaurul de la Gliganu de Jos, comuna Rociu, jud. Argeș, în Muntenia de vest (Spânu 2012, pl. 101/1). Prin urmare, șansele ca brățara „berlineză” să fi fost creată și îngropată la sud de Carpați sunt cât se poate de plauzibile.

În stadiul actual al cercetării, cele mai multe brățări din argint cu plăci terminale provin din tezaure, în asociere cu alte piese de port și de podoabă din același metal prețios, uneori și cu denari republicani sau augusteici. Puținele descoperiri de piese singulare (Orăștie, Dârlos, Dupuș, Hetiur – toate în spațiul

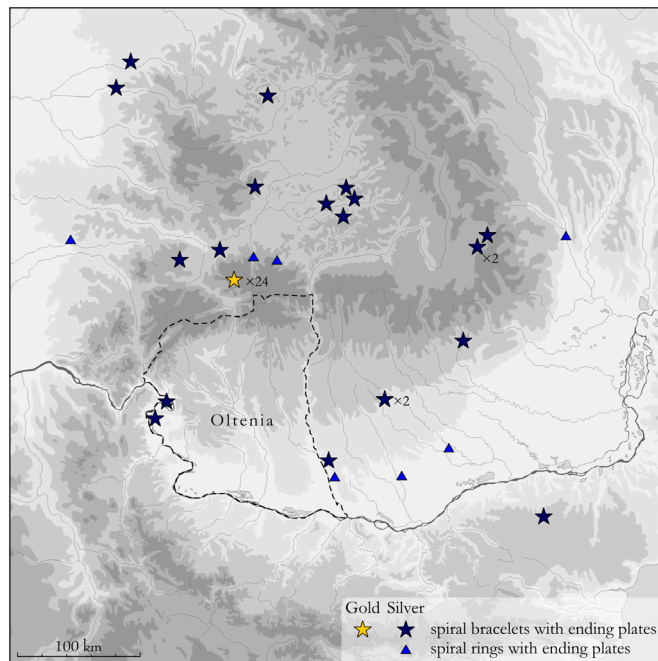

Fig. 10. Răspândirea brățărilor spiralice și limitele Olteniei (D.S.).

Fig. 10. Spreading of the spiral bracelets and the borders of Oltenia (D.S.).

in the interior of this region (e.g. Spânu 2015, 154), but this conjuncture may be due to the poor recovery of fortunate discoveries in modern times. A similar bracelet comes from Izvorul Frumos hoard (Mehedinți county, also in Oltenia). The ending plates of this bracelet are decorated with six palmettes and not seven, as it happens in the case of gold bracelets from Grădiștea de Munte or in the case of several massive silver specimens from Transilvania (Orăștie, Peteni etc). Compared to the richly

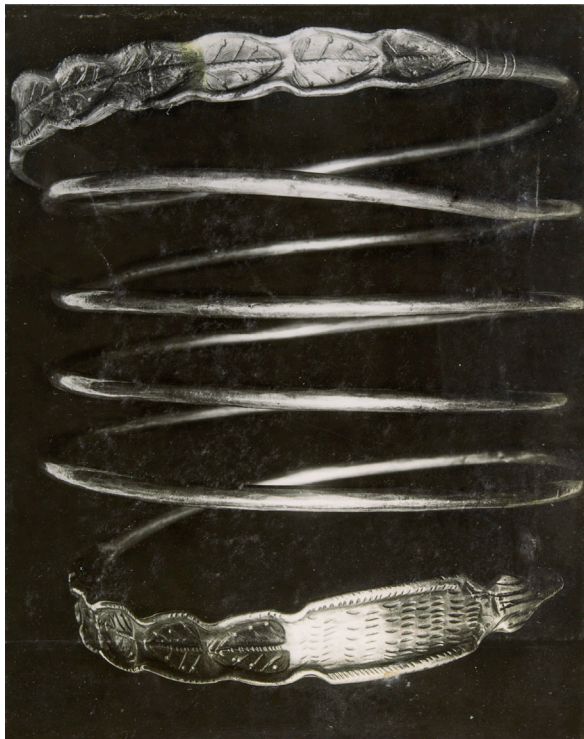

Fig. 11. Fotografie digitală după negativ original al brățării IV a 390 (clișeu IXb 3230), proprietate a Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Reproducere cu acordul Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte (Katja Vollert).

Fig. 11. Digital photograph after the original negative of bracelet IV of 390 (cliché IXb 3230), property of the Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Reproduction with the agreement of the Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte (Katja Vollert).

ornamented intracarpethian analogies, the Berlin bracelet is characterised by an auster decoration, consisting only of combinations of engraved lines and punches (only inside the palmettes). In fact, the ornamental austerity is specific to the specimens from the periphery of the spreading area of this type (Spânu 2010, 277-284, tab. 2, figs. 10, 24/4, 25/2, 26/1-2; Spânu 2012, 169-171, figs. 71-73). Due to the morphology and decoration of its ending plates, the Berlin bracelet is very similar to the small bracelet from the hoard found in Gliganu de Jos, Rociu commune, Argeș county, in western Wallachia (Spânu 2012, pl. 101/1). Therefore, the chances that the Berlin bracelet was created and buried in the regions south of the Carpathians are very plausible.

In the current stage of the research, most spiral bracelets with ending plates come from hoards in which they are associated with other ornaments and fibulae or sometimes with republican or Augustan denarii. The few discoveries that contain only one spiral bracelet (e.g. Orăștie, Dârlos, Dupuș, Hetiur – all in Transylvania) are suspicious, due to the lack of data on discovery conditions. These Transylvanian bracelets could come from hoards with compromised integrity. In any case, until now, such bracelets have never been found in Late La Tène settlements or graves, and so their votive meaning is fully revealed. Most likely, the “Berlin” bracelet comes also from a hoard with compromised integrity discovered by chance at the beginning of the 20th century somewhere in Oltenia.

intracrapatic) sunt suspecte prin lipsa datelor legate de condițiile de descoperire. Până acum, astfel de piese nu au fost descoperite niciodată în așezări sau în morminte, astfel că semnificația lor votivă este cât se poate de explicită. Foarte probabil, brățara „berlineză” provine dintr-un tezaur descompletat și pierdut, descoperit la începutul secolului XX, undeva pe teritoriul Olteniei.

Mulțumiri

Recunoștința mea se îndreaptă către toți cei care au sprijinit definitivarea acestui material: Katja Vollert (Berlin), Dr. Bernhard Heeb (Berlin), Dr. Manfred Nawroth (Berlin), Prof. Dr. Nikolaus Boroffka (Berlin), Dr. Tudor Soroceanu (Berlin).

Bibliografie/ Bibliography

Almássy 2009: K. Almássy, Celts or Dacians (?) in the Great Hungarian Plain: 1st c. BC – 1st c. AD. In: (Hrsg. V. Salač, J. Bemmann) *Mitteleuropa zur Zeit Marobods* (Prag, Bonn 2009), 251-268.

Bokiniec 2005: E. Bokiniec, Podwiesiek, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer-Land. *Monumenta Archaeologica Barbarica XI* (Warszawa-Toruń 2005).

Božič 1993: D. Božič, O latenskih najdbah na območju Ptuj. In: *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega Društva* (Ptuj 1993), 198-204.

Božič 2001: D. Božič, Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi. *Arheološki vestnik* 52, 2001, 181-198.

Acknowledgments

My gratitude goes to those who supported the achievement of this paper: Katja Vollert (Berlin), Dr. Bernhard Heeb (Berlin), Dr. Manfred Nawroth (Berlin), Prof. Dr. Nikolaus Boroffka (Berlin), Dr. Tudor Soroceanu (Berlin).

Božič 2008: D. Božič, Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. *Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of Late La Tène period. Poznolatenško-rimsko grobišče v Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo. Študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske dobe* (Ljubljana 2008).

Božič 2014: D. Božič, Fibule di tipo San Floriano, un nuovo tipo di fibule tardolateniane. *Quaderni Friulani di Archaeologia* 24, 2014, 9-14.

Božič 2016: D. Božič, Bronze Fibulae of the Zvonimirovo Type among the Taurisci and Boii. In: (Eds. M. Karwowski, P.C. Rams) *Boii - Taurisci. Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th - 15th, 2012* (Wien 2016), 55-65.

Brandt 2001: J. Brandt, Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. *Internationale Archaeologie* 66 (Rahden/Westfalen 2001).

Čambal et al. 2015: R. Čambal, I. Bazovský, M. Budaj, B. Kovár, Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015), 225-242.

Dizdar, Božič 2011: M. Dizdar, D. Božič, O nekim oblicima fibula s kasnolatskog naselja Virovitica – Kiškorija sjever. On some shapes of fibulae from the Late La Tène settlement of Virovitica – Kiškorija sjever. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 27, 2010 (2011), 145-160.

Drnić 2016: I. Drnić, Contacts between the Boii and the Scordisci: The Case of the Oberleiserberg Type Fibulae. In: (Eds. M. Karwowski, P.C. Ramsel) Boii - Taurisci. Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th-15th, 2012 (Wien 2016), 49-54.

Dupoi 1980: V.I. Dupoi, Podoabele și vasele de argint dacice. Teză de doctorat, conducători: Ion Nestor și Dumitru Berciu (București 1980) (manuscris dactilografiat, București, Biblioteca Centrală Universitară, cota IV 43271).

Dzino 2010: D. Dzino, Illyricum in Roman Politics 229 BC-AD 68 (Cambridge 2010).

Fettich 1951: N. Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunischen Metallkunst. *Archaeologia Hungarica* 31 (Budapest 1951).

Floca 1956: O Floca, Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică (București 1956).

Gebhard 1991: R. Gebhard, Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14 (Stuttgart 1991).

Gheorghiu, Glodariu 1998: G. Gheorghiu, I. Glodariu, *Lupu - punctul „Cimitirul nou”*, *Cronica cercetarilor arheologice. Campania 1997. A XXXII-a sesiune naționala de rapoarte arheologice* 33, Călărași, 1998, 42.

Glodariu, Moga 1994: I. Glodariu, V. Moga, Der Schatzfund von Lupu. *Germania* 75/2, 1997, 585-596.

Hampel 1891: J. Hampel, A Nemzeti Múzeum régiségtárának gyarapodása. *Archaeologiai Értesítő* 11, 1891, 282-283.

Horedt 1973: K. Horedt, Die dakische Silberfunde. *Dacia n.s.* 17, 1973, 122-165.

Jakó 1968: S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anul 1803 (I). *Acta Musei Napocensis* 5, 1968, 433-443.

Kovács 2015: P. Kovács, Der Bernsteinstrassenraum und seine Bewohner. In: (Hrsg. U. Loher-Urban, P. Scherrer) *Der obere Donauraum von 50 v. bis 50 n. Chr.* (Wien 2015), 217-227.

Kovács 2018: P. Kovács, Northern Pannonia and the Roman Conquest. In: (Eds. M. Miličević Bradač, D. Demicheli) *The Century of the Brave. Roman Conquest and Indigenous Resistance in Illyricum during the Time of Augustus and his Heirs. Proceedings of the International Conference Zagreb, 22-26.9.2014* (Zagreb 2018), 163-173.

Lupu 1980: N. Lupu, Tilisca. Așezările de pe Cățanaș (București 1989).

Maciałowicz 2015: A. Maciałowicz, Handwerk, Handel und Heirat? Neues über Kontakte der Boier mit den Germanen anhand von Fibelfunden. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des

internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015), 273-294.

Márton 2004: A. Márton, La fibule du type de Mötschwil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55, 2004, 279-332.

Meyer 2000: M. Meyer, Zur Herstellung der Fibeln von Typ „Cuxhaven“. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 69, 2000, 121-147.

Militký 2015: J. Militký, Die Boier und die Numismatik – Gegenwärtige Stand der Forschung und die Möglichkeiten der Interpretation des Fundbestandes. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015), 69-101.

Miske 1898: K. Miske, Régiségek Velem-Szent Vidről. *Archaeologiai Értesítő* 18, 1898, 138-146.

Mócsy 1974: A. Mócsy, Pannonia and Upper Moesia (London 1974).

Nikolov 1972: B. Nikolov, Trakijski grobni nahodki ot Vračansko. *Arheologija* (Sofia) 14/3, 1972, 53-68.

Prohászka 2006: P. Prohászka, Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.). *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 3 (Budapest 2006).

Puhm 1997: A. Puhm, Römerzeitliche Fibeln vom Frauenberg bei Leibnitz. In: (Hrsg. G. Erath, M. Lehner, G. Schwarz) *Komos. Festschrift für Thuri Lorenz zum 65. Geburtstag* (Wien 1997), 221-231.

Rădulescu 1975: A. Rădulescu, Ion Nestor (necrolog). *Pontica* 8, 1975, 461-464.

Roth 2012: H. Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, (4th ed.) (Wien, Köln, Weimar 2012).

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia Preromană* (București 1997).

Sîrbu, Savu 2015: V. Sîrbu, L. Savu, Descoperirile dacice târzii (morminte, depuneri) fortuite de la Rotbav (județul Brașov). In: (Eds. A. Gavrilăș, D.L. Vaida, A. Onofreiu, G.G. Marinescu) *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului Gheorghe Marinescu la 70 de ani* (Cluj-Napoca 2015), 97-123.

Spănu 2002: D. Spănu, Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v. Chr. von Lupu, Rumänien. *Prähistorische Zeitschrift* 77/1, 2002, 84-136.

Spănu 2010: D. Spănu, Zur Analyse der Goldspiralen von Grădiștea de Munte, Rumänien. *Das Altertum* 55/4, 2010, 271-314.

Spănu 2012: D. Spănu, Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană (București 2012).

Spănu 2015: D. Spănu, Two Praehistorical Fibulae from Oltenia. *Caiete ARA* 6, 2015, 17-24.

Spănu 2019: D. Spănu, Core Issues of Late La Tène Chronology in Romania. *Peuce* 17, 2019, 167-206.

Strobel 2015: K. Strobel, Die Boii – ein Volk oder nur ein Name? Zur Problematik von antiker Geographie und Ethnographie. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14. – 16. 11. 2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 21 (Bonn 2015), 35-68.

Szabó 1999: M. Szabó, Das Gold der Kelten. In: Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum. Ausstellung im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Archäologisches Museum Frankfurt am Main (Budapest 1999), 103-118.

Torbágyi 1984: M. Torbágyi, Die Münzprägung der Eravisker. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36, 1984, 161-196.

Wendowski-Schünemann 2000: A. Wendowski-Schünemann, Fibeln im Spätlatèneschema vom Typ „Cuxhaven“ - Bemerkungen zum Typenkonzept „Hornbek 3a2“. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 69, 2000, 105-120.

Zachar 1976: L. Zachar, K chronologickému postaveniu pošiev s esovitou svorkou ústia. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Musaica 25 (14), 1976, 63-94.

Zirra 2017: V.V. Zirra, Fibule de schemă La Tène din România (Craiova 2017).

Dr. Daniel Spănu

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
România
e-mail: hazdrik@yahoo.com

Volum editat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea
Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic:
cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”

